

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
"ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ"

Інститут глобальних стратегій управління

Ярослава БОНДАРЧУК

ШІСТЬ ДНІВ ТВОРЕННЯ СВІТУ (СИНТЕЗ РЕЛІГІЙНИХ ТА НАУКОВИХ КОНЦЕПЦІЙ)

Монографія

Острог – 2013

УДК 213:215

ББК 86

Б 81

*Друкується за ухвалою вченої ради
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 4 від 29 листопада 2012 року)*

*Серія «Медіа-текст в системі культури»
заснована Інститутом глобальних стратегій управління
Національного університету «Острозька академія» у 2013 році. Випуск 1.*

Рецензенти:

Стоколос Н. Г., доктор історичних наук, професор, Рівненський інститут слов'янознавства Київського славістичного університету;

Халецький О. В., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, Львівський національний університет ветеринарної медицини і біотехнології ім. С. З. Гжицького.

Б 81

Бондарчук Я. В.

Шість днів творення світу (синтез релігійних та наукових концепцій) : [монографія] / Я. В. Бондарчук. – Острог : ІГСУ, Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – 152 с. (Серія «Медіа-текст в системі культури». Випуск 1).

У монографії проаналізовано різні підходи до вирішення проблеми походження світу і людини з позицій природного еволюціонізму, креаціонізму Молодої Землі та креаціонізму Старої Землі.

Шляхом співвіднесення біблійного тексту та даних природничих наук визначено, на який приблизно проміжок часу припадав кожний «день творення» світу.

Для культурологів, релігієзнавців, усіх, хто цікавиться проблематикою наукових та релігійних теорій походження світу.

ISBN 978-966-2254-51-8

© Бондарчук Я. В., 2013

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Приводом для написання цієї книги став випадок у моїй педагогічній практиці. Якось, читаючи лекцію з історії мистецтва, я зазначила, що, за дослідженнями науковців, мистецтво виникло приблизно 40–30 тисяч років тому. Проте деякі студенти заперечили цей факт на тій підставі, що він не відповідає Святому Письму, у якому говориться, що Господь створив світ не раніше, ніж 6–10 тисяч років тому. Таке відверте ігнорування наукових даних змусило замислитися, а чи насправді у Біблії йдеться про відносно молодий вік Землі? На якій підставі було пораховано, що він дорівнює 6–10 тисячам років? Як богослови узгоджують ці цифри з очевидними фактами наукових досліджень і чи взагалі можливе узгодження біблійної та наукової картини утворення світу? Необхідність вирішення цих хвилюючих розум і душу питань посилювалась дослідженням релігійного мистецтва первісного суспільства, потребою визначити час, коли людина інтуїтивно усвідомила себе пов'язаною з надприродною силою і почала відображати її у художніх творах. Це питання неможливо було вирішити без відповіді на те, коли виникло людство і скільки часу існує наш всесвіт. Так народився замисел написати працю «Наукові та релігійні теорії походження світу».

У час стрімкого розвитку астрофізики, космології, генетики, антропології та інших природничих наук перед кожною допитливою людиною, яка вірить у Бога, постає проблема узгодження Святого Письма з даними науки. Особливої уваги потребує вивчення біблійного тексту, що стосується творення світу, адже, за Біблією, Господь створив всесвіт за шість днів, а згідно з науковими дослідженнями, всесвіт еволюціонує більш як 13 мільярдів років. Усі теорії походження світу та людини можна згрупувати у три великих категорії: 1) еволюційні, які, спираючись на факти науки, обстоюють саморозвиток всесвіту протягом мільярдів років; 2) креаціоністські теорії Молодої Землі, які, спираючись, насамперед, на дослівне тлумачення Біблії, намагаються пристосувати досягнення науки до своїх потреб і доводять створення

всесвіту Богом не раніше 6–10 тисяч років тому; 3) креаціоністські теорії Старої Землі, які, синтезуючи креаціонізм та еволюцію, відстоюють поступове творення всесвіту Господом протягом мільярдів років і спираються як на біблійні тексти, так і на досягнення науки, узгоджуючи їх між собою.

До середини XIX ст. еволюційна модель саморозвитку світу протягом мільярдів років та креаціоністська модель створення світу Творцем за шість днів 6–10 тисяч років тому протиставлялись одна одній, відтак і узгодження їх здавалось неможливим. Проте з 70-х років XIX ст. в релігійних журналах почали регулярно публікувати статті і видавати праці провідних богословів – В. Соловйова, П. Рождественського, О. Кудрявцева, А. Гусева, О. Беляєва, О. Введенського, С. Булгакова та ін., у яких проголошувалась можливість співвіднесення релігії та науки, віри і знання як взаємодії двох одкровенень за умови, що день творення розумівся не буквально як доба в 24 години, а як невизначено довгий проміжок часу. Так у богослів'ї почав зароджуватись новий напрям креаціонізму Старої Землі, який остаточно сформувався у 60-ті роки XX ст. Цей напрям долає несумісність еволюціонізму та креаціонізму, науки та релігії, розглядаючи еволюцію всесвіту як поступове його творення Господом протягом мільярдів років.

У нашій роботі доводиться, що цей напрям є найбільш вірогідним. Хоч би як глибоко проникала наука в таємниці всесвіту, теорії природного еволюціонізму неспроможні підтвердити його саморозвиток, самозародження життя й утворення людини, лишаючи без уваги існування надсвітової творчо-енергетичної субстанції – Господа. Креаціоністи Молодої Землі, намагаючись довести творення світу Богом за шість днів, заперечують результати наукових досліджень, що є очевидними. Не брати їх до уваги просто безглуздо. Вони ж використовують застарілі спростовані факти, які пристосовують до своїх теорій. Натомість креаціонізм Старої Землі долає суперечності між наукою та релігією і розглядає описане в Біблії творення світу як еволюцію, первоначалом і головною рушійною силою якої є надсвітова субстанція – Творець.

У праці доводиться, що концепція поступового творення не заперечує ідеї всемогутності Бога, як це вважають креаціоністи Молодої Землі. Так, Господь Всемогутній, тому був спроможний створити всесвіт за одну мить, але оскільки Він хотів, щоб всесвіт існував і розвивався у часі, Він і творив його поступово, про-

тягом певних періодів. Біблійний текст не дає підстав розуміти день творення тільки як добу в 24 години. Навпаки, слово «день» у Книзі Буття застосовується у кількох значеннях: 1) як світловий день (1 М. 1:5.), 2) як доба (1 М. 1:8, 13, 19, 23, 31), 3) як невідомо довгий період (1 М. 2:4, 2:17, Пс. 89:5, 2 Петр. 3:8). За словами священномученика протоієрея Михайла Чельцова, «немало сприяло знищенню суперечностей між наукою та релігією більш проникливе, осмислене, духовне роз'яснення і розуміння багатьох місць Біблії. Варто було тільки краще вчитися в текст Біблії про створення світу, як стало зрозуміло, що Біблія не дає підстав вважати день творення за 24-годинний проміжок часу. І впала стіна між біблійними сказаннями і даними науки про невідомо довгий період життя землі до появи людини».¹

Стверджуючи ідею поступового творення світу Богом, креаціоністи Старої Землі досліджують, як довго тривав кожний день Господа. Різні аспекти цієї надзвичайно складної проблеми вирішувались не одним поколінням іноземних та вітчизняних вчених: Т. де Шарденом, К. Ранером, Д. Полкінхорном, П. Мюллером, Є. Гаммом, І. Барбуrom, Г. Кюнгом, О. Тихоплавом, С. Ляшевським, О. Халецьким та ін. Але праці, яка б узагальнила і синтезувала різноманітні підходи до цієї теми і в якій би докладно було розглянуто шість днів творення на підставі синтезування біблійного тексту та наукових теорій, ще не опубліковано. Відтак мета цієї роботи полягає у такому: спираючись на тлумачення Шестиднева сучасними богословами, довести, що попри метафоричний стиль опису, подані у Біблії події повністю відповідають природничо-історичній картині становлення світу; інтерпретувати кожний день, пов'язуючи його з даними науки, що стосуються становлення космосу, виникнення тваринного, рослинного світу та людини і у такий спосіб визначити, на які проміжки земного часу припадає кожний із шести днів творення світу Господом.

Найбільша складність опрацювання цієї теми полягає у тому, що вона синтезує аргументи низки наук – космології, астрофізики, біології, генетики, богослів'я, філософії та ін. і тому повинна розроблятися спільними зусиллями вчених. Розробка теми одним автором посилює небезпеку небажаних неточностей і помилок. Крім того, для написання праці замало опанувати науковий мате-

¹ Томпсон Б. Научные доказательства сотворения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Lib.rus.ec/B_171964/read. – Заголовок з екрана.

ріал, потрібно ще щиро вірити в Бога, бути не тільки науковцем, але й християнином, щоб у дослідженні не переважила жодна позиція. Наскільки вдалось це зробити – судитиме читач.

Вважаю своїм приємним обов'язком висловити подяку ректорові Острозької академії І.Д. Пасічнику, без допомоги і підтримки якого було б неможливим видання цієї праці, а також рецензентам Н.Г. Стоколос та О.В. Халецькому, котрі люб'язно погодились перевірити рукопис, внесли кілька суттєвих поправок, допомогли в отриманні потрібної літератури. Найщиріші слова подяки завідувачу кафедри релігієзнавства С.І. Жилюку, начальникові редакційно-видавничого центру університету Р.В. Свинарчуку і всім, хто працював над виданням цієї книги.

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОДІЇ НАУКИ ТА РЕЛІГІЇ В ПРАЦЯХ ПРОВІДНИХ ФІЛОСОФІВ І БОГОСЛОВІВ

Тема нашої праці зумовлює проблему, чи правомірно розглядати біблійне оповідання про шість днів творення, поєднуючи його з науковими теоріями походження всесвіту та людини, чи можливе співвіднесення та взаємодія таких різних царин людського пізнання, як наука та релігія. Ця проблема здавна хвилювала людство і неоднаково вирішувалась у різні історичні епохи. До цілісного пізнання світу в поєднанні науки і релігії прагнули ще давньогрецькі філософи, особливо Аристотель (384–322 р. до н. е.). Серед ранніх християнських апологетів проблему співвіднесення віри і розуму першим порушив один з найавторитетніших богословів II–III ст. св. Климент Александрійський (150–215). Вбачаючи у цьому спосіб подолання античного скептицизму, він стверджував нерозривну єдність віри і знання, підкреслював, що немає віри без знання і знання без віри, що сам Бог дарував людям філософію, як інструмент богопізнання. Св. Августин Аврелій (354–430) сформулював завдання науки пізнавати розумом усе, що прийнято вірою. Він вважав, що розум — це містичне доторкання до вищої істини, просвітлення і моральне удосконалення людини. Цей принцип успадкував св. Фома Аквінський (1225–1274), який також намагався здійснити синтез розуму і віри, проте це йому не вдалось, оскільки він ревно розмежовував наукові і релігійні сфери, вважаючи, що найвищий ступінь істини — мудрість не залежить від досвіду і знань, а базується тільки на одкровенні. У результаті замість синтезу почала вироблятися диференціація релігії та науки.

Виникнення наукової картини світу в XVI ст. не привело до «ослаблення» релігійного сприйняття й зміцнення казуальних раціональних уявлень про світобудову, як це стверджується у працях атеїстів. Навпаки, вчені, які досліджували природу і космос, розуміли, що просторово-часова дискретність світу приховує його монофізичну сутність. Звернення до уважного вивчення природи було для них засобом осягнення Божества, очищення душі і бо-

ротьби з нижчими помислами та бажаннями. «Тому парадокс наукової революції полягав у тому, що ті, хто зробив у неї найбільший внесок (в основному це науковці-новатори – від Коперника до Ньютона), були найбільш консервативними у своїх релігійних та філософських поглядах».² За доби Просвітництва наука і релігія в основному протиставлялись одна одній. Остання зводилась у працях деяких філософів того часу до низки безглузвих тверджень, що «у всьому» суперечать науці, розглядалась як «наука навпаки», «антинаука», була синонімом невігластва, незнання і мракобісся.

Засновник німецької класичної філософії Еммануїл Кант (1724–1804) вважав, що наука і релігія несумісні. Якщо матеріальний світ, на думку вченого, існує і сам по собі (тобто поза діяльністю людського розуму) і як річ, яка дається нам в досвіді і явищах, то Бог для Канта був тільки «річчю в собі», яку неможливо досягнути розумом. Але хоча Його існування довести неможливо, потрібно жити так, ніби Він є. У праці «Єдино можлива основа для доведення буття Бога» (1763) Кант писав, що Бог є абсолютно необхідна сутність для морального життя. Отже, філософ не розглядав Бога поза площиною етики і вважав, що релігія потрібна тільки для моралі.

Спробу синтезування релігії та науки можна простежити в системі Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля (1770–1831). Єдність віри і знання впливала з самої сутності його вчення. Для пізнання Абсолютного Духа, який є основою всього, потрібне його саморозкриття. Саморозкриття Абсолютного Духа в просторі – це природа, саморозкриття Абсолютного Духа в часі – це історія. Пізнаючи природу та історію, людина досягає прояви Божества. Саморозкриття Абсолютного Духа в людському розумі – це релігія. Для Гегеля це не винахід людства, а справа божественного впливу на нього, породження Абсолютного Духа, який присутній в людських душах, це Його самоусвідомлення через посередництво іманентного духа, тобто людського розуму. Сучасник Гегеля англійський християнський богослов Уільям Пейлі (1743–1805) у своїх головних працях «Докази істинності християнства» (1794) та «Природне богослів'я або докази існування і атрибути Боже-

² Кураев А. О вере и знании без антиномий [Текст] / А.Кураев // Вопросы философии: научн.-теор. журн. / гл. ред. В.А.Лекторский. – М. : Наука, 1992. – № 7. – С.45 – 63. – С. 61. З посиланням на працю: Косарева Л.М. Генезис научной картины мира (социо-культурные предпосылки) [Текст]. – Л.М.Косарева. – М., 1985. – С. 9, 30, 44.

ства» (1802) стверджував, що розумне облаштування, доцільність та добробут, які панують у природі, доводять існування великого Творця, а удосконалення та адаптація живих організмів пояснюється як законами самої природи, так і дією Бога.

Особливо гостро проблема співвіднесення релігії та науки постала у середині XIX ст. після виходу у світ книг Чарльза Дарвіна «Походження видів шляхом природного відбору» (1859) та «Походження людини і статевий відбір» (1871). Церква сприйняла вчення Дарвіна вороже, як богохульне, еретичне, яке суперечить релігії. Його праці переслідували і забороняли до видання. Проте ставлення вченого до релігії було неоднозначним. Сам він відзначав: «... уява про розумного Творця як первопричину всього сильно володіла мною у той час, коли я писав «Походження видів», але саме з того часу його значення для мене почало дуже помалу і не без багатьох вагань все більше і більше слабнути... Так помалу закралась у мою душу невіра, і врешті-решт я став зовсім невірним». Але крихти віри у вченого все ж залишались. Так, в одному зі своїх листів він писав: «... я вважаю жакликим твердження, що релігія не спрямована проти науки. ...Однак коли я говорю, що вона неправильна, я зовсім не впевнений, що для людей науки було б найрозумнішим повністю ігнорувати всю царину релігії». Шосте видання книги «Походження видів», яке побачило світ у 1872 р., за 10 років до смерті вченого, він закінчував словами, які відображали його позитивне ставлення до релігійного вчення: «Є велич у цьому переконанні, згідно з яким життя з його різними проявами вдихнув Творець спочатку в одну або обмежене число форм; і в той час як наша планета продовжує обертатися згідно з незмінними законами тяжіння, з такого простого начала розвинулось і продовжує розвиватися нескінченне число найпрекрасніших, найдивніших форм».³ Молодший колега Ч. Дарвіна – Альфред Рассел Уоллес (1823–1913), який одночасно з Дарвіном висловив ідею про природний відбір, не міг погодитися з ним у тому, що людина утворилась від мавпи шляхом еволюції, і вважав, що дарвінівська теорія неспроможна дати пояснення принциповому розрізненню здібностей людини і тварини, а тому припускав, що перетворення людиноподібних мавп у людину не могло обійтися без вищої «надбіологічної» сили.⁴

³ Дарвін Чарльз [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/> Заголовок з екрана.

⁴ Уоллес Альфред Рассел [Електронний ресурс] / Режим доступу:

Вирішення проблеми співвіднесення знання та віри, науки та релігії на новій основі синтезування традиційного раціоналізму і фідейзму запропонував французький філософ Моріс Блондель (1861–1944). У своїй докторській дисертації «Дія. Досвід критики життя та науки» (1893) він виклав концепцію, згідно з якою філософія і її головне знаряддя – розум – розглядаються як своєрідні предтечі віри та релігії. Філософія повинна до кінця пройти свій шлях, але в процесі руху вона все більше усвідомлює свою обмеженість і окреслює ту лакуну, яку може заповнити тільки віра. Логічна царина віри починається там, де зупиняється розум, котрий повинен докласти зусиль, щоб зрозуміти все йому доступне. Філософія – не замкнена система, а виходить за свої кордони і зорієнтована на нескінченне. Природа передбачає надприродне, іманентне передбачає трансцендентне, розум передбачає віру, яка його завершує.

Погляди М. Блонделя були новими, тому його дисертація зазнала критики як з боку деяких теологів, які вважали, що вчений не покладається на виключність релігії, так і з боку деяких філософів, які вважали, що вчений виступає проти автономії науки. Але ця праця торувала дорогу новому напрямку, якого дотримувались чимало інтелектуалів. Зважаючи на нові відкриття, вони намагалися знайти докази тому, що факти природничих наук відповідають релігійним уявленням і свідчать про виявлення надприродного у природному. Зокрема у 70-х роках XIX ст. в російських релігійних журналах почали регулярно публікувати статті про позитивне ставлення християнства до науки і, навпаки, науки до релігії. Одна за одною виходили апологетичні праці провідних богословів (П.Ф. Рождественського, О.М. Кудрявцева, О. Гусева, О.Д. Беляєва, О.І. Введенського та ін.), у яких порушувалась проблема співвіднесення релігії та науки, віри і знання. Православні богослови проголосили той самий принцип двох одкровенень – віри і знання, який був висунутий ще першими християнськими апологетами. Так, професор Московської духовної академії протоієрей Іоанн Петропавлівський (1844–1907) писав: «Ця гармонія обох одкровенень та потреба природного одкровення у надприродному і повинна служити для нас точкою опори при доказах істини християнства як богоодкровенної релігії».⁵

ru. Wikipedia.org /wiki/ Заголовок з екрана.

⁵ Цитата з праці: Новиков М. Православие ищет новые пути

Наприкінці XIX ст. найважливіша роль у розробці принципів синтезу науки і релігії належала Володимирі Соловйову (1853–1900), який доводив, що досягнення істини можна здійснити тільки в єдності емпіричного, раціонального і містичного пізнання, проповідував ідеал цілісного знання і вільної теософії. У праці «Філософські начала цілісного знання» (1877) він писав, що під терміном цілісного (цільного) знання потрібно розуміти дані всіх природничих наук, а також абстраговане філософське мислення і теологію.⁶

Різні аспекти співвіднесення науки та релігії розробляли у подальшому С.М. Булгаков (1871–1944), Л.П. Карсавін (1882–1952), П.О. Флоренський (1882–1937). Зокрема, П.О. Флоренський здійснив спробу подолати суперечність між релігією та наукою на основі принципу антиномізму істини. Чимало антиномій – логічно доведених, але взаємовиключних положень (розчленованих істин), на думку П.О. Флоренського, містяться в догматичних уявленнях про єдиносущність і триєдність Божества, божественне визначення наперед (церк.-слов. «предопределение») і свободу волі та ін. У цьому антиномізмі вчений вбачав всецілісність божественної істини. Усі свої наукові праці в галузі математики, фізики, техніки він намагався використати для підтвердження релігійної картини світу. Подібних поглядів дотримувався Л.П. Карсавін, у працях якого вагоме значення посідала категорія всеєдності як динамічний принцип становлення буття.

Проблему творення світу Сергій Булгаков порушує у праці «Світло не вечірне», що вийшла у московському видавництві «Путь» у 1917 році. У ній вчений чітко розмежовує царину науки і царину релігії. Він пише про те, що не існує і не може в принципі існувати наукових доказів творення, оскільки царина творення світу трансцендентним Абсолютним Духом лежить зовсім в іншій площині, ніж природний світ. За словами С.Н. Булгакова, Бог не є причиною світу, тому що причина пояснює наслідок тільки тоді, коли знаходиться з ним в одній площині, а Господь перебуває вище від світу. Тому ідея створення світу Богом і не претендує на те, щоб пояснити виникнення світу в сенсі емпіричної причинності, вона полишає його в цьому сенсі незбагненим і

[Текст] / М.Новиков // Наука и религия: научн.-попул. журн. / гл. ред. А.С.Иванов. – М. : Знание, 1971. – №2. – С. 38–42. – С. 39.

⁶ Соловьёв В. Собрание сочинений [Текст] : Т.1. – С. 250; Т.8. – С.198.

незрозумілим. Ось чому, на думку вченого, вона зовсім не втручається у наукове мислення, залишається для нього некорисною та чужою, і є в цьому плані ненауковою ідеєю. Можна лише вірити або не вірити у творення, спираючись не на наукові докази, а на інтуїтивні релігійні відчуття.⁷

Безперечно, вчений має рацію у тому, що причинно-наслідковий зв'язок, який лежить поза межами нашого світу, встановити неможливо, але творення, за його ж власними словами, є стрибком «від Абсолютного до відносного, від позачасового, вічного до тимчасового». Отже, якщо творення – це стрибок з однієї площини в іншу, із надреальності в реальність, науковці, які неспроможні дослідити надприродні причини цього переходу і роздвоєння Абсолютного на абсолютно-відносне, можуть принаймні, не зазіхаючи на осягнення таємниці, простежити його природні причинно-наслідкові прояви і пояснити послідовність процесу творення всесвіту.

С.М. Булгаков розглядає буття як творчий акт Господа, який безперервно триває у часі. Творячи світ, Господь тим самим занурює Себе в творіння, Сам себе робить творінням, у світі і через світ Сам піддається процесу становлення. Як першоджерело буття Бог завжди у світі, все тримає десницею Своєю, але світ у той же час перебуває і поза Богом, занурений у своє тварне буття. Завдання думки, – пише С.М. Булгаков, – виявити цю антиномію, впертися у неї і прийняти подвигом смирення розуму її надрозумність.

На початку ХХ ст. на позиціях поєднання науки і релігії стояло чимало провідних представників Церкви. Якщо у 1870-ті роки праці Ч. Дарвіна забороняли до друку, то тепер церковними видавництвами Росії були видані книги зоолога Е. Вайсмана і ботаніка Є. Деннерта, у яких розвивалась християнська концепція еволюції.⁸ Книга Є. Деннерта «Умер ли Бог» вийшла в 1914 р. в Одесі за редакцією священника О.Введенського. У 1913 р. в Санкт-Петербурзі побачила світ книга «Доісторична людина» провідного антрополога, професора Паризького інституту з вивчення доісторичної людини, члена ордену єзуїтів, який стояв на позиціях еволюціонізм-

⁷ Булгаков С. Н. Свет невечерний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.veni.net.bulgakov/svet/index.htm. Заголовок з екрана.

⁸ Мень А. О Тейаре де Шардене [Текст] / А. Мень // Вопросы философии : научно-теоретический журн. / гл. ред. В.А.Лекторский. – М. : Издательство «Правда», 1990. – № 12. – С. 89 – 102. – С. 91.

му, – Гуго Обермайера (1877–1946). У ній автор одним з перших сформулював ставлення до тексту Книги Буття як до космологічного міфу. Сказання про творення світу, – писав вчений, – величне у своїй простоті і вражає простотою виразу. У ньому походження світу є особистим діянням всемогутнього Бога. Жоден культурний народ давнини не створив нічого, що може бути порівняно з цією величною космологією. Але визнаючи її велич, ми не повинні забувати, що біблійне сказання зовсім не відображає історичного ходу становлення світу. У ньому говориться, що все існуюче в цю геологічну епоху, всі рослини і тварини були створені всемогутнім Творцем. Акт творення розділений за зовнішніми ознаками на 6 моментів, відповідних тижню з його шістьма робочими днями і днем відпочинку. Таким чином, про походження світу в природно-історичному сенсі цього слова у Біблії ми не знайдемо ані найменшого натяку; у такій формі, між іншим, викладення цього питання було б фактично безцільним, тому що протягом тисячоліть воно залишалось би незрозумілим.⁹ Враховуючи досягнення сучасної йому науки, Г. Обермайер вважав за можливе поєднати віру в Творця з еволюційною теорією.

За часів правління Римського Папи Пія Х (1903–1944) Католицька Церква замість конструктивного діалогу з науковцями проводила проти них чимало репресивних дій. За словами швейцарського теолога Ганса Кюнга, прибічників інших богословських позицій залякували, піддавали дискримінації за «модерність», спонукали відмовлятися від публікацій своїх творів. Але з середини ХХ ст. Ватикан почав змінювати свою негативну позицію, поступившись перед авторитетом науки.¹⁰

Особливо вагомий внесок у справу синтезування наукового вчення про еволюцію та біблійного вчення про творення зробив французький теолог і природознавець П'єр Тейяр де Шарден (1881–1955). Більш докладно розглянемо його теорію у наступному розділі праці. Тут тільки зауважимо, що сутність його хрис-

⁹ Мень А. О Тейяр де Шарден [Текст] / А. Мень // Вопросы философии : научно-теоретический журн. / гл. ред. В.А.Лекторский. – М. : Издательство «Правда», 1990. – № 12. – С. 89 – 102. – С. 91.

¹⁰ Кюнг Г. Начало всех вещей: естествознание и религия [Текст] моногр. / Ганс Кюнг / пер. с нем. В. Витковского (Серия «богословие и наука») – М. : Библиейско-богословский институт св. ап. Андрея, 2007. – 250 с. – ISBN 5-89647-159-9. – С.120.

тиянського еволюціонізму, викладеного у монографії «Феномен людини», над якою він працював до кінця життя, була глибоко проаналізована Олександром Менем у його праці «Витоки релігії» (Брюссель, 1981). Частково ця праця була опублікована в журналі «Вопросы философии» №12 за 1990 р. Для П'єра Тейара де Шардена, – пише О.Мень, – «наука і релігія – дві нерозривно пов'язані сторони або фази одного і того ж повного акту пізнання, який один зможе охопити минуле і майбутнє еволюції».¹¹ Тейар де Шарден – християнський еволюціоніст. Творення для нього вже не є одночасним одноразовим актом, а представляє собою, по суті, процес і, що особливо для нас важливо, сама еволюція стає тотожною творенню і сам Бог включається в еволюцію.

Тенденція до активної взаємодії з наукою, яка так яскраво виявилась у діяльності Т. де Шардена, знайшла подальше продовження у працях наступних богословів 60–70-х років ХХ ст. На початку 1970-х років ректор Софійської духовної академії єпископ Миколай, виступаючи перед студентами Московської та Петербурзької духовних академій, сформулював концепцію тотожності віри і розуму як двох методів пізнання, що зумовлені подвійною природою людини (духовною і плотською) та наявністю духовної та чуттєво прийнятної реальності.

Однак прагнення синтезування науки і релігії підтримувалось далеко не всіма філософами і вченими, які працювали в галузі природничих наук. Науковці матеріалістичних та атеїстичних переконань реагували на спроби примирення негативно, як на посягання на незалежність науки, намагання підкорити її релігії, включити її в орбіту релігії і поставити її на службу вірі. Зокрема, наприкінці 1960-х – на початку 1970-х років у журналах «Наука и религия», «Вопросы философии» та інших була опублікована низка статей, у яких різко заперечувалась можливість примирення між релігією та наукою, тим більше їх об'єднання навіть у далекому майбутньому.¹² «Епоха науково-технічної ре-

¹¹ Мень, А. О Тейар де Шарден [Текст] / А. Мень // Вопросы философии : научно-теоретический журн. / гл. ред. В.А.Лекторский. – М. : Издательство «Правда», 1990. – № 12. – С. 89 – 102. – С. 90

¹² Ойзерман, Т. Научная критика идеализма и религии [Текст] /Т.Ойзерман//Наука и религия: научн.-попул. журн./ гл. ред. А.С.Иванов. – М. Знание, 1970. – № 4. – С. 34–39. Бабосов Е. Иррационализм, христианство и ХХ век. // Наука и религия, 1967. – № 2. – С. 66–73. Гуре-

волюції, – писав доктор філософії М. Мітрохін, – ставить релігію перед вибором однієї з двох можливостей. Або максимально наблизитися до зразків «масової культури», жертвуючи вертикальним виміром християнства і розраховуючи на «нерефлексуючу», утилітарно спрямовану свідомість. Або, навпаки, більш чітко означити бар'єр, що відділяє світську та релігійну свідомість, і підкреслювати «трансцендентний» характер релігійної віри і досвіду, що перевершує повсякденний». ¹³

Взаємовідносини науки та релігії, які склалися історично і продовжуються до сьогодні, на думку професора релігії і науки Карлтонівського коледжу в Міннесоті (США) Ієна Грема Барбура, можна поділити на чотири категорії: конфлікт, незалежність, діалог та інтеграція. До першої категорії належать атеїсти, які повністю заперечують можливість поєднання науки та віри в Бога і, за словами американського протестантського теолога Ч. Гендерсона, вважають, що «Бог – це «філософський динозавр», час зникнення якого близько». ¹⁴ Така тенденція протиставлення науки та віри, на думку багатьох богословів, дісталась сучасному людству від Просвітництва XVIII–XIX ст. Як і колись, сучасні сповідники матеріалістичних ідей активно пропагують, що релігія несумісна з наукою, що вона є «корінь всякого зла», а «будь-яка віра в чудеса суперечить не тільки науковим фактам, але й самому духу науки». Найвідомішими представниками таких поглядів є англійський математик і філософ Бертран Уільям Рассел (1872–1970), який написав низку спрямованих проти Церкви та релігії книг, об'єднаних згодом у збірник «Чого я не християнин. Вибрані атеїстичні твори» (1987), а також його співвітчизник, етолог-еволюціоніст, що отримав ім'я «головного атеїста Вели-

ев, Г. Под натиском науки // Наука и религия, 1967. – № 2. – С. 66–73. Мітрохін Л. Християнство в епоху научно-технічного прогреса // Наука и религия, 1973. – №6. – С. 28–33, №8. – С. 9–14, №11 – С. 29 – 35. Грановський Я. Союз християнської теології з позитивістськими концепціями науки [Текст] / Я.Грановський // Вопросы философии: научн.-теор. журн./ гл. ред. В.А.Лекторский. – М. : Наука, 1976. – № 9. – С. 146–150.

¹³ Мітрохін, Л. Християнство в епоху научно-технічного прогреса // Наука и религия: научн.-попул. журн. / гл. ред. А.С.Иванов. – М. : Знание, 1973. – №8. – С.9–14. – С.11.

¹⁴ Наука и религия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: tu.lapsy.naral.ru/p7m2.htm. – Заголовок з екрана.

кобританії» Річард Клінтон Доукінз. Найбільше він прославився своїми працями «Егоїстичний ген» (1976), «Сліпий годинникар» (1986), «Найвеличніше Шоу на Землі: свідчення еволюції» (2009), «Бог як ілюзія» (2010). Позиція атеїстів знайшла яскраве відображення у статті М.Д. Ахундова та Л.Б. Баженова «Природознавство і релігія в системі культури». Не заперечуючи важливість релігії, автори сформулювали низку ознак, які різко протиставили релігійну та наукову картину світу і дійшли висновку, що саме ці риси протистояння зберігають значення повсякчас, хоч би як позитивно вирішувалось питання про місце релігії в системі культури.¹⁵

Німецькі католицькі теологи Е. Фер та О. Шпюльбек, австралійський протестантський богослов Н. Янг, англійський протестантський теолог А. Хайард та інші богослови поділяють погляд, що неминучий конфлікт науки та релігії випливає з того, що обидві сторони переходять межі ділянок своїх досліджень і втручаються у сферу, де вони не можуть висловити своїх компетентних суджень. А. Хайард наводить яскраві приклади такого некомпетентного втручання в не свою зону дослідження. «Служителі церкви, – пише він, – часто спростовують наукові відкриття на основі своїх власних інтерпретацій біблійних текстів. Стигаючись із науковими теоріями, які не відповідають їх поглядам, вони часто не аналізують їх, а апіорі визнають невідповідними Святому Письму і на цій підставі відкидають їх. Саме так вчинив М. Лютер, коли виступив проти геліоцентричної системи М. Коперника. Такі теологи думають, що вони приносять користь своїй справі, захищаючи Біблію, а насправді вони тільки завдають шкоди, тому що створюють враження, що християнство протистоїть науковому методу пізнання».¹⁶ На думку А. Хайарда, небезпека полягає також і в тому, що релігія не забороняє науку, але завжди асимілює наукове вчення до своїх потреб, чим спотворює його. «Ліберали модифікували Дарвіна настільки безцеремонно, – пише він, – настільки переоцінили біблійних авторів,

¹⁵ Ахундов М.Д. Естествознание и религия в системе культуры [Текст] / М.Д.Ахундов, Л.Б.Баженов // Вопросы философии: научн.-попул. журн. / гл. ред. В.А.Лекторский. – М. : Наука, 1992. – № 12. – С. 43–53. – С. 44.

¹⁶ Яблоков И. Основы религиоведения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.gumer.info / bogoslov _ buks / relig / 1abloks _ 32.php](http://www.gumer.info/bogoslov_buks/relig/1abloks_32.php). – Заголовок з екрана.

що їх версію теорії еволюції можна було б назвати «християнський дарвінізм».¹⁷

Прибічники незалежності науки і релігії вважають, що ці два різних виміри людського досвіду повинні дотримуватися своєї «бігової доріжки». Американський палеонтолог-еволюціоніст Стівен Джей Гоулд (1941–2002) у книзі «Камені віків» (1999) висунув ідею «магістерій, що не мають точки перетину», яку представив як «просте і зовсім звичайне рішення передбачуваного конфлікту між наукою і релігією». «Магістерія – це галузь життя, у якій певний спосіб пізнання оперує адекватними інструментами для осмислених дискусій і прийняття рішень». Іншими словами, під магістеріями С.Д. Гоулд розумів ніші людської свідомості. Магістерія науки перебуває у світі емпірії, а магістерія релігії – у світі духовних цінностей, тому за принципом NOMA вони не повинні перетинатися. Вимога об'єднати їх позбавить ореола автономності і науку, і релігію.

Теорія «окремих ніш» релігії і науки зазнала критики з боку багатьох вчених. Зокрема, Річард Доукінз у своїй праці «Бог як ілюзія» відзначив, що принцип «окремих ніш» людської свідомості не може бути достатньою причиною, щоб врятувати релігію від спроб наукового аналізу. На думку І.Г. Барбура, «позиція неприйнятності спілкування двох галузей пізнання не є виправданою, оскільки і наука, і релігія висловлюють свої ствердження про реальність, хоча всі ці твердження є вибічковими, частковими і завжди піддаються перегляду».¹⁸ Наука і релігія мають спільні «пограничні» питання, наприклад, питання замислу, обумовленості і випадковості у побудові всесвіту, які можуть стати темами діалогу між вченими та богословами, вирішуватися спільними зусиллями і сприяти інтеграції релігії і науки. Вона може відбуватися у природному богослів'ї або в синтезуванні еволюції і творення в рамках всеохоплюючої метафізичної системи. Одним із засобів активізації діалогу є дотримання неотомістського розрізнення між первинною і вторинною причинністю. Господь

¹⁷ Цитата з праці: Наука и религия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [tu.lapsy.naral.ru / p 7 m 2. htm](http://tu.lapsy.naral.ru/p7m2.htm). – Заголовок з екрана.

¹⁸ Барбур И.Г. Религия и наука: история и современность [Текст]: моногр. – Иен Грем Барбур. – М. : Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – Издание второе. – 430 с. – ISBN 5-89647-037-1. – С. 302.

як першопричина діє через посередництво вторинних причин, які описує наука.

Іен Грем Барбур одним із перших ще в 60-ті роки подолав загальноприйнятий шаблон, згідно з яким наука і релігія є ізольованими одна від одної галузями людської діяльності. Його книги «Релігія у вік науки», «Релігія і наука: історія і сучасність» є класичними працями із взаємодії науки і релігії, отримали міжнародне визнання і заклали основу для подальшого подолання розриву між осягненням Бога і пізнанням всесвіту. Гідно оцінивши заслуги вченого, 17 травня 1999 р. журі нагородило І. Барбура Темплтонівською премією за визначний внесок у галузь взаємовідносин науки і релігії. «Основою віри, – пише І. Барбур, – є Одкровення, яке було актом божественної ініціативи, а не людських відкриттів. Проте віра повинна чергуватися з критичними дослідженнями. Одкровення та досвід, як віра і розум, не виключають один одного».¹⁹

Прагнення реформувати релігію, розширити кордони християнської думки, знайти точки дотику між вірою і секуляризованим невіруючим світом було головною домінантою у діяльності провідних протестантських богословів Рейнгольда Нібура (1892–1971), Джона Артура Робінсона (1919–1983) – автора відомої книги «Чесно перед Богом» (1963), Пауля Тілліха (1886–1965), який намагався створити універсальну діалектичну теологію культури, Дитріха Бонхоффера (1906–1945). Усі вони намагались адаптувати релігію відповідно до наукових відкриттів сучасного світу, справедливо вважаючи, що в світі «змінився культурний фон» і сучасній людині потрібна інша мова. Дитріх Бонхоффер запропонував концепцію «безрелігійного християнства», яка пропонувала відійти від догматів і обрядів релігії, або принаймні відсунути їх на другий план, а просто бути людиною. «Бути християнином, – писав Д. Бонхоффер, – не означає бути релігійним у певному сенсі... а означає бути людиною», жити для інших.²⁰

¹⁹ Барбур И.Г. Религия и наука: история и современность [Текст]: моногр. – Иен Грем Барбур. – М. : Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – Издание второе. – 430 с. – ISBN 5-89647-037-1. – С.163.

²⁰ Бонхоффер Дитрих [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.wikipedia.org/wiki/. – Заголовок з екрана.

Ставлення науковців до релігії особливо активно починає змінюватись наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. У філософських виданнях підкреслюється, що у вік грандіозних науково-технічних відкриттів релігійні уявлення не тільки не зникають з історичної сцени, а знову відроджуються і поширюються, потреба суспільства в релігії посилюється. Створюється новий образ релігії. Тепер її називають «не прикрою витратою історії», а закономірним фактором практично-духовного освоєння світу, способом регуляції як соціальної діяльності, так і внутрішнього світу людини. І навіть для визначення смислу історії не обходяться без використання інструментарію релігійного пізнання. Філософи і богослови сходяться на тому, що філософія і релігія дають ідентичні визначення смислу історії. «Кінцевий смисл світобудови і кінцевий смисл історії, – пише згадуваний нами раніше доктор філософських наук М. Мітрохін, – є частиною людського призначення. А людське призначення є таким: набути якостей людини, стати людиною. Тепер я висловлюсь інакше. Призначення людини полягає у тому, щоб творити себе за образом і подобою Божою. Образ і подоба Бога – це символ, відповідно до якого людина удосконалюється саме як людина. Людина не створена природою та еволюцією. Людина створюється. Безперервно і безперервно створюється. Створюється в історії з участю її самої, її індивідуальних зусиль і знань. І ось ця її безперервна «створюваність» і задана для неї в дзеркальному відображенні самої себе символом «образу і подоби Божої». І далі вчений пише найважливіші слова: «Ніколи людина не назвала б нічого божим, якби в ній самій вже не діяла Сила, яку вона поза собою назвала Богом».²¹

Чимало сучасних вчених і провідних християнських теологів вважають, що сьогодні потрібна не ізоляція науки і релігії, а діалог та інтеграція між ними. За останні роки на цю тему з'явилося чимало праць, серед яких «Богослів'я для наукового віку» А. Пікока, «Релігія і наука: історія і сучасність» І. Барбура, «Богослів'я у вік наукової аргументації» Д. Мерфі. Серед прибічників інтеграції науки та релігії слід, насамперед, назвати англійського богослова, священника і професора математичної фізики, лауреата Темплтонівської премії 2002 р. Джона Полкінхорна, який є ав-

²¹ Митрохин Л.Н. Философы и религия [Текст] / Л.Н. Митрохин // Вопросы философии: научн.-теор. журн. / глав. ред. В.А. Лекторский. – М. : Наука, 1989. – № 9. – С. 16 – 34. – С.33.

тором 26 книг про зв'язок між релігією та наукою, у тому числі таких відомих робіт, як «Квантовий світ» (1989), «Віра очима фізика» (2002), «Квантова фізика і теологія: несподіване споріднення» (2005), «Досліджуючи реальність. Переплетіння науки і релігії» (2007). Більшість його праць присвячено співвіднесенню божественного Одкровення з природно-науковими дослідженнями, вивченню аналогій між пошуком істини в науці та релігії в рамках єдиного філософського підходу, який вчений називає критичним реалізмом, оскільки сприймає світ як єдину фундаментальну реальність, яка може проявлятися в двох аспектах: фізичному і ментальному.²² «Взаємодія між наукою та релігійною думкою, – пише Д. Полкінхорн, – не обмежується тими галузями, у яких ці дисципліни можуть запропонувати одна одній свої висновки, як, наприклад, у космології. Величезне значення для взаємодії має сам спосіб мислення, притаманний для культури, яка піддається величезному впливу наукового прогресу....Я переконаний, що істинному християнству, як і істинній науці, потрібно бути абсолютно відкритими до всього, що справді виявляється у кожній ситуації. І це не просто збіг, адже сам Ісус Христос сказав, що всесвіт відкритий для досліджень».²³

Вчений відстоює природне богослів'я, яке, за його словами, вивчає все «знизу вгору», від елементарних частинок до Бога. «Я прекрасно розумію, – пише він, – наскільки вузько виглядає сучасне богослів'я, яке сконцентроване виключно на людстві і розглядає історію тільки кількох тисячоліть щодо мільярдів років минулої і майбутньої еволюції всесвіту. Я хочу спробувати довести, що хоча віра виходить за межі того, що логічно можна довести, вона тим не менше піддається раціональному поясненню. Християнам не потрібно відмовлятися від розуму і не потрібно робити вибір між давньою вірою і сучасним знанням. Вони можуть притримуватися і того, й іншого».²⁴ За словами Д. Полкінхорна, Одкровення не є пред'явленням догм для бездумного прийняття на віру. Навпаки, це розповідь про цілком зрозумілі події і людей, у яких найбільш явно помітні воля Бога і

²² Полкінхорн Джон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.wikipedia.org/wiki/. – Заголовок з екрана.

²³ Полкінхорн Д. Вера глазами физика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Itrea.narod.ru/creation/Polk.01.htm. – Заголовок з екрана

²⁴ Названа праця.

Його премудрість. Символ віри не вимагає інтелектуальної капітуляції для прийняття суджень, які не обговорюються. Навпаки, він представляє короткий виклад прозрінь і життєвого досвіду, нагромадженого віками становлення церковної історії. Якщо ми будемо ігнорувати цей досвід, ми вчинимо так само непродумано, як вчинили у свій час деякі знамениті вчені, які добровільно відмовились подивитись у телескоп Галілея. Не треба добровільно відмовлятися від можливості поповнити свій інтелектуальний багаж. На думку Д. Полкінхорна, завдання сучасного богослів'я полягає у тому, щоб «щиро і безпристрасно» викласти основи християнської віри, підтверджуючи їх досягненнями сучасної науки. Сучасне християнське вчення Д. Полкінхорн порівнює з гобеленом. Якщо основою тканини є традиція, то ниткою є сучасне розуміння світу, у якому ми живемо. Ні одне, ні інше не повинно навіювати догідливого схилення. І богослів'я, і наука залишають багато важливих питань далекими від свого роз'яснення. І там, і там бувають ситуації, коли ми стикаємося з питаннями, на які неможливо відповісти. У цьому немає нічого дивного. Адже божественна природа вище від нашого розуміння. Визнати ці обмеження не означає відмовитися від досліджень, просто треба бути реалістом і не чекати надто великих успіхів.²⁵

Провідні керівники церков виявляють до науки величезний інтерес і розглядають її як одне з найбільших досягнень людства. За словами святійшого Патріарха Пімена (1910–1990), з християнського погляду пізнання законів природи цілком виправдано, тому що воно «відкриває премудрість Божу, передає в руки творіння сили та енергії Божества, тобто веде творіння до Бога, сприяє подоланню хибних уявлень про Творця і Його місце в світі, робить можливим збагачення нашого розуміння Бога, світу та людини».²⁶ Відчуження науки від релігії призводило і призводить до численних негативних соціальних наслідків. «Досягнувши вражаючих результатів у сфері культури, науки і техніки, – пише англійський богослов Артур Пікок, – людство стоїть перед реальною загибеллю своєї культури і цивілізації».²⁷ На думку вчених, наука тільки тоді може ефективно

²⁵ Полкінхорн Д. Вера глазами физика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Itea.narod.ru/creation/Polk.01.htm. – Заголовок з екрана.

²⁶ Наука и религия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: tu.lapsy.naral.ru/p7m2.htm. – Заголовок з екрана.

²⁷ Названа праця.

служити людству, коли вона пов'язана з релігією, коли наукове пізнання базується на твердій релігійній основі. Отже, науці потрібна релігія, а «думці потрібна віра, як правій руці ліва, а невміння працювати обома не треба вважати особливою перевагою».²⁸

За останнє десятиліття значно збільшилась кількість наукових досліджень і філософських студій, у яких з різних кутів зору подаються світоглядні настанови сучасної науки та обґрунтовуються тези про те, що саме релігія є загальнолюдською універсальною цінністю, яка зможе протистояти наростаючому розвитку глобальної системної кризи. Тема інтегрування науки і релігії стає предметом дослідження багатьох науковців. У цьому плані характерна стаття Л.О. Маркової «Наука і теологія: від міждисциплінарних відносин до діалогічних», у якій зазначається, що «... всі процеси природного світу потрібно розглядати як результат діяльності Бога, як вираження Його мети... Роль людини може сприйматися як роль священика. Лише людина може усвідомити Бога, саму себе і природу, тому може бути посередником між природою і Богом».²⁹ Проблема зближення наукового та релігійного світогляду в релігієзнавчому аспекті розглядається в дисертації Т.М. Клементьєвої, у якій авторка, зокрема, зазначає, що тенденція зближення науки і релігії, яка особливо чітко виявляється в останні десятиліття ХХ – на початку ХХІ ст., призводить до зміни наукових парадигм, до створення інтегрованого світогляду, що зрештою не означає, що наука і релігія зникнуть як дві окремі сфери суспільної свідомості, але чимало суміжних питань будуть вирішуватися їхніми спільними зусиллями.³⁰ Одним із найважливіших суміжних питань є питання походження світу і людини та їх еволюція, які будуть розглядатися в наступних розділах роботи.

²⁸ Библихин В.В. Философия и религия [Текст] / В.В.Библихин // Вопросы философии: научн.-теор. журн. / гл. ред. В.А.Лекторский. – М. : Наука, 1992. – № 7. – С. 34 – 44. – С. 44.

²⁹ Маркова Л.А. Наука и религия: от междисциплинарных отношений к диалогическим [Електронний ресурс]. – Режим доступу: iph.ras.ru/pagt/22425505.htm. – Заголовок з екрана.

³⁰ Клементьева Т.М. Проблема сближения научного и религиозного мировоззрения: религиоведческий аспект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dissertcat.com/content/problema_sblizhenija_nauchnogo_i_religioznogo_mirovoztrenija – religiovedctcheskij asp. – Заголовок з екрана.

РОЗДІЛ 2

ГОЛОВНІ ТЕОРІЇ ПОХОДЖЕННЯ СВІТУ ТА ЛЮДИНИ

Усі теорії походження світу та людини можна розділити на три великих категорії, що суттєво відрізняються одна від одної: 1) еволюціоністські, які, спираючись на дані наукових досліджень, відстоюють саморозвиток всесвіту протягом мільярдів років, 2) креаціоністські теорії Молодої Землі, які, спираючись, насамперед, на буквالیстське тлумачення Біблії, намагаються пристосувати дані науки до своїх теорій і відстоюють створення всесвіту Богом не раніше 6–10 тисяч років тому, 3) креаціоністські теорії Старої Землі, які, синтезуючи креаціонізм та еволюцію, відстоюють поступове творення всесвіту Господом протягом мільярдів років, спираючись при цьому як на біблійні тексти, так і на досягнення науки і узгоджуючи їх між собою. Усі три категорії відрізняються за двома головними параметрами: визнанню або невизнанню Творця всесвіту та визначенню тривалості етапів розвитку всесвіту, у разі креаціоністських теорій – тривалості днів творення світу Господом. А. Хайярд пропонує таку класифікацію сучасних богословських інтерпретацій біблійних «днів» творення світу:

- 1) буквальні дні творення (по 24 години);
- 2) буквальні дні ре-творення (перше творення тривало мільярди років, а друге ре-творення – шість днів по 24 години). Автор цієї інтерпретації А. Кастанс;
- 3) «дні» розглянуті як геологічні епохи;
- 4) переривчасті дні творення, тобто дні творення тривали по 24 години, але між ними були довгі періоди реалізації того, що було розпочато в ці дні. Прихильниками такого погляду є У. Гербер та А. Бауманн;
- 5) біблійні дні – це не дні творення, а дні Божого одкровення, у які Господь відкривав Мойсею те, що він зробив. Автором цієї теорії є П. Вайсман.

Не можна не погодитись із думкою А. Хайярда, що гіпотези ре-творення, переривчастого творення та днів творення як днів

одкровення не підтверджуються ні Святим Письмом, ні науковими даними.³¹ Більшої уваги варті перша інтерпретація буквально-го розуміння днів як доби в 24 години, характерна для креаціонізму Молодої Землі, та третя інтерпретація днів як геологічних епох, характерна для еволюційного вчення і креаціонізму Старої Землі, тому ці теорії ми розглянемо більш докладно.

2.1. Теорії природного еволюціонізму. Матеріалістична еволюційна парадигма

Поняття «еволюція» (від лат. «evolutio» – розгортання) має кілька значень. Якщо у вузькому сенсі біологічна еволюція означає розвиток у популяціях організмів на основі генних змін протягом поколінь, то в широкому розумінні цього слова еволюція – це прогресивний розвиток усієї природи: зірок, галактик, Землі, людини і навіть Духа. Матеріалістична концепція еволюції, яка не визнає існування надприродної творчої інстанції, передбачає, що еволюція всього універсуму відбувається шляхом природних законів. Матеріалістичні концепції походження всесвіту почали розроблятися разом із виникненням філософії в античні часи. Одним з перших мислителів, який звернувся до ідеї еволюції при поясненні різноманітності життя на землі, був давньогрецький філософ Анаксимандр.³² У XVIII ст. ідеї еволюції набули особливого авторитету у зв'язку з поширенням ідеології просвітництва, яка розглядала релігію як суму безглуздих положень.

Першим із природознавців, який здійснив спробу створити цілісну теорію еволюції живого світу, був французький біолог Жан Батист Ламарк (1744–1829). У працях «Філософія зоології» (1809) та «Природна історія безхребетних» (1822) він пояснював еволюцію, на відміну від Ч. Дарвіна, не природним відбором, а здатністю тварин удосконалюватися. Шотландський геолог Чарльз Лайєль (1797–1875) одним з перших намагався дослідити епохи в історії землі. У праці «Основи геології» (1833) він розробив вчення про постійну зміну земної поверхні під впливом

³¹ Релігійний досвід і наукове знання: історичний контекст і актуальні проблеми взаємодії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ua.textreferat.Com/referat-9711-4.htm. – Заголовок з екрана.

³² Теория эволюции [Електронний ресурс]. – Режим доступу: rational.wiki.org/wiki/. – Заголовок з екрана.

природних факторів. Ще одним із родоначальників еволюціонізму, ідеї якого користувалися великою популярністю в XIX ст., був британський філософ, біолог, психолог і соціолог Герберт Спенсер (1820–1903). У 1852 р., за сім років до публікації книги Ч. Дарвіна «Походження видів» він написав статтю «Гіпотеза розвитку», у якій виклав теорію еволюції, спираючись на теорії Ж. Б. Ламарка та Е. Бера. Особливо вагоме значення для формування матеріалістичної еволюційної парадигми стало опублікування праць Чарльза Дарвіна «Походження видів шляхом природного відбору» (1859 р.) та «Походження людини і статевий відбір» (1871). Після виходу в світ першої праці Г. Спенсер визнав природний відбір як один з чинників еволюції природи. У 1862 р. він видав свою головну працю «Основні начала». У першій главі цієї книги Спенсер стверджував, що вчені нічого не можуть знати про «Останню реальність», яка виходить за межі наукового дослідження, а релігія, користуючись метафорою, намагається хоч якось уявити собі це невідоме і надати можливість поклонятися цій невідомій «речі в собі». У другій частині книги вчений викладав космічну теорію еволюції, яку вважав універсальним принципом, що лежить в основі всього універсуму. Г. Спенсер розрізняв три види еволюції: неорганічну еволюцію неживої природи, органічну еволюцію живої природи та надорганічну еволюцію людського суспільства. Еволюцію неживої природи він розумів як «інтеграцію матерії, яка супроводжується розсіюванням руху і переводить матерію з невизначеної незв'язної однорідності у визначену зв'язну однорідність», тобто з неорганічної неживої природи в органічну живу природу. Всі істоти в природі мають спільне походження, але через наслідування рис, які виникають в процесі адаптації до навколишнього середовища, виникає їх диференціація. Коли процес пристосування закінчується, виникає зв'язний упорядкований всесвіт. Розглядаючи еволюцію людини, Спенсер пише про природну еволюцію трудових навичок, інтелекту, соціальних почуттів. На вищій сходинці соціальної еволюції, на думку вченого, не особистість підпорядковується суспільству, а, навпаки, суспільство служить для індивідумів, сприяє виконанню їхніх потреб.

На початку XX ст., після відкриття Г. Менделем законів передачі спадкових ознак (1901) та низки праць з генетики Р. Фішера, С. Райта, Дж. Б. С. Холдейна-Молодшого та ін., позиції

класичного дарвінізму були переосмислені, що стало основою для створення Синтетичної теорії еволюції. Значну роль у її формуванні відіграли праці С.С. Четверикова «Про деякі моменти еволюційного процесу з погляду сучасної генетики» (1929), Р. Фішера «Генетична теорія природного відбору» («The genetic theory of natural selection», 1930), Дж.Б.С.Холдейна-молодшого «Причини еволюції» («The causes of evolution», 1932), Ф. Добржанського «Генетика та походження видів» («Genetics and the origin of species», 1937). За широтою порушених проблем і обсягом аналізованого матеріалу особливо потрібно відзначити книгу Джуліана Хакслі «Еволюція. Сучасний синтез» («Evolution. The modern synthesis», 1942), у якій вперше був використаний термін “сучасний або еволюційний синтез”. У 1949 р. американський палеонтолог Джордж Симпсон у своїх працях вперше використав термін “Синтетична теорія еволюції”. СТЕ розглядає механізм природного дарвінівського відбору на рівні молекулярних структур. Аналіз молекули ДНК, яка може змінювати свою структуру, створюючи нові комбінації генів, дав підтвердження еволюції. Якби ДНК була незмінною, еволюція була б неможливою. Але ДНК постійно змінюється. Рекомбінація генів, яка породжує все нові й нові генні сполучення, врешті-решт створює для цієї мутації (зміни) таке генне оточення, яке дозволяє їй виявитися у фенотипі (сукупності внутрішніх і зовнішніх ознак) організму. Така мутація потрапляє під дію природного відбору, який знищує всі шкідливі сполучення генів, що утруднюють життя, і залишає вигідні зміни, які закріплюються в розмноженні організму. Еволюційний акт відбувся, коли природний відбір зберіг вигідне нове сполучення генів, нетипове для історії виду. При тому вид – система популяцій – повинен бути ізольованим від популяцій інших видів. Коли мутантні гени стають домінантними, утворюється новий вид. Отже, Синтетична теорія еволюції розглядає еволюцію рослинного і тваринного світу як збереження і розмноження вигідних генотипів і передачу їх нащадкам у популяціях внаслідок природного відбору та інших чинників. Нині вона є панівною у світі науковою парадигмою. У числі її найбільш відомих прихильників Ернст Майр (Мауг), Феодосій Добржанський, Гейлорд Симпсон, Річард Доукінз, Марфред Ейген та ін.

На відміну від біологічної еволюції, яка передбачає розвиток лише тваринного і рослинного світу, еволюція в широкому ро-

зумінні цього слова свідчить про розвиток усієї реальності. Найбільш вагоме значення теорії еволюції полягає в тому, що вона відмовилась від уявлення про всесвіт як про стаціонарне утворення. Початок теорії нестаціонарного всесвіту поклав російський математик і фізик О.О.Фрідман (1888–1925). Досліджуючи нестаціонарні однорідні ізотропні системи з простором позитивної кривизни, заповнені пилоподібною матерією, він першим знайшов рішення рівнянь загальної теорії відносності А.Ейнштейна, не накладаючи умови стаціонарності, і висловив думку про розширення всесвіту. Гіпотеза О.О.Фрідмана була підтверджена в 1929 р. відкриттям американського астронома Е.П.Хаббла червоного зміщення в спектрах галактик, а саме, збільшення довжини ліній у напрямку червоної частини спектрів галактик прямо пропорційно відстані до них. У статті «Зв'язок між відстанню і променевою швидкістю позагалактичних туманностей» Е. Хаббл довів, що «Далекі галактики віддаляються від нас зі швидкістю, пропорційною їх віддаленню».³³ Чим далі галактика, тим більша її швидкість.

Явище «розбігання» галактик послужило основою для створення концепції Великого Вибуху, згідно з якою вся речовина всесвіту спочатку була стиснута до надщільного стану в одну крапку, а в результаті вибуху почала розширюватись. Теорію Великого Вибуху підтверджує факт наявності в нашій галактиці мікрохвильового електромагнітного випромінювання, що залишилось з моменту Вибуху. Припущення щодо існування цього випромінювання, яке отримало назву реліктового (давнього), вперше висловив у 1948 р. російський астрофізик Г.А.Гамов (1904–1968) і визначив приблизно його температуру 1–10 К (кельвінів).

Ці погляди прийняли чимало сучасних богословів. Неприйнятним для релігії є лише те, що, на думку матеріалістів, теорія еволюції всесвіту, як і будь-яка природничо-наукова теорія, не може містити ніяких посилань на надприродні фактори, що принцип еволюції може стверджувати тільки природне самовиникнення і розвиток всіх феноменів світобудови, починаючи від елементарних частинок і закінчуючи людиною. Отже, сутність теорії природної еволюції у запереченні створення світу та людини Господом і твердженні, що матерія виникає сама по собі з

³³ Хаббл Эдвин Пауэлл [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.wikipedia.org/wiki/ – Заголовок з екрана.

«нічого» і розвивається без допомоги надприродної сили. У матеріалістичній еволюційній парадигмі створюється модель всесвіту як матеріальної системи, яка володіє здатністю до самоорганізації, саморегуляції і прогресуючого саморозвитку. Еволюція розглядається як процес саморозвитку матерії, яка виникла з нічого або була завжди.

Болгарський дослідник Станіслав Бутрин аналізує і спростовує два варіанти ідеї виникнення матерії з «нічого», а саме: 1) в контексті теорії стаціонарного всесвіту і 2) у контексті теорії всесвіту, який розширюється. Перший варіант ідеї виникнення матерії «з нічого» було сформульовано наприкінці 40-х років ХХ ст. англійськими космологами Г.Бонді, Т.Голдом та Ф.Хайлом. Згідно з їхньою теорією, щільність всесвіту залишається постійною, стаціонарною, хоча він розширюється (середня щільність речовини у всесвіті, точніше, у видимій ділянці галактик, дорівнює приблизно $3 \cdot 10^{-31}$ г/см³).³⁴ А це можливо тільки в тому випадку, якщо припустити, що в просторі безперервно відбувається процес спонтанного виникнення фізичних форм матерії «з нічого». Темп цього процесу нівелює зменшення щільності всесвіту. Сам всесвіт не має кінця і початку, а є постійним (стаціонарним).³⁵ На користь цієї теорії може свідчити і той факт, що постійність різних видів випромінювання від космічних об'єктів (довгохвильового та рентгенівського) є більш фундаментальною, ніж їхня неоднорідність у найближчих до нас околицях космосу, і отже, природно припустити, що всесвіт однорідний у великих масштабах, хоча неоднорідний у малих: відхилення від однорідності є меншими 1% – 0,1% в масштабі порядку 10^{10} світлових років.³⁶

Вагомим запереченням теорії стаціонарного всесвіту і ра-

³⁴ Зельдович Я.Б. Современные тенденции в космологии [Текст] / Я.Б.Зельдович // Вопросы философии: научн.-теор. журн. / глав. ред. В.А.Лекторский. – М. : Наука, 1975. – №6 – С. 51–62. – С. 56.

³⁵ Бутрин С. Идея спонтанного возникновения материи «из ничего» в космологии XX века [Текст] / С. Бутрин / Вопросы философии: научн.-теор. журн. / глав. ред. В.А. Лекторский. – М. : Наука, 1986. – №

4. – С. 70–88. – С. 70–71.

³⁶ Зельдович Я.Б. Современные тенденции в космологии // Вопросы философии, 1975. – № 6 – С. 51–62. – С. 52.

зом з цим ідеї виникнення матерії «з нічого» стало відкриття в 1963 р. астрономами М. Шмідтом, Дж. Грінстейном, А. Метьюзом та В.А. Амбарцумяном нових космічних утворень, названих квазізоряними радіоджерелами (квазарами), радіовипромінювання яких за інтенсивністю перевищує радіовипромінювання від інших небесних тіл у мільярди разів. Спостереження за квазарами показали, що щільність всесвіту змінюється. За словами М. Шмідта, «... щільність розподілу квазарів на відстані, відповідній червоному зміщенню 1, приблизно в 100 разів більша, ніж щільність у нашому найближчому оточенні».³⁷ Ще одним очевидним ударом по теорії стаціонарного стану всесвіту є наявність реліктового випромінювання, що утворилось на початковій фазі народження всесвіту. Донедавна вважалося, що реліктове мікрохвильове випромінювання є постійною фундаментальною величиною. Його щільність дорівнює в середньому 400 фотонів на 1 см^3 , що в $10^8 - 10^9$ разів більше від середньої щільності речовини всесвіту. Проте протягом останніх років у космології було зроблено принципово важливе відкриття анізотропії (непостійності) реліктового випромінювання, що дало вагомі підстави для спростування теорії стаціонарного всесвіту і виникнення матерії з «нічого» в рамках цієї теорії.

Більш новий варіант ідеї виникнення фізичних форм матерії «з нічого», авторами якого є фізики А.Д. Лінде, А. Альбрехт та П. Стейнхардт, представлений у рамках теорії всесвіту, що розширюється. Ця теорія майже нічим не відрізняється від стандартної космологічної моделі. Вищеназвані вчені стверджують, що всесвіт виник із квантової флуктації простору-часу або з квантово-механічного («неістинного») вакууму, коли виділення енергії щільності «неістинного» вакууму набуло вигляду утворення величезної кількості елементарних частинок. Ця ідея народження матерії з «нічого» була названа «революційною», оскільки вона суперечила багатовіковій науковій традиції, згідно з якою «ніщо в світі, який ми спостерігаємо, не може виникнути з нічого», тому що це суперечить законам фізики. Справа в тому, що квантово-механічний («неістинний») вакуум не є «нічим», а є специфічним видом фізичного буття. «Неістинний» вакуум відрізняється від

³⁷ Цитата з праці: Бутрин С. Идея спонтанного возникновения материи «из ничего» в космологии XX века / Вопросы философии, 1986. – № 4. – С. 70–88. – С. 77

справжнього вакууму тим, що він не є «пустий» і «мертвий», а наповнений енергіями віртуальних частинок коливання. За визначенням сучасного природознавства, «енергетичний вакуум відіграє роль базової форми матерії».³⁸ Найелементарніші частинки бозони Хіггса, про можливість утворення яких з енергії ще в 1964 р. говорив англійський фізик-теоретик Пітер Хіггс, були отримані в липні 2012 р. з допомогою андронного колайдера в Центральному інституті ядерних досліджень у Женеві. Якщо всесвіт виник з неістинного вакууму, то він не виник з «нічого».

Дуже схематично й узагальнено еволюцію всесвіту можна представити так: приблизно $14 \pm 0,7$ мільярда років тому відбувся Великий Вибух, близько 4,5 мільярда років тому планета Земля, яка раніше була палаючою зіркою, згасла і поступово охолола. У воді з хімічних сполук саме по собі випадково відбулось самозародження живих клітин, і шляхом еволюції, яка тривала мільйони років, живі організми ускладнювалися аж до того, що з'явилися тварини, і нарешті з людиноподібної мавпи утворилася людина.

Уся еволюція всесвіту, яка відбувалась протягом мільйонів років, на думку матеріалістів, була випадковим «сліпим» процесом, не обумовленим Божим замислом. У вищезгаданій монографії «Бог як ілюзія» еволюціоніст Річард Доукінз пише: «... гіпотеза Бога», тобто «існування надлюдського, надприродного інтелекту, який свідомо спроектував і створив всесвіт і все, що на ньому існує, включаючи нас, є науковою гіпотезою, яку потрібно перевіряти науковими методами». Розглядаючи процес еволюції як наслідок випадковостей, він доходить висновку про відсутність вищого замислу всесвіту і заперечує існування Бога. Єдиним двигуном еволюції у природі, на його думку, є сліпий, бездушний, нерозумний, жорстокий природний відбір. У праці «Сліпий годинникар» він зазначає: «Що б нам не здавалось, але єдиний годинникар у природі – це сліпі фізичні сили, хоча й розфарбовані дуже своєрідно».³⁹ Якщо все в бутті пронизане сліпи-

³⁸ Карпов Я.С Концепції сучасного природознавства [Текст] : підр. / Я.С.Карпов, В.В.Кисільник, В.Г.Кремінь та ін. – К. : Професіонал, 2004. – 496 с. – С. 322.

³⁹ Цитата з праці: Барбур И.Г. Религия и наука: история и современность [Текст]: моногр. – Иен Грем Барбур. – М. : Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – Издание второе. – 430 с. – ISBN 5-89647-037-1. – С.300.

ми фізичними силами і випадковістю, в існуванні надскладного досконалого Бога немає ніякої потреби. Позицію креаціоністів Р.Дуокінз описує як «безглузду, звужуючу розум брехню».

З численних прихильників теорії природної еволюції слід особливо відзначити американського палеонтолога і біолога, професора Гарвардського університету Стівена Джея Гоулда (1941–2002). У 1972 р. він разом із Нільсом Елдріджем розробив теорію перерваної рівноваги, згідно з якою більша частина еволюційних змін відбувається за невеликі проміжки часу в порівнянні з набагато довшими періодами еволюційної стабільності. Для опису фаз стабільності вчений використав із наукової фантастики поняття «стоазису» – енергетичного поля, у якому повністю зупиняються фізіологічні процеси та відчуття часу. Думки вчених щодо теорії перерваної рівноваги розійшлися. Частина науковців вважала, що ця теорія лише модифікує теорію неодарвінізму. Інші підкреслювали її теоретичну новизну, стверджуючи, що еволюційний стоазис був несподіваним відкриттям для більшості теоретиків еволюції. Одним з головних критиків С. Гоулда став англійський біолог-еволюціоніст Джон Мейнард Сміт, який писав, що Гоулд «показує небіологам, за великим рахунком, неправильну картину еволюції».⁴⁰

Найважливішою проблемою теорії еволюції є проблема виникнення біологічного життя, з якою тісно пов'язана низка таких новітніх теорій, як теорія «нерівноважних» термодинамічних (дисипативних) систем І.Р. Пригожина, теорія синергетики Г. Хакена, теорія самоорганізації Н. Віннера й У.Р. Ешбі та теорія гіперциклів М. Ейгена. Бельгійський фізик російського походження Ілля Романович Пригожин (1917–2003) довів у своїх працях існування нерівноважних термодинамічних систем, які при певних умовах, поглинаючи речовину та енергію простору, можуть здійснювати якісний стрибок до удосконалення. І.Р. Пригожин назвав їх дисипативними системами (від лат. *dissipatio* – розсіваю). Ці системи характеризуються спонтанною появою складної, часто хаотичної структури, зберігаючи свій об'єм. Одним із прикладів дисипативних систем можуть бути найпростіші форми біологічного життя. Із теорією І.Р. Пригожина співвідноситься синергетика, основи якої заклав німецький фізик, професор Штутгартського університету Герман Хакен. Синергетика – це

⁴⁰ Сміт Мейнард Джон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/> – Заголовок з екрана.

сумісна дія окремих частин будь-якої неупорядкованої системи, в результаті якої відбувається самоорганізація або виникнення макроскопічних просторових, або просторово-часових структур. Теорія самоорганізації, авторами якої є кібернетики У.Р. Ешбі та Н. Віннер, передбачає здатність системи до стабілізації деяких параметрів через упорядкованість її структури з метою протистояння ентропійним чинникам середовища, які руйнують систему і перетворюють її на хаос. Ще однією суміжною ідеєю, що доводить можливість самозародження життя, є теорія німецького фізика і хіміка Манфреда Ейгена, яка пояснює, як молекули, які виробляють самі себе, об'єднуються в автокатапічні хімічні цикли.

Вищеназвані теорії активно підтримуються апологетами еволюціонізму, в списку яких і сучасні російські біологи Г.А. Петров, О.В. Марков, А.А. Оскальський, А.М. Гіляров, К.Ю. Єськов, А.Ю. Журавльов, А.Б. Шатунов, доктор технічних наук та кандидат фізико-математичних наук М.М. Борисов. На порталі «Богослов» група цих вчених розмістила запропонований ними цикл електронних статей під загальною назвою «Докази еволюції»,⁴¹ у яких опубліковано головні групи доказів (астрофізичних, геологічних, біологічних) на підтвердження еволюційної теорії. Головний закид, який пред'являють еволюціоністи креаціоністам – це невизнання 14-мільярднорічної історії всесвіту. «У наші дні, – пишуть вищеназвані вчені, – у світі немає грамотних біологів, геологів, астрофізиків, які б заперечували мільярди років існування землі і життя на ній».⁴² Відзначимо, що цей закид стосується лише креаціоністів Молодої Землі. Натомість креаціоністи Старої Землі не заперечують еволюції всесвіту, яку ототожнюють із творенням.

Теорія поступового розвитку космосу, який триває приблизно 14 мільярдів років, еволюції Землі, рослинного та тваринного світу і людини є найбільш сильною науково доведеною стороною еволюційного вчення. Проте воно має низку серйозних недоліків. Як зазначається в книзі відомого американського антрополога-еволюціоніста Річарда Мілкера «Енциклопедія еволюції», вчені-еволюціоністи не можуть експериментально довести утворення біологічних молекул (білків, нуклеїнових кислот) з неорганічних

⁴¹ Доказательства эволюции [Електронний ресурс] – Режим доступу: in.tu//evolution.ru/evidence.htm. – Заголовок з екрана.

⁴² Названа праця.

речовин (води, вуглекислого газу, аміаку тощо), а з білків та нуклеїнових кислот не можуть отримати найпростішого живого організму – бактерії, тобто не можуть довести самозародження життя. Ще одним недоліком є те, що концепція Чарльза Дарвіна природного відбору не доводить утворення нових вищих родів тварин з нижчих, оскільки в геологічних відкладеннях Землі відсутні проміжні перехідні форми – сліди макроеволюції. Навпаки, відкриття генного мономорфізму заперечує виникнення одного роду з іншого. Теорія еволюціонізму не доводить виникнення людини з людиноподібних мавп знову ж таки через відсутність проміжних форм і не може пояснити величезну якісну відміну людини від всього тваринного світу, появу абстрактного мислення, граматично структурованої мови, творчої духовної активності, науки, мистецтва, релігії. Доктор філософії Українського католицького університету П. Гусак у своїй статті «Чи існує прийнятна теорія еволюції? Критичні роздуми про людський філогенез» пише, що теорія еволюції є ідеологією, сурогатною вірою, яка покликана витіснити віру в Бога та Його творче втручання.⁴³

2.2. Креаціоністські філософсько-теїстичні концепції

Еволюційній концепції саморозвитку матерії, самозародження життя і небожественного, а тваринного походження людини протистоять креаціоністські філософсько-теїстичні концепції, які стверджують походження всесвіту, Землі, всіх форм життя і людини в результаті творчого акту особистого надприродного Абсолюту, Творця всього сущого – Бога.⁴⁴ Можна сказати, що креаціонізм став реакцією на тотальне поширення безбожних еволюціоністських ідей у сучасному світі. Креаціоністські концепції мають два головних джерела. З одного боку, вони

⁴³ Гусак П. Чи існує прийнятна теорія еволюції людини? Критичні роздуми про людський філогенез [Текст] / Матеріали науково-практичної конференції «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду. Випуск 1. – Острог : Видавництво НаУОА, 2009. – С.123–138. – С.138.

⁴⁴ Див. : Климишин І.А., Рудий А.Б. Учені, які вірили у створення. Проблема першооснов буття та її висвітлення у навчальних закладах [Текст] / Збірка доповідей Всеукраїнської конференції креаціоністів. – № 1-2. – Київ : «Четверта хвиля», 2005. – С.182–193.

зобов'язані своїм походженням священним текстам християнської релігії, вміщеним у Біблії, які стверджують генезис буття через творчий акт Господа. З іншого боку, своїм становленням креаціонізм зобов'язаний низці наукових фактів, які неможливо пояснити з точки зору еволюціонізму.⁴⁵ Прибічники концепції Божественного створення всесвіту базують свою аргументацію на критиці недоліків природного еволюціонізму, справедливо вважаючи, що єдиною альтернативою є цілеспрямоване створення всього сущого Вищим Розумом. Опоненти закидають їм, що вони «паразитують на ще невідомому в науці».⁴⁶ Але з прогресом науки накопичуються дані, які тільки підтверджують креаціоністські концепції Божественного створення всесвіту.

Усі креаціоністи сходяться на тому, що світ виник у результаті творчого акту Господа, але у питанні, коли розпочався і скільки часу тривав цей акт, між представниками цієї теорії існують вагомі розбіжності. Немає нічого дивного, що короткий опис первоначал створення світу, який є у Книзі Буття, залишає багато запитань без точної відповіді і не виключає кількох інтерпретацій. Отже, щодо початку і тривалості творення світу Господом серед креаціоністів можна виділити дві головні течії: креаціонізм Молодї Землі (Young Earth Creationism), який наполягає на тому, що всесвіт був створений Господом не раніше 6–10 тисяч років, і креаціонізм Старої Землі (Old Earth Creationism), для якого еволюція всесвіту вже давно перестала бути спірною гіпотезою, а шість днів творення інтерпретуються як символічна формула, відрізок часу (єврейською мовою «йом»), який був днем лише для Господа, а за людськими мірками міг тривати дуже довго – тисячі, мільйони і мільярди років.

⁴⁵ Креаціонізм [Електронне джерело]. – Режим доступу: Azbyca/dictionary/ 10/ Kreationizm –Ol.S. – Заголовок з екрана.

⁴⁶ Малуєк В.І. Наука і Біблія [Текст] / Матеріали науково-практичної конференції «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду» – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. – Випуск 1. – 548 с. – С. 295–302. – С. 299.

2.3. Походження всесвіту згідно з теорією креаціонізму Молодої Землі

Напрямок креаціонізму Молодої Землі сформувався в 1970-ті роки в колах американських протестантів. Головними його представниками є Г. Морріс, Дж. Уїткомб, Д. Киш, Х. Кларк, Дж. Паркер, Л. Вуд, А. Кастанс, Т. Хайнц. Більшість учених, які належать до цього напрямку, будують свої гіпотези походження всесвіту, спираючись на дослівне розуміння біблійного тексту про творення, що тривало протягом шести днів, а день розуміють в основному як добу в 24 години. Відстоюючи біблійну картину творення, вони обґрунтовують свою позицію, посиляючись як на дані науки й інтерпретуючи їх на свою користь, так і на вчення ранньохристиянських богословів.

Необхідно зазначити, що від початку заснування Церква перебувала на позиціях креаціонізму Молодої Землі, хоча з перших років християнства для апологетів було більш важливим не визначати початковий момент створення світу, а утвердити саму ідею створення світу Богом з нічого – *creatio ex nihilo*. Ця ідея протистояла гностичним ученням про те, що матерія є зло, створене не Господом, матеріалістичним вченням про передвічне існування матерії, а також пантеїзму, який стверджував, що світ є ідентичним з Богом (частиною Бога). Ця ідея доводила антиномію, що Бог є і іманентним світові, і разом з тим трансцендентним йому, тому що, по суті, відрізняється від тимчасового світу, хоча й перебуває у ньому. «Саме ці онтологічні докази, – пише І. Барбур, – а не якісь там посилання на момент початку світу, мали богословське значення».⁴⁷ Подібним чином висловлюється і російський богослов Андрій Кураєв: «Космологічне оповідання Мойсея – це не репортаж з місця подій, а проповідь. Мета цієї проповіді відмести будь-яке намагання поклоніння силам створеного світу замість Творця, підпорядкувати себе комусь замість Бога».⁴⁸

⁴⁷ Барбур И.Г. Религия и наука: история и современность М. : Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – Издание второе. – 430 с. – С. 245, 367.

⁴⁸ Кураев А. Полемичность Шестоднева // Архив. – 1999. – № 1 (12). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [d/iom.Orthodoxy. Ru./arh/012/012. – Kuraev.htm](http://d/iom.Orthodoxy.Ru./arh/012/012. – Kuraev.htm). – Заголовок з екрана.

Погоджуючись з цією думкою, відзначимо, що визначення того, скільки часу минуло від створення світу до народження Ісуса Христа і скільки часу тривало творення, мало для християнських богословів також велике значення. Климент Александрійський (150–215) писав у «Строматах», що «Творення звершилося за шість днів... Людина була створена на шостий день...».⁴⁹ За словами Афанасія Великого (293–373), «Все творіння, що бачимо, було створено за шість днів; у перший день створено світло, яке назвав Бог день, у другий – створена твердь, у третій – Бог зібрав воєдино води, і явив сушу, і створив на ній різні плоди, у четвертий – створив Сонце, Місяць і всі зірки, на п'ятий – створив тварин у морі і птахів у повітрі, на шостий – створив чотириногих, які живуть на землі, і нарешті людину».⁵⁰ Щоправда, день не визначався богословами як відрізок часу в 24 години.

Що ж до того, коли відбулось творення, то у часи раннього християнства чимало християнських та іудейських авторів робили багато спроб зіставити біблійну історію із сучасними їм подіями. Досліджуючи це питання, Олексій Рябцев відзначає, що були створені різні теорії, згідно з якими від створення світу до Різдва Христа нараховувалось від 3 483 до 6 984 років. У богословів не було одного погляду на це питання. Св. Феофан Антиохійський (II ст.) вважав, що від створення світу до народження Христа минуло 5 514 років, св. Ієронім (IVст.) – 3 941 рік, св. Августин Аврелій (IV–V ст.) – 5 351 рік. Але найбільш поширеною була версія про 5 500 років, яка була затверджена на Вселенських соборах, а тих, хто відступав від неї, піддавали анафемі.⁵¹ Вирахування минулого часу, на якому будувалось пізнання історії, завжди вважалось Церквою однією з важливих основ християнського світогляду. Точна дата народження Ісуса Христа від створення світу дана на першому листі глави «Про Вселенські та Помісні собори» у «Кормчій» патріарха Іосифа (пом. 1652). На цій суворо канонічній основі в Русі та в інших християнських

⁴⁹ Климент Александрийский. Строматы. – Санкт-Петербург: издательство Олега Абышко, 2003. – С.75-76.

⁵⁰ Афанасий Великий. Творения. Т. 2. – Сергиев Посад, Свято-Троицкая Сергиева лавра, 1902 // Репринт. М, 1994. – С. 287.

⁵¹ Рябцев А. Год сотворения мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу: wa_p_drevlepravoslavie.Forum24.ru/1-1-0-00001441-000-0-0-128677767. – Заголовок з екрана.

країнах писали літописи, створювали хронологічні таблиці. У 32-й главі Великого уставу «Око церковне» сказано, що Господь наш Ісус Христос був розп'ятий у літо 5 533, березня 30, у п'яток о шостій годині дня. А у старообрядницькому календарі за 25 березня старого стилю сказано: «Благовіщення Пресвятій Діві було в 5 499 р. від створення світу 25 березня, в суботу о 5-й годині вечора».

Дата створення світу за 5 500 р. до Різдва Христового була отримана шляхом складних розрахунків при зіставленні Кола Сонця, яке нараховує 28 років (це означає, що через 28 р. дні тижня припадають на ті самі числа місяця), Кола Місяця, яке нараховує 19 років (дні тижня збігаються з місячним календарем), і так званого індіктового циклу, який продовжується 15 років (його застосовували для перепису населення). Якщо припустити, що всі три кола стартували на початку створення світу, і скласти три рівняння, можна вирахувати, скільки років минуло від початку світу до будь-якого року нової ери.

Думка, що проміжок часу між створенням світу та народженням Христа тривав 5 500 років, панувала у Церкві до введення в 1582 р. нового Григоріанського календаря, у якому було проголошено, що цей проміжок дорівнює 5 508 років. Ця дата була засуджена на Константинопольському соборі 1583 р., тим не менше вона увійшла вжиток. Це підтверджується датуванням книг того часу. Наприклад, книга Василя Великого «Про постування» була видана в Острозі у 7 102 р. від заснування світу і у 1594 р. від народження Христа, «Маргарит» Іоанна Златоуста – у 7104 р. від створення світу і 1595 р. від народження Христа. Російський імператор Петро I узаконив нове літочислення. Отже, Церква протягом всього свого існування стояла на позиції креаціонізму Молодї Землі, але наукові відкриття XIX–XX ст. змусили богословів засумніватись у правильності таких поглядів.

Младоземельні креаціоністи не мають спільної точки зору щодо початку творення всесвіту. Спираючись на дослівне розуміння біблійного тексту, ірландський архієпископ Джеймс Ашер Аріссський в 1650 р. підрахував, що Бог створив всесвіт у жовтні 4004 р. до Різдва Христового і завершив свою працю о 9-й годині ранку 23 жовтня 4004 р. до н.е. Такий точний результат Д.Ашер отримав, аналізуючи генеалогічне дерево біблійного Адама і додаючи вік всіх його нащадків аж до Христа. Але сьогодні

цю дату більшість науковців сприймають тільки як історичний курйоз, тому що виходить, що Адам жив у той час, коли в Міжріччі Тигра і Єфрата існували високорозвинуті міста-держави.⁵² Більшість сучасних креаціоністів Молодої Землі вважають, що акт творення відбувся не більше 6 000–10 000 років тому. Що ж до тривалості днів творення у креаціонізмі Молодої Землі можна виділити два головних напрямки. Перший з них проголошує буквально розуміння кожного «дня» творення як звичайної доби в 24 години, а згідно з іншим тлумаченням, день творення тривав не 24 години, а 1000 років.

Перший напрямок креаціонізму Молодої Землі базується на буквальному трактуванні тексту 4-ї заповіді (2.М; 20:8-11), що стосується святкування сьомого дня тижня. Цей напрямок найбільше поширений у колах протестантських фундаменталістів США та Канади, які, не маючи традицій тлумачення Св. Письма, дотримуються його дослівного (буквалістського) розуміння. Такий підхід часто призводить до суперечностей. Яскравий приклад оманливого розуміння Св. Письма показав на власному прикладі ще М. Лютер, який заперечував геліоцентричну систему М. Коперника, виходячи з буквального розуміння слів Ісуса Навина: «Стій, Сонце, над Гаваоном!» (Єг. 10:12,13). Якщо Ісус Навин наказував Сонцю, а не Землі зупинитися, значить Сонце обертається навколо Землі, а не навпаки.⁵³ Буквальне трактування Біблії, проголошене М.Лютером гаслом: «Sola Scriptura», американські протестанти-фундаменталісти довели до логічного максимуму. Засновниця церкви Адвентистів сьомого дня Олена Хармон (Уайт) (1827–1915), базуючись на буквальному трактуванні тексту 4-ї заповіді, поставила в жорстку відповідність дні творення з сучасним семиденним календарним циклом. Припущення, що всі події шестиденного циклу творення відбувались протягом тисячоліть, – на її думку, – недопустиме, бо завдає прямого удару по основі 4-ї заповіді про присвячення сьомого дня Богу.

Найвизначнішим представником креаціонізму Молодої Землі по праву вважається Генрі Морріс – американський інженер-будівельник, декан факультету цивільної інженерії Політехнічного

⁵² Креаціонізм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [uk. / Wikipedia/ org/wk](http://uk.wikipedia.org/wk). – Заголовок з екрана.

⁵³ Креационизм и эволюция [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [WWW.pravmir. ru/ Kreationizm i evoluatsia](http://WWW.pravmir.ru/Kreationizm_i_evoluatsia). –Заголовок з екрана.

інституту штату Вірджинія. У 1961 р. разом із Джоном Уіткомбом він опублікував книгу «Біблійний потоп» («Genesis Flood»), яка стала сенсацією. Звичайно, що й до цього часу креаціонізм розвивався в колах протестантів США та Канади, але саме ця праця принесла младоземельному креаціонізму світову популярність. Справедливо вважаючи, що матеріалістичний еволюціонізм несумісний із біблійним світоглядом, Генрі Морріс першим зробив спробу осмислити біблійну історію творення світу в світлі даних сучасної науки, ревно відстоюючи позицію, що біблійне слово «день» (йом) означає тільки добу і що Господь створив світ не більше 10 000 років тому. Центральною подією в історії Землі, на думку Г. Морріса, був Всесвітній потоп, який начебто відбувся 4 000 років тому, в результаті чого остаточно сформувались сучасні материки. Книга Г. Морріса витримала 24 перевидання і неодноразово перекладалась на інші мови, але їй не вдалося розбити еволюційну парадигму через свій дилетантизм. Влучну оцінку праці Г. Морріса дав священник Андрій Ромашко: «Морріс проігнорував величезну масу фактів, – писав він, – а інші факти вирвав із наукового контексту і без всякої логіки вставив їх у свої міркування. Критикуючи науку, він використав застарілі або неправильно розтлумачені поняття і наукові дані, а в численних запереченнях еволюціонізму і «доводах» Молододі Землі показав кричущу безграмотність у досліджуваному питанні та науковому методі доведення».⁵⁴ А. Ромашко підкреслив також підвищений тон критики Г. Морріса при катастрофічно низькому рівні знань з досліджуваного питання.

Тим не менше у Г. Морріса з'явилося багато послідовників. Його шляхом пішли Р. Юнкер, З. Шерер, К. Ховінд та ін. Після «Біблійного потопу» була видана ще низка таких самих дилетантських праць, найяскравішими з яких були книга Г. Морріса «Створення світу: науковий підхід» (1981) та монографія його послідовників Р. Юнкера та З. Шерера «Історія походження та розвитку життя» (1997). Головна ідея цих книг полягає у тому, що еволюції не було й немає. Але науково довести це автори названих праць не змогли, оскільки оперували набором тверджень, заснованих тільки на біблійному тексті, які намагались підтвер-

⁵⁴ Ромашко А. О сектантском происхождении так называемого научного креационизма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Iriney.ru.polemic/026.htm#_ftn3. – Заголовок з екрана.

дити, перекручуючи окремі наукові факти і даючи їм своє дилетантське тлумачення, у той час як наукове знання нараховує сьогодні сотні тисяч томів фактичного матеріалу. Щоб створити альтернативну теорію, яка б мала адекватну наукову вагу, не говорячи вже про перевагу, потрібно володіти величезним науковим матеріалом і пояснити безліч фактів у їхньому взаємозв'язку. На жаль, креаціоністи Молодої Землі не вважають це за потрібне. У вступі до книги «Створення світу: науковий підхід» Г. Морріс писав, що для того, щоб зрозуміти зміст його книги, «достатньо мати за плечима 8–9 класів і бажання самостійно розібратися у питаннях життя і науки».⁵⁵ У відповіді членів Академії наук СРСР, яким було запропоновано прорецензувати книгу Г. Морріса, було сказано, що основу книги складає низка тверджень, кожне з яких вже розглядалось у науковій літературі і було відкинуте при подальшому розвитку відповідних наукових напрямків.⁵⁶

Незважаючи на ненауковість, креаціонізм Г. Морріса та його послідовників не залишився «річчю в собі», непридатною для зовнішнього користування і потрібною лише для деяких самовпевнених протестантських проповідників, які вважають, що без спеціальної освіти, просто читаючи Біблію та книжки Г. Морріса, можна розхитати устої сучасної науки. Чимало православних церковних діячів, психологічно зближуючись з американськими фундаменталістами, достатньо швидко сприйняли їхню методологію буквального трактування Біблії. Їхню позицію достатньо точно висловив священник Костянтин Буфеев, який, полемізуючи з А. Ромашком, дійшов до абсурдного твердження: «Навіть якщо ні одного факту, описаного Г. Моррісом, наука не підтвердить і всі вони будуть визнані невірними – все одно християни повинні визнати правильним вказаний ним напрямок наукового пошуку».⁵⁷ У своїй полеміці з еволюціонізмом деякі

⁵⁵ Морис Г. Сотворение мира: научный подход. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.Blagovestnik.org./books/00142.htm. – Заголовок з екрана.

⁵⁶ Названа праця.

⁵⁷ Буфеев К. О кафолическом святоотеческом содержании креационного учения: ответ на статью священника Андрея Ромашко «О сектантском происхождении так называемого научного креационизма» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Sestodnev.ortodox.ru / Polemika /view/ id 1111333](http://Sestodnev.ortodox.ru/Polemika/view/id1111333). – Заголовок з екрана.

групи православних священників (наприклад, Православне товариство захисту і розкриття вчення святих отців про створення світу) наполягають на обов'язковому прийнятті младоземельного креаціонізму аж до відмови причащати прибічників староземельного креаціонізму як єретиків. Головна їхня аргументація проти еволюції базується на посиланнях на консервативних церковних діячів XIX – поч. XX ст. (Іоанна Кронштадтського, Варсонофія Оптинського, Іустина Поповича, Миколая Сербського) та на Отців Церкви II–IV ст. (Климента Александрійського, Афанасія Великого, Василя Великого та ін.), які тлумачили Шестоднев у буквалістському дусі. Олексій Гоманьков назвав таку позицію «патрологічним креаціонізмом».⁵⁸

У відповідь на це прибічники еволюційного креаціонізму (Олександр Мень, Георгій Нейфах, Гліб Калєда, Андрій Кураєв, Олександр Тимофєєв, Олексій Осипов, Миколай Фіолетов) доводять, що давні Отці Церкви жили у той час, коли науки як методу пізнання природи не існувало, а нові автори, у тому числі і канонізовані до лику святих, належали до консервативного кола церковно-суспільної думки, представники якої, крім буквального розуміння Шестоднева, відстоювали ще низку спірних питань.

Полемізуючи з прибічниками креаціонізму Старої Землі, священник Даніїл Сисоєв у своїй праці «Хто як Бог? Або скільки тривав день творення» звинувачує їх у тому, що, наводячи висловлювання Василя Великого та Іоанна Златоуста, вони вилучили речення з контексту, і тому вислови отців Церкви набули іншого змісту. Зокрема, коли наводиться цитата Василя Великого «тому назвеш його днем або віком, висловиш одне й те ж поняття», то це стосується не днів творення, а восьмого дня, який вже «вне сего седмичного времени».⁵⁹ Виступаючи за буквальне розуміння слова день як доби у 24 години, Д. Сисоєв наводить десятки висловлювань пророків, апостолів, святителів та діячів Церкви, які заперечують еволюцію як саморозвиток природи, але він трактує ці висловлювання як заперечення того, що день творення міг тривати довгі проміжки часу. Наприкінці своєї праці автор пише:

⁵⁸ Креационизм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.Wikipedia.org./wiki/. – Заголовок з екрана.

⁵⁹ Сысоев Даниил. Кто как Бог? Или сколько длился день творения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Daniil Sysoev_Kto_kak_Bog\[pravmedia,com\].pdf](http://Daniil.Sysoev_Kto_kak_Bog[pravmedia,com].pdf). A. Dobe.Reader – Заголовок з екрана. – С. 12.

«... очевидно немає ні найменшої можливості поєднати несумісне – Божественне одкровення і антихристову еволюцію» і робить висновок, що Господь створив світ «близько 7 500 років тому за шість звичайних днів»,⁶⁰ тобто близько 5 500 р. до н. е. На жаль, Д. Сисоев заперечує очевидні результати досліджень археологів та антропологів, згідно з якими населення Землі у цей час вже становило від 5 до 20 мільйонів чоловік.⁶¹

Младоземельні креаціоністи докладають активних зусиль, щоб довести справедливість твердження про буквально розуміння днів творення на основі сконструйованих ними теорій. Так, згідно з теорією А. Кастанса, Господь створював світ двічі. Творення старого світу потребувало тривалої діяльності Бога, що продовжувалась мільйони років. Але коли світ уже був створений і розпочався період холоднокровних рептилій, відбулась грандіозна катастрофа, яка повністю зруйнувала світ. Тоді почалося ре-творення світу Богом другий раз у прискореному темпі, адже це був короткий виклад того, що Він зробив раніше. У горах вже були корисні копалини, ґрунт, багатий на гниючі рослини, був підготовлений до того, щоб стати родючим і мати в собі зерна. Тварини створювались в їхньому сучасному вигляді без предтеч. Цей процес ре-творення, на думку А. Кастанса, займав у Бога шість буквальных днів.⁶² Ця теорія суперечить як науковим даним про історію землі, так і Біблії, адже біблійний потоп відбувся, коли на землі вже довгий час жили люди, а не у період холоднокровних рептилій.

Подібною до теорії ре-творення А. Кастанса є теорія С.А. Сошинського з тією тільки різницею, що спочатку Бог створив старий світ за шість днів, а після гріхопадіння світ почав еволюціонувати мільйони років. Приймавши реальність, дану в Біблії в силу її авторитету, і реальність науки в силу її наукової очевидності, – пише С.А. Сошинський, – можна дійти висновку, що існувало два світи, несумісні за своєю сутністю і за своєю

⁶⁰ Сысоев Даниил. Кто как Бог? Или сколько длился день творения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Daniil Sysoev_Kto_kak_Bog [pravmedia, com] pdf. A. Dobe.Reader – Заголовок з екрана. – С. 78.

⁶¹ История населения Земли [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru. Wikipedia.org /wiki/ – Заголовок з екрана.

⁶² Релігійний досвід і наукове знання: історичний аспект і проблеми взаємодії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ua.text.referat.com / referat – 9711– 4 htm. – Заголовок з екрана.

часовою шкалою, і узгодити «Шестоднев» творення з мільйонами років еволюції. Перший світ створив Господь за шість днів, а другий світ творився сам еволюційним шляхом мільярди років. На думку С.А. Сошинського, час первозданного світу, описаного в Біблії, не може бути нашим феноменальним пошкодженням часом і не може бути змішаним, як у християнських еволюціоністів, які вбачають дні творення в етапах еволюції, тобто в межах феноменального часу. Час творення повинен бути винесеним за межі нашого досліджуваного наукою часу, але повинен з ним співвідноситися. Виникнення феноменального часу пов'язане з особливою подією у первозданному часі, а саме, із гріхопадінням перших людей. Вигнані з Едему Адам і Єва перейшли з одного часу в інший. Почавши життя у первозданному світі, вони закінчили життя у нашому світі. За своєю якістю ці два світи були полярно протилежні. Всі висновки про еволюційний розвиток стосуються тільки феноменального світу. Інший світ є непроникним ні для звичайної свідомості, ні для науки, які б методи вона не застосовувала. Творення світу відбувалось у первозданному часі, а еволюція у феноменальному.⁶³ Для опису первозданного світу, який, за словами С.А. Сошинського, є полярно протилежним, він, тим не менше, застосовує відлік часу феноменального світу – шість днів. Теорія С.А. Сошинського, як і теорія А.Кастанса, є у вищому ступені оригінальною, але не узгодженою з Біблією і з даними науки. Вчений пише, що Адам давав імена тваринам перед тим, як з'явилися динозаври, перед утворенням Сонячної системи, перед утворенням зірок і навіть перед Великим Вибухом, з якого розпочалось творення матеріального світу Отже, якщо так, то Адам і Єва вийшли з Едемського саду в ніщо, тому що первозданий світ щез із їхнім гріхом, а еволюційний світ ще не розпочав своє існування.

Одним з провідних представників течії креаціонізму Молодій Землі є американський біолог Аріель Рос, хоча свої міркування він не стверджує категорично. Наведемо кілька цитат із його монографії під назвою «На початку...» (2001 р.): «Згідно з тради-

⁶³ Сошинский С.А. Шестоднев и наука: проблема согласования или кризис встречи? / «Вся премудростию сотворил еси». Труды семинара «Наука и вера» ПСТГУ. – Вып. 1. М. : Изд-во ПСТГУ, 2011. С.182–243. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.Bogoslov.ru/text/2618619.htm#_btr11. – Заголовок з екрана.

ційною біблійною хронологією, творення відбулось буквально за 6 діб (днів) менше 10 000 років тому, проте в Біблії немає точної вказівки з приводу дати творення»,⁶⁴ або «...згідно з креаціоністською теорією, Господь створив всесвіт і людину не більше 10 000 років тому».⁶⁵ Визначення віку Землі радіометричними методами датування 4,53 мільярда років А. Рос вважає неправильним на тій підставі, що цей вік не збігається з часом спливання трьох природних процесів, а саме, з ерозією материків, виверженням вулканів та підняттям гірських хребтів. Доводи вченого докладно розглянемо у наступному розділі, де йтиметься про третій день творення. Тут тільки відзначимо, що процеси, про які говорить А. Рос, є змінними. Натомість час розпаду радіо та урану, який покладено в основу радіометричних методів датування, є в цілому постійною величиною. Деякі зміни у часі розпаду радіо та урану, які можуть відбуватися під впливом природного середовища, враховуються при датуванні. Отже, визначення віку Землі 4,53 мільярда років за часом розпаду урану та радіо скоректовано з урахуванням змінних факторів і є загальноприйнятим у науці.

Міркування Аріеля Роса, що всесвіт був створений 10 000 років тому, базуються на твердженні, що ніби тільки з цього часу залишилися сліди життєдіяльності людей. «Якщо *Homo Sapiens* (людство), – запитує Аріель Рос, – існувало принаймні півмільйона років, чому воно залишило сліди своєї діяльності тільки у недалякому минулому (історія, письмо, археологія, включаючи такі ознаки цивілізації, як міста, давні фортеці, шляхи та ін.) – все це відображає лише кілька тисяч років. Якщо вік людства становить півмільйона років, чому переконливі свідчення його діяльності належать до відносно недавнього часу?»⁶⁶

Аргумент Аріеля Роса легко спростовується, адже вчений просто не володіє потрібною інформацією про археологічні дослідження. Перші сліди життєдіяльності людини датуються 1,8–2 мільйонами років тому. Це Олдувайська культура, пам'яток якої є лише одиниці. Наступна за нею Ашельська культура залишила вже десятки стоянок. Кількість пам'яток збільшується в міру подальшого розвитку людства. Значно менша кількість залишків

⁶⁴ Рос, А. В начале... : Пер. с англ. – Заокский : «Источник жизни», 2001. – 430 с., ил. – ISBN 86847-414-7. – С.24.

⁶⁵ Названа праця. – С. 20.

⁶⁶ Названа праця. – С. 129.

життєдіяльності найдавніших людей пояснюється тим, що виявити їх надзвичайно важко, оскільки люди, ведучи мандрівний спосіб життя і постійно пересуваючись за тваринами, не часто жили на одному місці хоч би якийсь короткий проміжок часу, достатній для того, щоб утворився культурний шар. Отже, кісток перших людей і перших їхніх знарядь праці виявлено не так-то й багато, але вони є і свідчать про те, що людство почало існувати на землі близько 2 мільйонів років тому. Коли полювання у первісних людей було вже настільки розвинутим, що вони могли відносно довгий час жити на одному місці, а це сталося приблизно 1 мільйон років тому, на стоянках цих людей утворювався культурний шар. Тому таких стоянок виявлено набагато більше. В Археологічному словнику Г.М. Матюшина наведена карта найбільш відомих стоянок, які датуються до 10 000 років до н. е. На ній можна нарахувати більше 150 стоянок.⁶⁷ Отже, величезний пласт археології засвідчує, що нащадки Адама і Єви з'явилися на Землі задовго до того, як пам'ятає себе цивілізоване людство, не близько 10 тисяч, а близько 2 мільйонів років тому.

Цікава думка висловлена у праці Д.В. Цоліна «Біблійна історія створення світу (Бут. 1:1-2:3) як основна парадигма монотеїстичного світогляду». Автор підкреслює, що Господь «є вираженням трансцендентності Творця в іманентних стосунках зі створеним ним світом».⁶⁸ «...Ідея поступового розвитку фактично заперечує концепцію трансцендентності Бога, а відтак і основну парадигму авраамістичних релігій».⁶⁹ Таким чином, з погляду автора, поступовим (еволюційним) може бути тільки саморозвиток матерії, а творення всесвіту надприродним началом може бути тільки миттєвим.

Подібний погляд висловлює і американський професор релігії Ієн Грем Барбур у своїй монографії «Наука і релігія: історія і

⁶⁷ Матюшин Г.Н. Археологический словарь [Текст] – Г.Н.Матюшин. – М. : Просвещение : АО «Учеб. лит.», 1996 – 304 с. : ил. – ISBN 5-09-004958-0. – С.1.

⁶⁸ Цолін Д.В. Біблійна історія створення світу (Бут. 1:1-2:3) як основна парадигма монотеїстичного світогляду / Матеріали науково-практичної конференції: «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». Випуск 2. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. – 644 с. – С. 561–568. – С. 567.

⁶⁹ Названа праця. – С. 568.

сучасність». Аналізуючи філософію процесу Уайтхеда, він пише, що поступовий процес становлення всесвіту, який тривав мільярди років, значно обмежує традиційне канонічне уявлення про всемогутність Господа.⁷⁰ Проте сучасне православне і католицьке богослів'я стоїть на тій позиції, що поступовість творення не заперечує ідею трансцендентності і всемогутності Бога. Так, Господь – надприродна і всемогутня сила, і міг би створити світ за одну мить. Та оскільки за Його задумом створюваний Ним світ повинен був існувати у часі, Він і створював його у часі, не миттєво, а поступово, протягом шести періодів, які в Книзі Буття названі «днями» – «йомами».⁷¹ Наведемо доречну цитату з книги протодіякона Андрія Кураєва «Православ'я і еволюція»: «...У Православ'ї немає ні текстуальної, ні доктринальної підстави для відторгнення еволюціонізму... У Православ'ї на відміну від язичництва, яке демонізує матерію, і від протестантизму, який позбавляє тварний світ права на сотворчість, немає підстав для заперечення тези, згідно з якою Господь створив матерію здатною для благого розвитку. Сама ж сутність процесу розгортання світу не змінюється від того, з якою швидкістю він відбувається. І наївні ті, кому смутно здається, що Бог стає непотрібним, якщо ми розтягнемо процес творення. Так само, як наївні й ті, хто вважає, що створення світу більш ніж за шестиденний строк зменшує велич Творця. Нам важливо тільки пам'ятати, що ніщо не заважало, не обмежувало творчої дії. Все відбувалося з волі Творця. А полягала ця воля у тому, щоб створити світ миттєво, чи за шість днів, чи за шість тисяч років, чи за мільярди віків, ми не знаємо».⁷²

У Святому Письмі ніде не сказано, що Господь творить миттєво. Синтаксична конструкція: «І сказав Бог... і стало так» зовсім не означає, що це стало за одну мить. Єврейське слово «йом», за ствердженням лінгвістів, якщо воно стоїть разом з числівником, означає тільки «день». Але який був день у Господа? Як сказано у

⁷⁰ Барбур И.Г. Религия и наука: история и современность. – М. : Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – Издание второе. – 430 с. – С.367.

⁷¹ Закон Божий. Укладено за книгою протоієрея Серафима Слободського. Почаїв : Видавництво Свято-Успенської Почаївської лаври, 2008. – 730 с. – С. 75.

⁷² Креационизм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.Wikipedia.org/wiki/. – Заголовок з екрана.

Законі Божому, «скільки тривав день» Господа, точно невідомо. За словами автора цієї книги протоієрея Серафима Слободського, який висловлює офіційну позицію Церкви, дні Господа не були митями і не були нашими звичайними днями в 24 години.⁷³ Адже тривалість доби визначається обертанням Землі навколо власної осі, а на початку творення світу Землі як планети не існувало, тому не існувало і земного «дня» (доби).

Богослови і філософи звертають увагу на те, що сама Біблія обумовлює допустимість різноманітного трактування поняття «день» і надає можливість значно розширити «вікові» рамки нашого світу. Як відзначає А. Хайярд, у Біблії слово «йом» використовується принаймні у трьох значеннях. У реченні «...і Бог назвав світло: «День», а темряву назвав: «Ніч» (Бут. 1:5) під словом «день» можна розуміти лише світловий день тривалістю 12 годин. У наступному реченні: «...І був вечір, і був ранок, – день перший» (Бут. 1:5) день – це 24 години. У реченні «Це ось походження неба й землі, коли створено їх у дні, як Господь-Бог створив небо і землю» (Бут. 2:4) використовується слово дні – цілий період.⁷⁴

Поряд із розумінням дня в 24 години у креаціонізмі Молодого Землі існує й інше трактування слова «йом» як тисячі років. Таке трактування базується на дослівному розумінні висловлювання апостола Петра з його Другого Послання: «...У Господа один день як тисяча років і тисяча років як один день» (2 Петр. 3,8), а також слів Псалтиря: «... тому що перед очима Твоїми тисяча років як день вчорашній...» (Пс. 89:5). Отже, на думку представників цієї течії, світ був створений не за шість днів по 24 години кожний, а приблизно за 6 тисяч років, а час появи людства відзначається часом слідів розвинутих цивілізацій, таких як Давній Єгипет, Месопотамія, Індія, Китай та ін., які досягли розквіту близько 2000 років до Р.Х. Отже, якщо до цієї дати додати ще 6 тисяч років, за які Господь створював всесвіт, вийде, що всесвіт був створений 8 000 років до Р.Х. А якщо додати ще 2 000 років,

⁷³ Закон Божий. Укладено за книгою протоієрея Серафима Слободського. Почаїв : Видавництво Свято-Успенської Почаївської лаври, 2008. – 730 с. – С. 75. – С.75–76.

⁷⁴ Релігійний досвід і наукове знання: історичний контекст і актуальні проблеми взаємодії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ua.text.referat.com/referat-9711-4.htm. – Заголовок з екрана.

які існує людство після народження Христа, вийде, що Господь почав створювати всесвіт не більше 10 000 років тому.

Щоб заперечити встановлений геологією вік Землі 4,53 мільярда років і підтвердити правомірність своєї теорії про створення всесвіту Богом 6–10 тисяч років тому, прибічники молодоземельного креаціонізму користуються даними науки, але спираються на тривалість процесів, які є суттєво нерівномірними – накопичення гелію в атмосфері, зменшення рівня магнітного поля Землі; при цьому ними не враховується можливість витоку гелію в атмосферу, нерівномірність змін магнітного поля Землі та ін. Молодоземельні креаціоністи не визнають радіометричних методів датування геологічних структур та викопних біологічних істот, знайдених у землі, наводячи приклади випадків помилкових датувань. Але деякі помилки, допущені вченими, не означають неправильності самого методу метричних датувань. Методи датування геологічних та біологічних об'єктів, якими користується сучасна наука, було скоректовано з урахуванням змінних факторів, перевірено на тисячах різних зразків, які досліджувалися різними методами, та узгоджено між собою.

Твердження представників молодоземельного креаціонізму, що Господь створив всесвіт разом із Землею 6–10 тисяч років тому, суперечать також очевидним фактам, зокрема тому, що ми бачимо на зоряному небі галактику Туманність Андромеди, світло якої йде до нас 2 мільйони років. Щоб пояснити цей факт, креаціоністи Молодої Землі висувають гіпотезу, що Господь створив Туманність Андромеди так, що її світло відразу досягло Землі, або що тоді швидкість світла була іншою, ніж зараз. Проте гіпотези про заміну значень фізичних констант у минулому, за допомогою чого можна було б урятувати уявлення про Молоду Землю, суперечать і теоретичним моделям, і експериментальним даним. Якби фізичні константи не були константами (постійними фундаментальними величинами), а змінювалися, життя було б неможливим.

Щодо зміни констант, у свій час В.І. Вернадський, виходячи з величезної різниці між живою і неживою матерією, зробив висновки про нетотожність для цих двох форм матерії (живої і неживої) часового параметру. Вчений стверджував, що у неживої матерії один час, а у живої – інший. На думку В.І. Вернадського, 1000 років історичного часу відповідають 300 мільйонам геоло-

гічного часу, або 1 рік історичного – 300 тисячам геологічного. Спираючись на цю теорію, Р.В. Каневець вніс в неї деякі корективи відповідно до швидкості світла. На його думку, 1000 років історичного часу відповідає 300 тисячам років геологічного, або 1 рік історичного відповідає 300 років геологічного. Застосовуючи свій метод, автор доходить висновку, що 1,5–2 мільйони років геологічного часу відповідає 5–7 тисячам років історичного часу. Це, на його думку, разуче збігається з біблійним часом створення Адама і Єви. Якщо в ущелині Олдувай знайшли останки перших людей, які за геологічною шкалою були датовані 1,8–2 мільйонами років тому, значить за історичною шкалою їм всього 5–7 тисяч років. «Можливо, такий підхід, – пише вчений, – вирішує одну з найгостріших суперечностей, наявних сьогодні між наукою і креаціонізмом з приводу часу появи людини на Землі, що з розумними припущеннями узгоджується з історичними даними щодо формування людських цивілізацій».⁷⁵ Необхідно зазначити, що суперечності існують тільки між наукою і креаціонізмом Молодї Землі; між наукою і креаціонізмом Старої Землі суперечностей немає. По-друге, створення людини 5–7 тисяч років тому аж ніяк не узгоджується з історичними фактами. За даними антропології та археології, 100 тисяч років тому населення землі дорівнювало 100 000 чоловік, 15 тисяч років тому – 3 000 000, а 5 000 р. до н.е., коли, на погляд младоземельних креаціоністів, Господь створив Адама і Єву, чисельність людства була від 5 до 20 мільйонів чоловік, які були розселені у Африці, Азії та Європі.⁷⁶ Археологами знайдено тисячі поселень і протоміст, жителі яких займалися сільським господарством і ремеслом, ткали одяг, робили кераміку, будували величезні мегалітичні храми, створювали свою міфологію і письмо. Невже за такий короткий проміжок часу населення планети збільшилось у мільйони разів і розселилося від Британських островів до Китаю. Робити висно-

⁷⁵ Каневець Р. В. К вопросу о возрасте человечества в свете учения В. И. Вернадского о геологическом времени / Матеріали науково-практичної конференції: «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». Випуск 2. – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. – 644 с. – С. 226–233. – С. 232.

⁷⁶ История населения Земли [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.wikipedia.org/wiki/. – Заголовок з екрана.

вок, що у живої і неживої матерії різний час тільки на тій підставі, що обидві форми матерії відрізняються одна від одної, по суті, неправильно. Для всієї матерії Господь дав один час. Геологічні шари землі із залишками в них окам'янілих тварин або із залишками людських кісток утворились одночасно. Визначення віку останків перших людей, знайдених в ущелині Олдувай, – 1,8 мільйонами років було неодноразово перевірено різними методами і скоректовано, що звело до мінімуму неточність датування.

Підсумовуючи значення младоземельного креаціонізму у сучасній науці, можна дійти висновку, що представники цієї течії посідають тут незначне місце. Відкидаючи основну масу наукових даних, младоземельні креаціоністи фактично протиставили релігію науці. Саме тому, за висловом Ієна Грема Барбура, «Вчені можуть розходитися в думках щодо деяких деталей концепції сучасного синтезу, однак вони абсолютно не схильні погоджуватися з тими креаціоністами, які вважають, що творення відбулось за кілька днів, або навіть за кілька тисяч років».⁷⁷ Поєднати науку і релігію зміг креаціонізм Старої Землі, висунувши ідею поступовості творення світу Господом, яка є сумісною і з Біблією, і з науковими даними.

2.4. Походження і розвиток світу згідно з теорією еволюційного креаціонізму Старої Землі

Староземельний креаціонізм, який називають ще креаціонізмом поступового творення (Progressive creationism), або еволюційним креаціонізмом, доводить, що всесвіт створювався надприродною творчою силою мільярди років і твориться донині. Прихильники цього напрямку пов'язують початок творення світу з теорією Великого Вибуху, а тривалість творення з даними космології, геології та палеонтології, визнають, що згідно з геохронологічною шкалою вік Землі 4,5 мільярда років, приймають радіометричні радіо-вуглецевий та калієво-аргоновий методи датування, а також датування по шарах льодовиків та ін.⁷⁸

⁷⁷ Барбур И.Г. Религия и наука: история и современность. – М. : Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – Издание второе. – 430 с. – С. 300.

⁷⁸ Креационизм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [ru. Ratinalwiki.org. / wiki/](http://ru.Ratinalwiki.org/wiki/) . – Заголовок з екрана.

Свої погляди староземельні креаціоністи підтверджують текстом Біблії, у якому ніде не сказано, що Господь створив світ за 6 тисяч або за 5 500 років до Різдва Ісуса Христа. Ці цифри були взяті тільки на підставі вирахування сонячного і місячного циклів, або буквального розуміння слова «день» і буквального розуміння вислову апостола Петра, що у Бога один день як тисяча років, що скоріше потрібно сприймати не як точне визначення, а як поетичний вислів. Як вже зазначалось, за влучним спостереженням А. Хайярда, сам текст Книги Буття не нав'язує точного трактування тривалості «дня», а, навпаки, дає можливість розуміти його по-різному: як 12, або 24 години, або невизначено довгий проміжок часу.

Що ж до творів отців Церкви, у коментарях яких слово «день» у контексті створення світу трактується буквально, їхні погляди можна пояснити тим, що вони жили у той час, коли науки як методу пізнання природи не існувало. Святий Василій Великий (330 – 379), який перший написав тлумачення на біблійне оповідання про 6 днів творення, у своїй «Бесіді на Шестоднев» виступав проти самовільного і довільного трактування Біблії на свій розсуд. «Деякі розуміють написане не у загальнодоступному смислі, – писав він, – воду називають не водою, а якоюсь іншою речовиною, і рослині, і рибі дають значення на свій погляд. А я, коли чую про траву, траву і розумію, також рослини, рибу, звірів і худобу, і все, чим воно названо, те й розумію. Не соромлять-бо благовісткуванням» (Шестоднев, гл.4).⁷⁹ Сучасники Василя Великого та наступні богослови, зокрема, єпископ гевальський Северіан (пом. IV ст.), Георгій Пісида (VII ст.), болгарський екзарх Іоан та ін. при написанні своїх Шестодневів спирались на перше його тлумачення св. Василієм Великим. Проте, крім дослівного розуміння Шестоднева, християнська традиція має й інші інтерпретації. Про те, що слова «день», «ранок», «вечір» потрібно сприймати не буквально, а як метафору, висловлювався Іоанн Златоуст (347–407). У своєму тлумаченні на Книгу Буття він зазначав: «Для чого сказано, що був ранок і був вечір, щоб ти знав, що не миттєво все з'явилося, а що був початок, середина і кінець цього періоду».⁸⁰ Час для Господа є синтезом буття і небуття, це

⁷⁹ Василий Великий. Беседы на Шестоднев. Творения. – Свято-Тролицкая Сергиева лавра, 1900. – С. 157-158.

⁸⁰ Цитата з праці: Кураев А. Полемичность Шестоднева / Архив. – 1999. – № 12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: d/іom.

теперішнє, яке поглинається минулим і спрямоване у майбутнє, деякий рухомий образ вічності, яка занурюється у буття. За висловом учня апостола Павла – Діонісія Ареопажита, «Всякий час і вічність від Бога. Його треба славити як винуватця всякого часу і вічності, як Того, Хто перед часом і вище часу, як Того, Хто дав часи і строки». Святий Іоанн Дамаскін (675–780) та інші богослови вважали, що сьомий день світу триває й досі, а після другого пришествя Ісуса Христа і Страшного суду настане восьмий день, тобто вічне життя.⁸¹ Якщо сьомий день Господа триває невизначено довгий проміжок часу, як можна розуміти перші шість днів творення як добу в 24 години? Отже, поряд з буквальним розумінням слова «день» у працях отців Церкви має місце більш широке його трактування, як невизначено довгого періоду тривалість якого визначає Господь.

Щодо тривалості днів творення, позиція Церкви почала змінюватися з сімдесятих років XIX ст. У Православно-догматичному богослов'ї архієпископа Макарія, виданому у Санкт-Петербурзі в 1857 р., сказано: «Під іменем шести днів творення Мойсей має на увазі дні звичайні».⁸² Проте починаючи з 1870-х років, з'являється низка публікацій вищезгаданих церковних авторів, у яких не заперечуються досягнення науки, що свідчать про тривалий розвиток світу. Сучасна Православна Церква стоїть на позиціях креаціонізму Старої Землі, хоча дискусії з цього приводу не припиняються. Принаймні позиція буквалістів, яка неминуче веде до конфлікту Церкви з наукою, не знаходить підтримки у вищого священства РПЦ та УПЦ. У Законі Божому, виданому Свято-Успенською Почаївською лаврою в 2008 р. з благословення митрополита Володимира, підкреслюється, що один день творення – це довготривалий відрізок часу, який був днем лише для Господа, а за людськими мірками міг тривати тисячі, мільйони і мільярди років.⁸³ Безумовно, заперечуючи матеріалістичний

Orthodoxy. Ru./arh./012/012. – Kuraev.htm. – Заголовок з екрана.

⁸¹ Закон Божий. Укладено за книгою протоієрея Серафіма Слободського. – Почаїв : Видавництво Свято-Успенської Почаївської лаври, 2008. – 730 с. – С. 75.

⁸² Макарий (Булгаков) архиепископ. Православно-догматическое богословие. – Т.1. – Санкт Петербург, 1857. – С. 420.

⁸³ Закон Божий. Укладено за книгою протоієрея Серафіма Слободського. – Почаїв : Видавництво Свято-Успенської Почаївської лаври, 2008. – 730 с. – С. 75, 76.

еволюціонізм, найвищі ієрархи Католицької Церкви, зокрема, обраний у 2005 р. Папа Бенедикт XVI, як і його попередник Іоанн Павло II, є прибічниками теїстичного еволюціонізму. За висловом лауреата Темплтонівської премії, генетика, еволюціоніста і колишнього католицького священика, домініканця Франциска Айали, між християнством і еволюційною теорією немає суттєвих суперечностей, навпаки, еволюційна теорія допомагає пояснити як досконалість створеного Богом світу, так і причину зла у світі.⁸⁴

На думку сучасних богословів, є низка питань, які не можуть бути однозначно вирішені у рамках буквалістського розуміння Біблії. У тлумаченні Святого Письма є більш тверезий підхід, який отримав назву конкордизм (від латинського *concordia* – узгодження, згода). Прихильники такого підходу: протоієреї Олександр Глаголев, Петро Іванов, Гліб Калема, професор Микола Фіолетов, митрополит Іоанн Вендланд, сербський богослов Лазар Мілін та інші вважають, що не потрібно зіштовхувати християнський світогляд з наукою, треба тільки розрізняти, що в науці є фактом, що теоретичним припущенням, а що домислом і впливом ідеології. Узгодження богословського знання з наукою не означає, що робиться поступка тому, що тільки видається за науку, тобто діалектичному матеріалізму, теорії самозародження життя О.І. Опаріна або новій хронології А.Т. Фоменка. Погодження і угодовство – це дві різні речі.

Якщо погодити біблійну оповідь про створення світу з даними науки, «дні творення» тривали величезні проміжки часу. Тому Церква, не підтримуючи синтетичну теорію еволюції про саморозвиток всесвіту, не заперечує ідею поступовості творення (будування, становлення) всесвіту Божою силою, що тривало мільярди років і продовжується нині. Поступове становлення Землі, Сонячної системи, всього космосу підтверджено очевидними фактами наукових досліджень, і заперечувати його просто безглуздо. Головна розбіжність між матеріалістичним еволюціонізмом і креаціонізмом полягає у визнанні чи невизнанні Творця. Отже, у випадку відділення ідеї еволюції від атеїстичного тлумачення вона підтримується і позитивно висвітлюється у працях І.Андрєєва, М.Фіолетова, М.Мудьюгіна, В.Зеньковського та багатьох інших.

⁸⁴ Креационизм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [ru.Wikipedia.org. /wiki/](http://ru.Wikipedia.org/wiki/). – Заголовок з екрана.

Як пише професор Московської духовної академії О.І. Осипов, «для богослов'я принципово допустимі і креаційна, і еволюційна гіпотеза при умові, що в обох випадках Законодавцем і Будівничим світобуття є Бог».⁸⁵ За словами священномученика протоієрея Михайла Чельцова, «Немало сприяло знищенню суперечностей між наукою та релігією більш проникливе, осмислене і духовне роз'яснення і розуміння багатьох місць Біблії. Варто було тільки краще вчитатися у текст Біблії про створення світу, як стало зрозуміло, що Біблія не дає підстав вважати день творення за 24-годинний проміжок часу, і впала стіна між біблійними сказаннями і даними науки про невизначено довгий період життя землі до появи людини».⁸⁶ За висловом сучасного філософа О.В. Халецького, «... світ перманентно й одночасно і твориться, і розвивається, чим долається суперечність між релігійно-креаціоністськими і науково-еволюційними поглядами, і що дозволяє говорити про своєрідний сучасний креаціоністський еволюціонізм».⁸⁷

У попередній науково-філософській думці першим фундаментальним вченням про розвиток, в основі якого лежить дія енергії надсвітової надприродної інстанції, було діалектичне вчення Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля (1770–1831). Згідно з його вченням, началом всіх начал і рушійною силою всесвіту є творчо-енергетично-інформаційна субстанція – Абсолютний Дух. Саморозкриття Абсолютного Духа у просторі – це природа, саморозкриття Абсолютного Духа у часі – це історія. Гегель довів не тільки універсальність розвитку, але й розкрив його джерела, механізми і спрямування.

У сімдесяті роки XIX ст. у зв'язку з обговоренням філософських основ дарвінізму зароджується концепція емерджентної еволюції. Під нею розуміли розвиток стрибками від нижчих до вищих рівнів (ступенів) буття, що якісно відрізняються один від одного, причому перехід від однієї до другої сходинки, а саме

⁸⁵ Томпсон Б. Научные доказательства сотворения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Lib. rus. es / В_171964/ read. – Заголовок з екрана.

⁸⁶ Названа праця.

⁸⁷ Халецький О. В. Діє-історично-духовний розвиток анабазис як збільшення його чинників або історичний еволюціонізм [Текст] / О. В. Халецький, О.О. Халецька / Науковий вісник ЛНУВМ та БГ ім. С. С. Гжицького. – Львів: Вид-во ЛНУВМ ім. С. С. Гжицького, 2011. – Т. 13. – № 2 (48). – Ч. 32. – С. 283–296. – С. 284.

виникнення нової якості, обумовлений дією ідеальних духовних сил. Термін «емерджент» (від лат. «emergent» – той, що виникає раптово) вперше ввів у науку в 1875 р. Дж. Льюїс у своїй праці «Питання про життя і Дух».⁸⁸ Подальший розвиток вчення про емердженти отримало у працях англійського біолога і філософа К. Ллойда-Моргана (1852–1936) та його співвітчизника і сучасника Семюеля Александера (1859–1938). У своїй праці «Емерджентна еволюція» 1927 р. К. Ллойд-Морган зазначає, що є два типи змін: «результанти» – кількісні зміни, які визначаються вихідними даними і які можна підрахувати, і «емердженти» – якісні раптові зміни, які не виводяться з вихідних даних і виникають під дією ідеальної надприродної сили. Емерджентність – це якісно новий стрибок у виникненні нового рівня буття. К.Л. Ллойд-Морган вважав, що є три рівні буття: матерія, життя і психіка. Перехід до якісно нового рівня є емерджентною еволюцією. Кожний нижчий рівень створює базу для виникнення наступного, але не є його причиною, а навпаки, залежить від вищого рівня. Життя виникло із певних фізичних і хімічних процесів, які є його основою, але в той же час не зводиться до них, а виникає надприродною силою.

Семюель Александер у праці «Простір, час і Божество», яка також побачила світ у 1927 р., сформулював метафізичну концепцію емерджентної еволюції Всесвіту, згідно з якою всі речі виникають з основи світу – «крапок-моментів» («ідеальних сутностей») шляхом якісних раптових стрибків, підіймаючись на все вищі й вищі сходинки (ступені) буття. С.Александер розрізняв такі ступені емерджентної еволюції: 1) простір-час (плазматичний рівень), 2) матерія (анатомічно структурований рівень, маса, енергія), 3) тепло, звук, світло, 4) життя (рослини, тварини), 5) дух, 6) Божество. Основою всього є простір-час – перший рівень буття, що складається з «крапок-моментів», які треба розглядати «не як фізичні електрони, а як метафізичні елементи», «ідеальні сутності». Все розмаїття світу виникає із них. На п'ятому етапі еволюції виникає дух (свідомість), який вказує на існування Бога і на божественний план світу. С.Александер проводить тонке розрізнення між Богом і Божеством. Це фізичний і духовний аспект однієї інстанції. Тіло Бога – це весь всесвіт у просторі і

⁸⁸ Эмерджентная эволюция [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dik.akademik.ru/dir.risf/enc – philosophy 1411. – Заголовок з екрана.

часі. Бог у процесі емерджентної еволюції рухається до Божества як до найвищої мети. Весь світ у процесі еволюції спрямований до реалізації можливостей, що містяться в Божестві, але все одно ніколи не реалізує всіх його можливостей, тобто не стане Божеством у повній мірі. Рушійною силою еволюції С. Александер вважав божественний порив – нізус (від лат. *nisus* – порив, стремління).

Теорія емерджентної еволюції має багато спільного з теоріями еволюції французьких філософів Анрі Бергсона (1858–1941) та Моріса Блонделя (1861–1944). М. Блондель у своїй фундаментальній праці «Буття та істоти. Досвід конкретної та інтегральної онтології» (1935), розглядаючи проблему зіставлення абсолютного Буття і конкретних істот, висловлює думку, що розвиток всього існуючого відбувається через спіритуалістичний порив, якому матерія виявляє спротив, що долається людською діяльністю. В опублікованому у 1907 р. А. Бергсоном трактаті «Творча еволюція» остання постає як певна «динамічна субстанція», яка все творить.⁸⁹ Вона дає можливість зрозуміти, що основою всієї реальності є продовження, розвиток, а сама матерія – «це швидше течія, ніж річ».⁹⁰ Двигуном еволюції вчений вважав деякий життєвий порив, заряд творчої енергії, який дозволяє переходити від простих форм організації матерії до складних. І матерія, і Дух є продуктами діяльності цієї творчої життєвої енергії.

Концепція А.Бергсона справила певний вплив на погляди британського математика, логіка і філософа Альфреда Норта Уайтхеда (1861–1947). У трактаті «Поняття природи» (1920) він піддає нищівній критиці «науковий матеріалізм» як світогляд, згідно з яким вся природа зводиться до матерії у русі. Змінюваність буття А.Уайтхед пов'язує із надприродною силою. У цьому трактаті він вперше вводить термін «субуття», що означає вторгнення в потік часу деяких «надчасових компонентів». Свою метафізичну концепцію, яка поєднує в собі науковий і релігійний світогляд, еволюцію і неперервне творення А. Уайтхед виклав у праці «Процес і реальність» (1929), де намалював картину всесвіту як розвитку нескінченного числа об'єктів, що виходять із передвічного

⁸⁹ Бергсон А. Творча еволюція [Текст] : моногр. / А.Бергсон ; пер. з фр. Р.Осадчука. – К. : Вид. Жупанського, 2010. – 318 с.

⁹⁰ Творческая эволюция [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.wikipedia.org/wiki/. – Заголовок з екрана.

Бога (постійного джерела нових можливостей). Якщо у добу Середньовіччя, – пише вчений, – природу розуміли як непорушний порядок, основні форми якого незмінні, а в добу Ньютона – як перегруповування незмінних компонентів (фундаментальних цеглинок) складного механізму, то тепер природа уявляється еволюціонуючою, динамічною, емерджентною системою, в якій складно сполучаються закономірності і випадковості. Образ природи можна уявити як історичну спільність взаємопов'язаних істот, у якій людство тільки невід'ємна частинка, і хоча людина володіє здібностями, які більше ніде не трапляються у природі, однак вони стали такими у результаті еволюції і становлять частину взаємозалежного природного порядку.⁹¹ «Між амебою і людиною немає чітких меж ні в еволюційній історії, ні серед сучасних форм життя. Всесвіт неперервний і взаємозалежний».⁹²

Отже, філософія А. Уайтхеда прирівнює людину до всього живого і не визнає, що вона була створена Богом окремо за Його образом і подобою і отримала від Нього унікальні здібності. Така точка зору суперечить позиції християнства і, на наш погляд, не відповідає реальності, що ми спробуємо довести в останньому розділі роботи. Намагаючись сформулювати всеохопну концептуальну схему становлення буття, А. Уайтхед зрівняв у ній Творця і творіння як рівні складові однієї реальності. На думку вченого, Господь, як первопричина всього (і порядку, і новизни), структурує потенційні можливості для виявлення максимальної цінності індивідуальних об'єктів і надає їм право вільного вибору. Він впливає на світ, але ніколи не визначає результат подій і не порушує самостійної творчості кожної істоти, допускає свободу людства і стихійність у природі. Господь тільки пропонує. А. Уайтхед пише про Бога переконливої любові, а не Бога примусової сили, порівнює його з мудрим отцем, який дає все більшу свободу підростаючій дитині, продовжуючи її опікати й любити. Господь змінюється у часі у тому плані, що Його досвід змінюється у процесі двосторонньої взаємодії зі світом. «У нас немає способу вичленити дії Бога із залучення (втягнення) у дії світу, – пише Уайтхед. – Він існує не перед своїм творенням, в разом

⁹¹ Барбур И.Г. Религия и наука: история и современность. – М. : Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – Издание второе. – 430 с. – С. 351.

⁹² Названа праця. – С.357.

із ним, ...Він ніколи не існував без всесвіту, і в кожний момент Богу даний всесвіт, який до певної міри визначає сам себе».⁹³

З А.Уайтхедом можна погодитися у тому плані, що Господь діє не тільки односторонньо, але й через відгуки інших істот. Подібні ідеї щодо подвійної дії Бога висловлював також англійський богослов і філософ Остін Фаррер (1904–1968). Первинні і вторинні дії Творця працюють на різних рівнях. Людям доступно вивчати тільки вторинні дії Бога (вторинні причини), тобто, ті сили, які Він вкладає у матерію. У впливі на свої творіння Бог не примушує, «не нав'язує речам свій порядок, але діє так, щоб вони робили все природним чином і формували світ, будучи самими собою».⁹⁴ Божественний вплив є більш дієвим на вищих рівнях свідомості, де сильніше проявляється творче начало. У людському житті кожний вчинок людини можна приписувати і їй самій, і дії божої благодаті. Не дивно, що темпи еволюційних змін наросли в історії людства. У релігійному досвіді вплив Господа і людський відгук можуть мати необмежені масштаби.

Ідеї А.Уайтхеда отримали подальший розвиток у працях його учня, впливового американського теолога Чарльза Хартсхорна (Хартшорна) (1897–2000). Сутність його поглядів визначають як «процес-теологію», у якій реальність – це єдиний цілісний організм всесвіту, що перебуває у Бозі (панентеїзм). Ця точка зору не отожднює Бога із світом, як пантеїзм, і в той же час не відокремлює Бога від світу, як теїзм; її можна назвати ще двополюсним, або біполярним, діалектичним теїзмом. Хартсхорн вважає, що Бог має подвійну природу: він і абстрактний, і конкретний, і вічний, і тимчасовий. Приймавши обидва твердження, ми не впадаємо в протиріччя. Для абстрактного вічного Бога потрібна реалізація в конкретному світі, таким чином, світ стає тілом Бога. Існуючи разом із світом, Господь не є повністю незалежним від нього, а змінюється разом з ним, точніше, зміст Його досвіду змінюється разом із світом. Господь нескінченно чутливий і чуйний. Його любов – це в найвищому ступені чуттєва участь у світовому процесі. Тут доречно згадати епізод із Біблії. На прохання Мойсея назвати своє ім'я Бог відповів: «Я є Той, Хто є» (2 М. 3). Це місце трактується богословами у тому

⁹³ Барбур И.Г. Религия и наука: история и современность. – М. : Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – Издание второе. – 430 с. – С. 365–366.

⁹⁴ Названа праця. – С. 384.

сенсі, що Господь говорить, що він є «Сущий», тобто Він – «Буття». «Я є Той, Хто є» означає, що все в Ньому, включаючи ставлення до людини, щоразу таке, яке воно є, одноразове, неповторне, змінюване відповідно до світу. Хоча конкретна природа Бога змінюється відповідно до світу, вища трансцендентна сутність Бога не залежить ні від яких змін світобудови. «Бог включає в себе світ, але він більший, ніж світ».⁹⁵ Він завжди буде існувати і являти собою найвищу ступінь любові, доброти і мудрості.

У тому ж напрямку поєднання еволюції з дією творчої енергії, що виходить з надприродного джерела, розвивається концепція теолога-еволюціоніста П'єра Тейяра де Шардена (1881–1955), праці якого деякий час були заборонені Католицькою Церквою як єретичні. Тейяр де Шарден заперечував більшість положень томістської метафізики і розробив свою систему категорій еволюційної метафізики. Замість томістських категорій буття і субстанції він вважав основними характеристиками реальності становлення і процес, замість ототожнення досконалості з «поза часом», він визнавав, що час, зміни і взаємозв'язок притаманні всій реальності, включаючи Бога.

Сутність біблійно-еволюційного розуміння творення світу Т. де Шардена полягала у тому, що творення він ототожнював з еволюцією. У його теорії Господь не втрачає своєї сутності бути творцем світу, виступає і як початок (першооснова), і як кінцева мета еволюції – Альфа і Омега. Тут Т. де Шарден спирається на слова Христа, які пише Іоанн Богослов у своєму Одкровенні: «Я Альфа і Омега, початок і кінець... Котрий є, і був, і має прийти» (Об. 1:8). Від ортодоксального томізму вчений відходить у тому, що включає Господа у процес еволюції. Саму еволюцію він розуміє як комплекс розвитку: космогенезу, біогенезу, антропогенезу і теогенезу.⁹⁶ Господь створює все суще з нічого і наділяє матерію своєю творчою силою. Вчений називає цю силу «радіальною енергією», яка веде матерію в напрямку ускладнення.⁹⁷

⁹⁵ Цитата з праці: Барбур И.Г. Религия и наука: история и современность. – М. : Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – Издание второе. – 430 с. – С. 364.

⁹⁶ Бабосов Е. На распутье между наукой и христианством [Текст] / Е. Бабосов // Наука и религия: научн.-попул. журн. / глав. ред. А.С. Иванов. – М. : Знание, 1971. – № 6. – С.55 – 59. – С.57.

⁹⁷ Шарден Пьер Тейяр. Феномен человека [Текст] : [моногр]. / Пьер Тейяр де Шарден; перев. с франц. Н.А.Садовского. – М., 1965. – С. 65.

Вона настільки подібна до власної Божественної енергії, що між ними майже щезає межа, і Т. де Шарден готовий вбачати в ній іманентність Самого Божества Матерії. Це дало привід В. Зінковському звинуватити його у пантеїзмі.⁹⁸

Отже, згідно з поглядами вченого, всесвіт – це живий організм, пронизаний Божественною енергією і спрямований до досконалості. Втіленням цього тяжіння і є еволюція універсуму. Прихована радіальна енергія веде матерію по шляху все більшого ускладнення, і, здається, що її достатньо для розвитку матерії і вона не потребує надприродної божественної сили. Навіть коли Т. де Шарден пише про людину, визнаючи величезну якісну відмінність між всім живим і нею, він схиляється до того, щоб вважати цю революцію «стрибком радіального в нескінченність»,⁹⁹ тобто знову у виникненні людини віддає перевагу не божественній силі, а тій самій радіальній енергії матерії.

Із виникненням людини еволюція досягає критичної точки, поряд з біосферою з'являється ноосфера, яка не може зупинитись у своєму розвитку. Починається новий етап еволюції (антропогенез). Це етап об'єднання, конвергенції, вищого синтезу. Він полягає у тому, що все людство шляхом духовного удосконалення та об'єднання зіллється в одній точці Омега. Якщо у початковій точці Альфа Господь надає еволюції силу і визначає її напрям, то у завершальній точці Омега зливаються воєдино всі досягнення еволюційного розвитку, у тому числі найбільш цінні з них (думка, знання, любов і т.д.). «Людина ніколи не зможе перевершити людину, об'єднуючись із самою собою»,¹⁰⁰ – пише Т. де Шарден. Потрібно, щоб дещо надлюдське існувало незалежно від людей. Це і є точка Омега, яка представляє собою, з одного боку, те, що сьогодні східні богослови називають соборністю – поєднанням без змішання, злиттям без поглинання. А з іншого боку, це Господь, який діє із самого початку еволюції, рухає нею, не народжується в еволюції, а присутній завжди і стоїть поза часом. Це трансцендентне, понадсвітове начало, містичний надприродний центр. Саме тому Він має підіймати всесвіт все вище і вище, до «Божественного вогнища». Господь таємно про-

⁹⁸ Зеньковский В. Основы христианской философии [Текст].: моногр. / В.Зеньковский. – Прага, 1964. – С. 179,185.

⁹⁹ Шарден Пьер Тейар. Феномен человека. – С.168.

¹⁰⁰ Шарден Пьер Тейар. Феномен человека – С.247.

низує світ своєю силою, витягує його вгору, у гігантське дерево життя і наближає до свого Буття. Вся еволюція – матеріальна і духовна служить Його божественній меті. Під дією космічної любові матерія еволюціонує, переходить із стану дезорганізованої комплексності у стан сингулярності (унікальної неповторної єдності). Графічно еволюційний процес можна представити як конус часу і простору, в основі якого множинність і хаос, а на вершині – вищий полюс еволюції, точка останнього об'єднання Омега – «центр сяючий в системі центрів», найвища духовна сутність – Бог.¹⁰¹ Таким чином, у теорії Т. де Шардена Господь є і понад еволюцією, і разом з тим включений в еволюцію світу і керує нею своєю божественною енергією. Завершення космогенезу й антропогенезу (еволюції світу і людини) зливається із завершенням еволюції Бога (христогенезом).

Намагаючись вирішити проблему концептуального синтезування догмату творення з теорією еволюції, вчені неминуче стикаються з питанням: як ставитися до біблійного тексту – як до Богом даної істини чи як до міфу, створеного людьми. Виступаючи проти буквального розуміння опису творення у Книзі Буття, деякі богослови, зокрема, Ч. Баррет, У. Гербер, П. Оверхаге та інші, вважають форму опису творення світу у Біблії міфологічною, отже, такою, що взагалі не відображає реальних подій. Німецький вчений П. Оверхаге зазначає, що в Біблії вирішуються не природничо-наукові питання, а тільки священно-історичні проблеми, і, головним чином, підкреслюється, що кінцевою основою всіх видів неорганічної і органічної матерії є Бог. Творення викликає інтерес не як природничо-наукова подія, а як етап світової діяльності Бога.¹⁰² Таких самих поглядів дотримується У. Гербер. «Найважливішим завданням того або тих, хто писав «Буття», – відзначає він – була зовсім не інформація про виникнення і розвиток всесвіту, а возвеличення Бога як всемогутнього Творця».¹⁰³ За словами Ч. Баррета, «людей минулого, котрі жили в інші наукові часи і в не-наукових культурах, очевидно, можна пробачити за розуміння історії творення у «Бутті» як буквального пояснення

¹⁰¹ Пьер Тейяр де Шарден [Електронний ресурс]. – Режим доступу: iomn.net/?P=99. Заголовок з екрана.

¹⁰² Научная и религиозная картина мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.Bestreferat.ru/referat-67420.htm/

¹⁰³ Названа праця.

фізичних начал світу... Той, хто писав біблійні історії, намагався зобразити процеси походження і розвитку світу на рівні доступному його власній свідомості. Біблійні оповіді можна розглядати тільки як свідчення певного етапу розвитку людського досвіду, знання світу, стилю мислення і мови людей того часу.¹⁰⁴

Ще більш категоричною є точка зору німецького письменника і підприємця російського походження Єгора Гамма, який у своїй монографії «Про історичність наукового християнства» бере на себе сміливість заявити, що ми не можемо прийняти творення світу з нічого і Творця таким, яким його представляє Святе Письмо і заперечує один з головних догматів християнства про богодухновенність Біблії. «Вже сам процес відбору матеріалів для Святого Письма, котрий розтягнувся на три з половиною століття після смерті Ісуса Христа, – пише Є. Гамм, – заперечує цей найважливіший догмат християнської церкви».¹⁰⁵ «Абсолютно очевидно, що це творіння цілком людське, і багато його авторів викладали думки цілком людські на рівні і відповідно до уявлень кожного періоду».¹⁰⁶

Більш розважливим і справедливим, на наш погляд, є погляд Ієна Барбура, який не заперечує, що Біблія є Богом даним писанням, одкровенням Творця, але підкреслює тонке розрізнення між одкровенням і людським відгуком на нього. «Божественне одкровення і людський відгук на нього нерозривно пов'язані, – пише вчений. – Одкровення не завершено, поки воно не отримано людьми, які не застраховані від помилок. ...Розповідь про діяння Бога відображає певні особисті і культурні точки зору. Не існує одкровення, яке дійшло б до нас, не будучи тим чи іншим чином переданим». Подібним чином висловлюється Андрій Кураєв. Біблійним авторам «Слово одкровення потрібно було «одягнути» не просто в людське слово і не просто в матерію своєї культури, але й в матерію культури навколишніх народів».¹⁰⁷

¹⁰⁴ Научная и религиозная картина мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.referat.www4.com/view-text-123382. – Заголовок з екрана.

¹⁰⁵ Гамм Е.К. Об историчности и научности христианства [Текст] : моногр. / Егор Гамм. – СПб : Алетей, 2008. – 368 с. – (Серия «Богословская и церковно-историческая библиотека»). – ISBN 978-5-91419-118-4. – С.196.

¹⁰⁶ Названа праця. – С. 146.

¹⁰⁷ Кураев А. Полемичность Шестоднева // Архив. – 1999. №1(12).

Отже, біблійні тексти – це не міфи, подібні до міфів інших релігій, а одкровення, передане в міфологічній і метафоричній формі, відповідно до уявлень і знань того часу. І хоча воно не містить природно-історичної картини становлення і розвитку світу, у ньому є повна відповідність науковій картині світу. Одкровення веде до нових взаємовідносин з Христом у сьогоdnішньому житті, і тому воно невіддільне від переорієнтації і примирення з еволюцією. «Це не тільки система божественних тверджень, сформульованих у минулому, але запрошення до нового переживання Бога сьогодні».¹⁰⁸

Можна додати, що у сучасній науці ставлення до будь-якого міфу змінюється, оскільки між даними сучасної космології, геології, біології та інших природничих наук і космологічними моделями, переданими у міфах, виявляється чимало відповідностей. Якщо раніше під впливом тези про перевагу наукового знання панувала думка про те, що міфи є «примітивними наївними оповіданнями, з яких сміялися ще філософи античності»,¹⁰⁹ то нині поняття «міф» перетлумачується як відображення в літературній формі буття, у якому природне і раціональне поєднується із надприродним та ірраціональним, як одкровення вищого трансцендентного світу, письмена, котрими цей світ накреслюється в іманентній свідомості, проекція цього світу в образах. Зневажливі і повчальні монологи атеїстів поступово змінюються спробами діалогів з нераціональними міфологічними системами мислення, оскільки в природі існує чимало явищ, які неможливо пояснити тільки раціонально.

Повертаючись до Єгора Гамма, потрібно зазначити, що заперечення ним богодухновенності Святого Письма дозволило йому вільно поводитися з біблійним текстом і трактувати його по-своєму, підтасовуючи під власну теорію виникнення всесвіту, землі та людини. Пояснюючи рядки Біблії про Шестоднев, Є.Гамм пише, що цілий всесвіт був створений ще до першого дня

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: [d/iom. Orthodoxy. Ru./arh/012/012. – Kuraev.htm](http://d/iom.Orthodoxy.Ru/arh/012/012. – Kuraev.htm). – Заголовок з екрана.

¹⁰⁸ Барбур И.Г. Религия и наука: история и современность. – М. : Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – Издание второе. – 430 с. – С.164 – 165.

¹⁰⁹ Цитата з праці: Рижкова С. Еволюція космо-етичних уявлень у релігійних та філософських системах: стаття перша [Текст] / С.Рижкова // Філософська думка : наук.-теор. журн. / глав. ред. М. Попович. – К., 2003. – № 6. – С.103 – 123. С.109..

творення. Цей період до першого дня творення тривав, на його думку, від 15 до 4,6 мільярда років тому. Виступаючи проти дослівного трактування тексту, Є.Гамм сам піддається цій спокусі і ідентифікує всесвіт, планети, Сонце з одним словом «небо».¹¹⁰ Аналізуючи шість днів творення, він зазначає: «...Й помітимо, що не про всесвіт там йдеться, він створений ще до цих символічних шести днів Творення. «На початку (до 1-го дня!) створив Бог небо і землю. Земля ж була пуста та порожня, і темрява над безоднею; і Дух Божий ширяв над водою». Це акт створення світу із хаосу матерії, її дивної закономірності, коли величезна кількість космічних тіл обертається і рухається суворо визначеними траєкторіями і ніщо між собою не зіштовхується».¹¹¹ Перший і другий день Є. Гамм об'єднує і вважає, що за цей час (4,0–3,5 мільярда років тому) Господь облаштував Землю, підготувавши її до творення рослинного і тваринного світу. На третій день (3,5–2 мільярди років тому) були створені бактерії, на кінець третього і четвертий день (1,5–0,5 мільярда років тому) – рослини, на п'ятий і початок шостого (0,6 мільярда років тому) – тваринний світ і впродовж шостого (не раніше 20 000 років тому) – людина.¹¹² Таке тлумачення Шестоднева багато в чому не збігається ні з біблійним текстом, ні з даними науки.

Професор релігії Ієн Барбур, як і Єгор Гамм, дотримується тієї точки зору, що Господь у перший день не творив світ з нічого, а творив порядок з хаосу. Аналізуючи вищезгадані перші рядки Книги Буття, він пропонує альтернативний переклад цього речення, представлений у виданні Revised Standart Version: «Коли Бог почав творити небо і землю, земля була без форми і пуста...», і робить висновок, що «Замість творення з нічого (*ex nihilo*) ми знаходимо тут творення порядку з хаосу».¹¹³ Розуміння творення, як становлення порядку з хаосу, на думку І.Барбура, було традиційним, «...а доктрина творення з нічого (*creation ex nihilo*) була сформульована пізніше отцями церкви для захисту від крайнього дуалізму та мо-

¹¹⁰ Гамм Е.К. Об историчности и научности христианства. – СПб : Алетейя, 2008. – 368 с. – С. 38.

¹¹¹ Названа праця. – С.38.

¹¹² Названа праця. – С. 38. – С.43.

¹¹³ Барбур И.Г. Религия и наука: история и современность. – М. : Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – Издание второе. – 430 с. – С. 243.

ністичного пантеїзму».¹¹⁴ Вона протистояла як гностичним вченням про те, що матерія – це зло, результат творення нижчих істот, а не Бога-Спасителя, так і ідеї пантеїзму, що Бог є частиною світу, і стверджувала, що Бог-Творець на відміну від тимчасового світу є трансцендентним, вічним і відмінним від його творіння.¹¹⁵ Отже, на думку вченого, первинним значенням слова «творення», зафіксованим у перших рядках Книги Буття, було значення творення порядку з хаосу, а не творення з нічого. «Деякі дослідники, – пише І. Барбур, – вбачають тут відображення вавилонського передання про творення, яке починається з первісного водного хаосу».

Таке пояснення творення суперечить традиційному тлумаченню іудейських та християнських богословів, які трактують перші рядки Біблії тільки як творення з нічого. Виникнення і розвиток упорядкованого світу з хаосу предвічної матерії є характерним для більшості язичницьких релігій Давнього Світу (халдейської, китайської, єгипетської, грецької та ін.). Іудаїзм і християнство кардинально відрізняються від них саме тим, що проголошують первинність Духа над матерією і створення світу трансцендентним і всемогутнім Богом-Творцем не з чогось, а з нічого. З цього приводу дуже слушне зауваження зробив Андрій Кураєв. «Порівняльно-атеїстичне релігієзнавство, – пише він, – полюбляє вказувати на паралелі між біблійними оповіданнями і язичницькими міфами і робить висновок, що це запозичення. Але набагато цікавіше виявити те, чим кардинально відрізняється язичницький міф від біблійного оповідання».¹¹⁶ Використовуючи давній міф, біблеїсти доводили його невідповідність, кардинально змінювали його, звіщали про Бога, якого міфи не знали, і робили це з однією метою, щоб довести, що людина не повинна поклонятися жодним природним силам (ні зіркам, ні сонцю, ні вітру, ні тваринам), а тільки Творцю. На відміну від язичницьких міфів в оповіданні Мойсея немає теогонії – народження світу від шлюбу богів, а є тільки творення. Тут можна провести паралель з брахманізмом.

¹¹⁴ Барбур І.Г. Религия и наука: история и современность. – М. : Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – Издание второе. – 430 с. – С.260.

¹¹⁵ Названа праця. – С.245.

¹¹⁶ Кураев А. Полемичность Шестоднева // Архив. – 1999. №1(12). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [d/iom. Orthodoxy. Ru./arh/012/012. – Kuraev.htm](http://d/iom.Orthodoxy.Ru/arh/012/012. – Kuraev.htm). – Заголовок з екрана.

Якщо у Ведах сказано, що основою світу є матеріальна субстанція, то в Мандукья Упанішадах основою світу є трансцендентний Дух – Бог-Творець (Брахма), який виводить світ назовні із самого себе, подібно до того, як павук із себе виводить павутину. Та сама ідея творення світу Богом, але не із самого себе, а з нічого, закладена в Біблії.

Мовою оригіналу перші рядки Книги Буття звучать так: «Берешіт бара Елокім ет ха-шамаїм ве-ет ха-арец», що традиційно перекладається: «На початку Бог створив небо і землю...». Але є більш складний і глибокий переклад цього речення. Слово «Берешіт» складається з прийменника «бе» (в), який пишеться разом з тим словом, перед яким стоїть, та слова «решіт», яке не означає початок у часі, тоді б стояли слова «тхіла» і «хаце». Зміст слова «решит», яке походить від слова «раш» (голова), треба розуміти як початковий центр, куди сходяться всі образи і смисли світу і який обернений до світу. Слово «бара» має значення «створити з нічого», «вийти», «вирватись назовні із себе». «Елокім» – множина від «Елоах» (Всевишній) походить від слова «Еле» («ці») і означає всі явища в єдності. Тобто «Елоах» – прояв Всевишнього, а «Елокім» – всі прояви Всевишнього (Свята Трійця). Отже, вираз «берешіт бара Елокім» означає, що у головний початковий центр, який лежить в основі всіх потоків творення, вивів із себе (породив, створив) Бог усі прояви і замисли світу. На початку Його замислу з нічого були створені «шамаїм» (небо) та «арец» (земля). Слово «Шамаїм» походить від займенника «шам» («там»), вказує на все те, що лежить поза межами, вище досяжності людської свідомості, тобто на вищі, не фізичні світи, або сучасною мовою фізики на «другий рівень реальності, торсіонне поле всесвіту» – вищий духовний світ ангелів. «Арец» перекладається як «земля», хоч більш точно перекласти це слово як та галузь реальності, у якій все старанно виділено в окремо існуючі фізичні світи.

Творення позначається у біблійному тексті двома словами: «бара» та «асса». «Бара» – це вихід (виверження назовні) із творчо-енергетичної субстанції чогось абсолютно нового, чого ще не було ніколи. Інше слово «асса» означає творення нової якості із того, що вже наявне у світі. Слово «бара» вживається у Книзі Буття тільки тричі: у 1-й день творення енергетичного вакууму, на 5-й день при створенні «душі живої» та на 6-й день при створенні

людини. На 2-й, 3-й і 4-й день, коли Господь створював планети, сонячні системи, галактики, рослинні організми, використовується слово «асса», тому що Він творив на основі вже наявного матеріалу, надаючи йому нові якості, розвивав те, що вже було.

Слово «асса» близько підходить до розуміння творення як розвитку, становлення, коли виникнення нової якості відбувається на основі попередньої речовини, із самої речі, і з допомогою зовнішньої сили. Ідея творення, яке продовжується – «creation continua», існує протягом всієї історії, починаючи від біблійних часів до сучасності. Хоча в канонічному тексті Біблії сказано, що творення завершено, але у більш давніх текстах немає чіткого розмежування між творенням і підтримкою світу, що дозволяє говорити про творення як про підтримку, розвиток, панування Господа, яке не припиняється. Ідея нескінченного творення світу Господом знайшла яскраве відображення у традиційній ранішній єврейській молитві:

Благословен Ти, Господь Бог наш, Цар всесвіту,
Який створює світло і творить темряву,
Встановлює мир і творить все...
По милості і доброті своїй Він постійно, кожний день,
Відновлює створення світу.

У сучасній науково-філософській думці визнається тотожність творення і розвитку як створення нової якості.¹¹⁷ Виникнення нових форм у космосі та на землі, про що свідчить астрофізика, геологія, біологія та інші сучасні науки, можна розглядати як ознаку нескінченної творчої діяльності Бога і неперервний процес становлення (створення) світу, що продовжується і сьогодні.¹¹⁸ «Синонімом розвитку в цілому виступає еволюція».¹¹⁹ Отже, еволюція і є постійне Боже творення. За вдалим висловом Папи Римського Іоанна-Павла II, «еволюція – промисел Божий». Господь нескінченно добудовує те, що вже зведено. Кожний вищий

¹¹⁷ Всемирная энциклопедия: философия [Текст] / глав. научн. ред. и сост. А.А. Грицианов. – М. : АСТ, Мн. : Харвест, Современный литератор, 2004. – 1312 с. – С. 2; 847.

¹¹⁸ Всемирная энциклопедия: философия [Текст] / глав. научн. ред. и сост. А.А. Грицианов. – М. : АСТ, Мн. : Харвест, Современный литератор, 2004. – 1312 с. – С. 246.

¹¹⁹ Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с. – С. 786.

рівень зводиться на базі попередніх структур. І закон, і випадковість, і сталість, і новизна – однаково можуть бути свідченнями постійного втручання Бога і стверджують Його всемогутність. За словами Ієна Барбура, «Майбутнє космосу, як і його минуле, можна розглядати як одну із фаз неперервного творення. Величезний часовий масштаб спонукає нас зрозуміти, що еволюція буде продовжуватися».¹²⁰

Ідея неперервного поступового творення і розгортання світу Господом, у якому є місце закономірності і непередбачуваний новизні, лежить в основі напрямку однієї із новітніх течій неомізму 1980–1990-х років – теїстичного еволюціонізму. Спільними рисами теїстичного еволюціонізму з пантеїстичним еволюціонізмом П. Т. де Шардена та емерджентним еволюціонізмом С. Александера є заперечення можливості еволюції як саморозвитку всього існуючого на основі дії природних факторів і підпорядкування еволюції надприродним силам. Маючи на меті концептуальний синтез креаціоністського догмату з теорією еволюції і створення нового процесуально-творчого образу світу, представники цієї течії (К. Ранер, А. Марено, Е. Фер, В. Маркоцці, П. Оверхаге) розглядають еволюцію як божественне творення світу, яке продовжується. Еволюція – це рух до досконалості, обумовлений діяльністю найвищої інстанції, що спрямовує й одухотворяє розвиток всіх процесів універсуму. Стремління до досконалості задано трансцендентно, як пише А. Марено, «вкладене в усе живе Богом».¹²¹ Усе живе створене незавершеним (В. Маркоцці), і ця незавершеність є необхідним елементом Божого замислу, який передбачає безперервний рух природи до поставленої Богом мети (П. Оверхаге). Головним принципом теїстичного еволюціонізму є спрямованість до визначеного Богом фіналу. Апокаліпсис переосмислюється як фінал еволюції.

Одним з головних представників теїстичного еволюціонізму є британський богослов, президент форуму з науки і релігії з 1995 до 2006 р. – Артур Роберт Пікок (1924–2006). У своїх працях «Еволюція – переодягнений друг віри», «Від науки до Бога.

¹²⁰ Барбур И.Г. Религия и наука: история и современность. – М. : Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – Издание второе. – 430 с. – С. 268.

¹²¹ Теїстичний еволюціонізм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.slovopedia.com/6/210/77/222.htm/. – Заголовок з екрана.

Нові грані сприйняття духовності» (2002), «Богослов'я у вік науки. Моделі буття і становлення у богослов'ї та науці» (2004), він доводить, що еволюція та творення не є взаємовиключними процесами, якщо під еволюцією розуміти не саморозвиток матерії, а узгодити її з уявою про всемогутнього всезнаючого Бога, який існує поза часом і поза світом і разом з тим у світі і поступово розгортає свою діяльність у творенні світу. Отже, трансцендентність Господа поєднується з іманентністю його творення. Він разом із світом (розум світу), але Він більший, ніж світ. Він постійно творить світ і підтримує його структуру і порядок, встановлює його закони і робить речі такими, якими вони є.

У книзі «Бог і нова біологія» в сьомому розділі «Природа як творіння», визнаючи роль Бога в творенні і Його ставлення до створеного світу в світлі нових досягнень науки, А. Пікок пише, що всі природні причинно-наслідкові події, зокрема поступова зміна тваринного і рослинного світу, є прикладом діяльності Господа. Він діє у матеріалі світу і через цей матеріал, наділяючи його потенційними можливостями. Господа можна розглядати як конструктора багаторівневого творчого процесу, в якому сполучається і закономірність, і випадковість, і новизна. Випадковість, за словами А. Пікока, – це промінь божественного радара, що виявляє різноманітні потенційні можливості самої матерії. Творець визначає стратегічний напрямок розвитку, але в процесі його розгортання дає свободу природі, добровільно обмежуючи свою всемогутність, подібно до того, як люблячий батько обмежує свою владу над підростаючою дитиною і дає їй все більше волі. Продовжуючи нею опікуватися, він втручається в її життя тільки у разі необхідності. Відзначаючи непередбаченість історії, А. Пікок порівнює Господа з хореографом танцю або з композитором ще незакінченої симфонії, який експериментує, імпровізує, додаючи нові теми і варіації.

Творення Господом світу продовжується й нині, але якщо раніше воно проявлялося в глобальних змінах, які відбувались у космосі (створення зірок, планет, галактик) і на Землі (зміни рослинного і тваринного світу, виникнення людини), то нині, на думку А. Пікока, еволюційний процес виявляється в збільшенні складності свідомості, інформації, чуттєвості. Вершиною еволюції людини є Христос. За словами А. Пікока, це актуалізація еволюційної потенціальності, здійснення можливостей ще не по-

вністю виявлених в еволюціонуючому людстві.¹²² У Христі найбільше проявився задум Божий – обожнення людини, придушення у ній тварної природи і розвиток божественної досконалості.

Подібних поглядів дотримується Конрад Хайєрс. Розвиваючи тему Бога як рушійної сили еволюції світу, він порівнює Творця з художником, поетом, драматургом, автором роману, тому що в їхній роботі є план і несподіваність, сюжет, який демонструє як логічну єдність, так і непередбачувану новизну.

До напрямку теїстичного еволюціонізму можна віднести працю сучасного сербського богослова Стефана Ляшевського «Спроба узгодження сучасних наукових даних із біблійною оповіддю у світлі новітніх археологічних розкопок і досліджень», яка розміщена на сайті Електронної бібліотеки «Православ'я і сучасність» під назвою «Біблія і наука про створення світу».¹²³ У ній автор викладає своє оригінальне трактування Шестоднева, намагаючись поєднати його з космологічною, геологічною та біологічною історією світу, але, на жаль, наукові дані використовує недостатньо точно і повно, що, можливо, пояснюється популярною формою подачі матеріалу.

Тема творення світу Господом тісно пов'язана із існуванням у світі зла і страждання. Саме існуванням зла, яке спостерігається у природі ще задовго до створення Адама і Єви, атеїсти заперечують існування Бога. Деякі автори (Г.Ф.В. Гегель, М. Бердяєв, П.Й. Тілліх) вважали, що Господь є Творцем всього – і добра, і зла, але тоді Його не можна назвати всеблагим. Більшість варіантів християнської теодицеї відстоюють неможливість створення зла Господом, який є добро і любов, а існування у світі зла пояснюють деяким добровільним самообмеженням Його всемогутності. Найбільш крайнім обмеженням влади Бога може бути існування космічного принципу зла, який ми бачимо в зороастризмі та маніхействі, що малюють картину постійної боротьби між двома початками світла і тьми. Але й ця точка зору не є правильною з позицій християнства. Крайній дуалізм заперечується отцями Церкви. Сатана – це не вічно існуюче зле начало, а падший ан-

¹²² Пикок Артур Роберт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: WWW. Bogoslov. Ru /persons/ 295306 index. Htm – Заголовок з екрана.

¹²³ Ляшевский С. Библия и наука о сотворении мира. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: lib.eparhia – Saratov.ru./books/111 / lashevsky/sci ence / scence. Pdf. – Заголовок з екрана.

гел, якого Господь створив добрим і прекрасним. Це є вагомим аргументом на користь того, що Господь не є творцем злого начала. Перше зло утворилось у світлоносному ангелі через непокору Богу. Чому ж Господь не знищив зла своєю всемогутністю? Щоб надати право вільного вибору всьому живому, Він чекає від нас вільного відгуку любові, а не запрограмованих, безальтернативних, нав'язаних дій. Можливість повернення до добра існує у всіх без винятку (навіть у злих духів) через їхній вільний вибір. І. Барбур пише, що проблема наявності у світі зла вирішується у парадигмі процесу шляхом відмови від всемогутності Бога.¹²⁴ Але добровільне самообмеження у конкретних випадках своєї влади не є відмовою від своєї всемогутності. Господь завжди залишається всемогутнім, але Він добровільно сам обмежує свою владу, щоб дати кожній істоті право вибору. Він відповідає всім потребам своїх творінь, навіть потребі приймати самостійні рішення. Саме любов спонукає Господа обмежити свою владу у людському суспільстві і в природі. Ні на одному рівні Бог не визначає події в односторонньому порядку. Він мучиться, страждає, переживає разом з кожною невинною страждаючою жертвою, але Його Царство, в якому не буде страждання, «не від світу цього». За перенесені муки Він сторицею нагороджує невинних у вічному бутті. Незважаючи на добровільне обмеження своєї влади, всемогутність Господа залишається безмежною для того, щоб впливати на світобудову найкращим чином, який відповідає Його божественним цілям.

Із вищевикладеного матеріалу, який стосується різних підходів до питання Шестоднева творення світу у світлі сучасних наукових відкриттів, впливає, що розробка цієї надзвичайно складної теми ще далека від завершення. Всі розглянуті нами концепції еволюції світу (емерджентний еволюціонізм, пантеїстичний еволюціонізм, теїстичний еволюціонізм та ін.), у яких долається суперечність між релігійно-креаціоністськими та науково-еволюційними поглядами, а еволюція виступає як творення світу Господом, можна об'єднати визначенням еволюційний креаціонізм і віднести до складових парадигми процесу, де «Бог діє як творчий співучасник, переконуючи суспільство, створених

¹²⁴ Барбур И.Г. Религия и наука: история и современность. – М.: Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – Издание второе. – 430 с. – С. 399, 400, 403.

ним творінь, і надихаючи його на нові можливості більш багатого і насиченого сумісного життя».¹²⁵ Неможливо не погодитись з Іеном Барбуром у тому, що з позицій критичного реалізму всі теорії обмежені, і «...тільки в богослужінні ми можемо усвідомлювати тайну Бога і неповну обґрунтованість будь-якої системи думок на розуміння Божого промислу».¹²⁶

Відсутність якоїсь домінуючої загальноприйнятої точки зору дозволяє викласти наш погляд на цю проблему. Власне, у цьому і полягає мета нашої праці: спираючись на тлумачення Церквою Шестоднева, довести, що, незважаючи на міфологічний стиль опису, представлені у Біблії події повністю відповідають природничо-історичній картині становлення світу, інтерпретувати кожний день, пов'язуючи його з даними науки, що стосуються становлення космосу, виникнення тваринного, рослинного світу та людини, і таким чином визначити, на які проміжки земного часу припадає кожний із шести днів творення світу Господом.

¹²⁵ Барбур И.Г. Религия и наука: история и современность. – М. : Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – Издание второе. – 430 с. – С. 399.

¹²⁶ Названа праця. – С. 410.

РОЗДІЛ 3

ШІСТЬ ДНІВ ТВОРЕННЯ СВІТУ ЗГІДНО З БІБЛІЄЮ ТА НАУКОВИМИ ДОСЛІДЖЕННЯМИ

3.1. Перший день творення світу

Перший день творення світу креаціоністи Старої Землі пов'язують із найбільш прийнятою серед космологів теорією Великого Вибуху, яка з'явилась завдяки зусиллям багатьох вчених у 70-ті рр. XX ст. і вдало поєдналася з попередньою теорією Гарячого всесвіту, висунутою в 1947 р. радянським астрофізиком Г.А. Гамовим.

Астрофізики не заперечують існування надприродної сили до миті Вибуху, що знаменував собою початок народження всесвіту. Вчені називають цю надприродну силу «найвищим першим рівнем реальності», або «понадсвідомістю», або творчо-енергетично-інформаційною субстанцією, або надсвітовим первоначалом дії. За визначенням фізика В.Ю. Тихоплава: «В основі Універсуму, який включає світ Вищої реальності і світ матеріальної дійсності, є зовнішнє щодо нього деяке всеохопне Первоначалом – трансцендентний, трансїрраціональний, неосяжний, надособистісний Бог (Абсолют), доступний через одкровення тільки містичному знанню...», «первосвідомість» або «понадсвідомість», яка здатна усвідомити «Абсолютне ніщо» і не піддається аналітичному опису».¹²⁷

Спочатку Вищий Розум створює другий рівень реальності – духовний світ ангелів або, за словами фізиків, «торсіонне поле свідомості всесвіту». Перших два рівні реальності утворюють суб'єктивну фізику, оскільки головним чинником у них є свідомість, головною енергією, що діє у цих рівнях, є психічна енергія.¹²⁸ Світ Вищої духовної реальності нескінченний, вічний і незмінний.

¹²⁷ Тихоплав В.Ю. Физика веры [Текст] : моногр. / В. Ю. Тихоплав, Т. С. Тихоплав. – Санкт-Петербург : ИД «Весь», 2003. – 246 с. – С. 111–112, 114.

¹²⁸ Названа праця. – С. 115.

У ньому відсутні такі категорії як простір, час, рух, еволюція, народження і смерть. Після створення духовного світу Господь створює такі п'ять рівнів реальності: 3-й – фізичний (енергетичний) вакуум, 4-й – різні поля (гравітаційне, електромагнітне та ін.), 5-й – гази, 6-й – рідини і 7-й – тверді тіла, а також живі істоти, рослини, тварини і людину. Великий Вибух і всі наступні події з позицій креаціонізму Старої Землі – це Божий спосіб творення світу.

Згідно з теорією Великого Вибуху, всесвіт, який ми тепер можемо спостерігати, почав з'являтися приблизно $13,7 \pm 0,18$ мільярда років тому. До цього він був стиснутий в одну крапку і перебував у стані космологічної сингулярності (від лат. «singularis» – особливий, єдиний), тобто представляв собою ізотропне середовище з нескінченно високою температурою, щільністю енергії та тиском. Жоден предмет не має такої безмежної щільності, бо якщо в нього є хоч якийсь об'єм, то він уже не безмежно щільний. Стан безмежної щільності дорівнюється поняттю «ніщо» – «нуль».¹²⁹ У цій рівній поняттю «ніщо» крихітній одиниці нескінченної щільності, температури і початкового тиску містився весь потенціал ста мільярдів галактик.¹³⁰ Час також дорівнював нулю. Цей стан не підлягає фізичній інтерпретації. У космології є загальноприйнятим, що допланківську епоху (до Великого Вибуху) розглядати відомими науці методами неможливо.

Найбільш ранній момент всесвіту, який можна описати, називається моментом планківської епохи за ім'ям німецького фізика Макса Планка (1858–1947). Цей момент розпочався в 10^{-43} частку секунди після Великого Вибуху. Температура всесвіту дорівнювала тоді 10^{32} градусів, а щільність 10^{93} г/куб. см.¹³¹ Це був час, коли матеріальної речовини не було. За словами професора релі-

¹²⁹ Новосад М.М. Наука і релігія про створення світу / Матеріали науково-практичної конференції: «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». Випуск 2. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. – 644 с. – С.409–416. – С.414.

¹³⁰ Кюнг Г. Начало всех вещей: естествознание и религия [Текст] моногр. / Ганс Кюнг / пер. с нем. В. Витковского (Серия «Богословие и наука») – М. : Библейско-богословский институт св. ап. Андрея, 2007. – 250 с. – С.67.

¹³¹ Большой Взрыв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Ru Wikipedia/ org wiki. – Заголовок з екрана.

гії Ієна Барбура: «Великий Вибух не був вибухом матерії у передіснуючій пустоті, а розширенням самого простору».¹³² У момент планківської епохи Господь почав створення матерії зі створення простору та енергії. Згідно з першим законом термодинаміки, процесів самовільного виникнення енергії не відбувається. Звідси випливає, що Великий Вибух первісного ядра не міг розпочатися самовільно. Творення світу розпочав Той, Хто був «поза світом» і «понад світом» з допомогою таких процесів, які в теперішній час не відбуваються.¹³³ Багато вчених називають вихід із стану сингулярності «народженням» або початком «творення» нашого всесвіту, а це означає, що у всесвіту був Творець – надсвітовий Розум, первоначалю дії, Господь, могутність якого безмежна. Теорії вчених відповідають слова Біблії, присвячені Творцю: «... Перед тим, як народились гори, Ти утворив землю і всесвіт, і від віку до віку Ти – Бог» (Пс. 88:3), «Віки утворені словом Божим, так що з невидимого виникло видиме» (Євр. 11:3).

Найпрогресивніші богослови підтримали теорію Великого Вибуху і використали її для утвердження біблійської ідеї творення. Після довгого періоду конфліктів між наукою і релігією у них з'явилась спільна думка, що наш всесвіт мав початок, а оскільки енергія не виникає сама по собі з нічого, перший поштовх світу дав Той, Хто був поза ним – творчо-енергетично-інформаційна субстанція – Творець. Американський астрофізик Роберт Ястроу, який писав, що «астрономічні свідчення підтримують біблійний погляд на походження світу», завершував свою книгу «Бог і астрономія» такими словами: «Для вченого, котрий жив вірою у силу розуму, історія закінчувалася, як поганий сон. Він подолав гори незнання і вже наближався до найвищого піка, та коли піднявся на останню скелю, його вітала група богословів, що знаходились тут уже протягом століть».¹³⁴

¹³² Барбур И.Г. Религия и наука: история и современность. – М. : Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – Издание второе. – 430 с. – С.219.

¹³³ Моррис Г. Сотворение мира. Научный подход. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [Webridging.ru/religion-rel/Genri Morris-Sotvoreniye mira-nauchnij podhod](http://Webridging.ru/religion-rel/Genri-Morris-Sotvoreniye-mira-nauchnij-podhod). – Заголовок з екрана.

¹³⁴ Барбур И.Г. Религия и наука: история и современность. – М. : Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – Издание второе. – 430 с. – С. 243.

Потрібно зазначити, що це далеко не єдина точка зору в науковому світі. Іен Барбур наводить заради об'єктивності й інші теорії, які можуть сумістити ідею творення і початку часу з ідеєю нескінченності часу всесвіту. Це, зокрема, теорія стаціонарного всесвіту, або теорія осцилюючого всесвіту, який то розширюється, то стискається знову в одну крапку. Є чимало фактів, які свідчать про те, що розширення нашого всесвіту уповільнюється та гальмується і може початися зворотний процес. Проте поки що теорія Великого Вибуху залишається найбільш переконливою науковою теорією, яку теїсти можуть розглядати як момент божественного начала. Не виключена можливість створення Господом інших світів, що могло відбуватися за таким самим сценарієм.

Першу секунду творення всесвіту опишемо, спираючись на працю американського фізика-теоретика Девіса Пола. Розширення всесвіту почалось, коли з моменту Великого Вибуху минуло 10^{-43} секунди (дуже приблизно це одна чотиририльйонна частка секунди). Через 10^{-35} частки секунди після вибуху, коли температура дорівнювала багатьом трильйонам градусів (10^{29}), гравітаційна взаємодія відділилась від усіх інших взаємодій.¹³⁵ Цей фазовий перехід викликав експоненціальне розширення всесвіту. У цей час всесвіт перебував у стані «неістинного» (несправжнього) вакууму. На відміну від справжнього фізичного вакууму, який є станом із найнижчою щільністю енергії, щільність енергії «неістинного» вакууму дуже висока і становить 10^{77} г/см³.

На питання, з чого Бог почав творити світ, Дж. Бруно, Спіноза та чимало інших вчених відповідали, що Бог створював всесвіт із самого себе, із свого єства, що світ – це є модус абсолютної субстанції. Але християнська традиція відповідає на це запитання інакше: Господь творить світ з нічого, будує буття в небутті. Між Богом і тварним світом лежить «нічого». Це і є енергетичний вакуум, сповнений енергіями. Давні греки розрізняли два види небуття: укон (повне небуття) та меон (відносне небуття, швидше, несформоване і невизначене буття, яке можна назвати словом «щось»). Щоб з небуття могло виникнути буття, укон повинен

¹³⁵ Пол Д. Проект вселенной. Новые открытия творческой способности природы к самоорганизации [Текст].: моногр. – Дэвис Пол. – М. : Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 2011 – XXIV +254 с. 2-е изд. (серия «Богословие и наука»). – ISBN 978-5-89647-254-4. – С. 145.

був подолати свою безплідність, перетворитися на меон – енергетичний вакуум.

Квантова теорія поля приписує «неістинному» вакууму незвичайну характеристику – негативний тиск, який породжує гравітаційне відштовхування, що приводить до стрімкого прискорення темпу розширення. Отже, з моменту 10^{-35} частки секунди всесвіт розширюється, зростає та охолоджується, хоча щільність енергії залишається постійною. Космологи часто висловлюють відчуття таємниці і благоговіння перед силами, які звільнились при Великому Вибухові. Що є джерелом постійної космічної енергії, залишається загадкою, як і точний розрахунок швидкості розширення всесвіту. «Якби швидкість розширення через одну секунду після Великого Вибуху була б меншою хоч на одну стомільярдну частину, – пише Ієн Барбур, – всесвіт згорнувся би раніше, ніж досяг своїх нинішніх розмірів. З іншого боку, якби швидкість була на одну мільйонну більша, то всесвіт розширювався б занадто швидко, щоб змогли формуватися зірки і планети. Сама швидкість розширення залежить від багатьох чинників, у тому числі і від сили гравітації, маси всесвіту і початкової вибухової енергії.¹³⁶ Отже, у перші мільйонні частки секунди розміри всесвіту швидко зростали. Його діаметр подвоювався через кожні 10^{-34} сек. Процес експоненціального розширення всесвіту продовжувався 10^{-32} – 10^{-11} сек., але за цей час його розмір збільшився в 10^{50} разів. Цю стадію експоненціального розширення всесвіту назвали стадією космічної інфляції (від лат. «inflation» – роздування, подібно до економічної інфляції, за якої «роздуваються» ціни). Цією назвою підкреслювалась стрімкість процесу.

Розширення всесвіту підтверджується відкриттям, зробленим у 1929 р. американським астрономом Едвіном Пауелсом Хаблом, так званого «Червоного зміщення» у спектрах віддалених галактик, яке збільшується прямо пропорційно відстані до тієї чи іншої галактики. Скільки буде тривати розширення космосу – поки що невідомо. Якщо він відкритий, то може розширюватися вічно. Якщо закритий, то нинішня фаза розширення буде тривати принаймні ще 100 мільярдів років (у той час як Сонце проживе ще 5–10 мільярдів років), потім всесвіт знову згорнеться. Нині

¹³⁶ Барбур И.Г. Религия и наука: история и современность. – М. : Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – Издание второе. – 430 с. – С. 250.

розширення уповільнюється, але тих свідчень, якими нині володіють вчені, недостатньо для того, щоб зрозуміти, закритий чи відкритий наш всесвіт.¹³⁷

Стадія роздування або інфляції закінчилась фазовим переходом великого об'єднання. На закінчення цього першого моменту будівельний матеріал всесвіту, який мав температуру від 10^{28} до 10^{15} градусів, представляв собою кварк-глюонну плазму. Кварк – одна з найменших фундаментальних часток розміром $0,5 \cdot 10^{-19}$ м, тобто він у 20 000 разів менший від розмірів протона. Глюони (від англ. glu – клей) – елементарні частки, які відповідають за взаємодію кварків і за з'єднання протонів та нейтронів у атомні ядра. Кварки і глюони були утворені флуктуаціями (коливаннями) «неістинного» вакууму із ще більш елементарних часток – бозонів Хіггса, маса яких 125–126 ГеВ. Існування цих часток теоретично передбачив англійський фізик-теоретик Пітер Хіггс у 1964 р. Четвертого липня 2012 р. після численних дослідів науковцям Європейського центру ядерних досліджень у Женеві з допомогою найбільшого прискорювача елементарних часток Великого адронного колайдера вдалось отримати цю частку.¹³⁸ Отримання бозона Хіггса було настільки важливим, що у своїй книжці «The God Particle if the Universe is the Answer.What the Question?» нобелівський лауреат Леон Ледерман назвав цю частку «God Particle» – «Часткою Бога», як найпершу частку, що стала основою всіх інших. Перехід від нематеріального до матеріального начала почався зі створення цих первинних часток, які стали базовою формою для виникнення матерії.

Із самого початку, у перші мільйонні частки секунди після Великого Вибуху, світла ще не було. Відсутність світла у перший момент творення відзначена і в біблійному тексті. У перших реченнях Біблії про світло не сказано нічого: «...земля була пуста та порожня, і темрява була над безоднею, і Дух Божий ширяв над поверхнею води» (Бут. 1:1–2). Під словом «земля» мається на увазі первісна речовина, яка складалася з перших найелементарніших частинок, не була ще матерією, не мала форми і меж, тому

¹³⁷ Барбур И.Г. Религия и наука: история и современность. – М. : Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – Издание второе. – 430 с. – С. 266.

¹³⁸ Бозон Хиггса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.wikipedia.org. /wiki/. – Заголовок з екрана.

її названо метафорами: «безоднею», «водою», чим підкреслюється її невизначеність.

Світло з'явилося в частку секунди 10^{-4} , коли температура впала до 10^{12} градусів і став можливим фазовий перехід, названий баріогенезом. На цьому етапі кварки і глюони об'єдналися та утворилися елементарні частинки – баріони, такі як протони, нейтрони, позитрони та електрони, тобто складові атома – найменшої часточки матерії. Протон складається із трьох кварків, його вік $2,9 \cdot 10^{29}$ років. Нейтрон – нейтральна частинка, яка також складається із трьох кварків; заряд u-кварка компенсується зарядами двох d-кварків. Протони та антипротони, а також позитивно заряджені позитрони та негативно заряджені електрони є античастинками стосовно одна до одної. Отже, з моменту їхньої появи відбувається утворення матерії і антиматерії, що взаємно анігілюють (знищують одна одну), перетворюючись при цьому у випромінювання – світло. Коли відбувається зіткнення протона та антипротона або позитрона (+) та електрона (–), вони анігілюючи утворюють два або три фотони – кванти – найменші частки електромагнітного випромінювання, тобто світла. Якби частинок матерії та антиматерії було порівно, вони знищили б одна одну, перетворившись на світло, і матерія не утворилася. Але знову дивуємось розрахункам Творця. Як свідчать космологи, на кожний мільярд антипротонів на ранніх стадіях історії всесвіту припадало мільярд і один протон. Мільярд пар взаємно знищували одне одного, перетворюючись у випромінювання (світло), а один протон залишався. Якби їх не залишилося зовсім, не утворились би атомні ядра, атоми, молекули і існування нашого матеріального світу було б неможливим.

Квантову теорію випромінювання ввів у науку Макс Планк. Згідно з його формулою, випромінювання створюється квантами з енергією кожного кванта: $E = h \cdot \nu$, де ν – частота випромінювання в Гц, h – постійна Планка $6,626 \cdot 10^{-34}$ Дж·С.

Отже, на фазі баріогенезу (10^{-4} сек.) з'явилося світло. У Книзі Буття про це розповідається так: «І сказав Бог: хай буде світло. І появилось світло. І побачив Бог світло, що воно гарне, і відокремив Бог світло від темряви. І назвав Бог світло «День», а темряву назвав «Ніч». І був вечір, і був ранок, день перший» (Бут. 1:3–5). Фотон не має маси покою, він існує тільки тоді, коли рухається зі швидкістю світла (300 000 км/сек.). При зіткненні з іншими час-

тинками він перетворюється на енергію. Тобто фотон стоїть на кордоні між буттям і небуттям. При швидкості світла він існує у цьому світі, а при більшій швидкості опиняється на «тому світі», звідки вчені не можуть отримати інформації.

Дивним може видатися, що вже у перший день творення були ранок, вечір, день і ніч, адже не було ще Сонця, Місяця та інших світил небесних. Це давало можливість атеїстам, починаючи з Вольтера та енциклопедистів, «знущатися» над Святим Письмом. Тепер їхні бездумні намішки обернулися проти них самих. Світло за своєю природою – потік фотонів, електромагнітне випромінювання є незалежним від сонця та інших світил. Тільки згодом з волі Божої світло, і то не все, зосередилось у небесних світилах, а в перший день творення воно існувало само по собі, як потік світлової енергії. Первісне світло, як і світло Північного саява, могло бути результатом з'єднання двох протилежних електронних течій. Тому в первісному світлі, як і в Північному саяві, були періоди, коли воно починалось, досягало найвищого блиску, зменшувалось і майже припинялось. Таким чином, у Біблії говориться, що були вечори і ранки перед тим, як з'явилося Сонце і Земля, які почали служити для вимірювання цих проміжків часу. Єврейською мовою «вечір» і «ранок» позначаються словами «ерев» і «вонер», що мають також значення змішання і порядку, тому використовуються символічно. Святий Іоанн Златоуст говорить, що «Кінець дня і кінець ночі (Мойсей) чітко назвав одним днем, щоб встановити порядок, послідовність у видимому світі і не було ніякого змішання».¹³⁹

Отже, на початку творення Господь забезпечив всесвіт світлом, хоча небесних світил ще не було. Сам Господь також був джерелом світла. Наявність у всесвіті світла не орбітально-планетарної, а божественної природи підтверджується словами Святого Письма. У Біблії в кількох місцях Господь описується як сліпуче саяво для Нового Єрусалима, де не буде потреби у Сонці (Пс. 103:2; Єзд. 1:27,28; Дан. 7:9,10; 1Тим. 6:16; Откр. 21:23). «...І ночі не буде там, і не будуть мати потреби ні в світильнику, ні в сонячному світлі; тому що Господь Бог освітлює їх» (Об. 22: 5).

Після етапу баріогенезу, через 1-3 хвилини після початку

¹³⁹ Закон Божий. Укладено за книгою протоієрея Серафима Слободського. Почаїв : Видавництво Свято-Успенської Почаївської лаври, 2008. – 730 с. – С. 94.

світу, при температурі 10^9 градусів настала пора нуклеосинтезу (утворення ядер атомів, від лат. «nucleus» – ядро). Падіння температури у всесвіті привело до утворення елементарних частинок у їхній сучасній формі, тобто протони та позитрони почали об'єднуватись з нейтронами й утворювати ядра гелію-4 та ще кількох легких ізотопів. Тут необхідно зазначити, що нуклеосинтез був обумовлений різницею в масі протона і нейтрона. Вона дуже мала і становить 10^{-3} від маси протона. Якби вона була в три рази більша, то не зміг би відбуватися нуклеосинтез і в світі не було б складних елементів. Отже, за розрахунками вчених, через кілька хвилин 25% ядерного матеріалу перетворилось на ядра гелію з великою кількістю дейтерію та літію і незначними домішками інших елементів. 75% ядерного матеріалу залишалось у необробленому вигляді і було представлено окремими протонами, яким судилося стати атомами водню. Згідно із сучасними дослідженнями хімічного аналізу всесвіту, він складається із 25% гелію та 75% водню, що підтверджує правильність теорії Великого Вибуху.¹⁴⁰ Якби ядерна взаємодія у перші хвилини всесвіту була трохи слабшою, всесвіт складався б тільки з водню, а якби хоч трохи сильнішою, весь водень перетворився б на гелій. В обох випадках неможливим було б формування зірок і таких сполучень, як вода.

Приблизно через 380 000 років після Великого Вибуху температура впала до 2 000 градусів, так що стало можливим утворення атомів водню. Настав етап рекомбінації – поєднання протонів і електронів у атоми (до цього часу процеси іонізації та рекомбінації позитронів і електронів перебували у рівновазі). Позитивно заряджені позитрони ядра почали притягувати негативно заряджені електрони, оскільки сила тяжіння стала домінуючою. Негативно заряджені електрони, притягуючись до позитивно заряджених атомних ядер, закружляли навколо них з величезною швидкістю – 1000 більйонів за секунду. Електрони притягуються до атомних ядер і обертаються навколо них за тим самим математичним законом, що й планети будь-якої сонячної системи обертаються навколо Сонця. Кожний атом можна порівняти з маленькою моделлю сонячної системи. Існує стільки видів атом-

¹⁴⁰ Пол Д. Проект вселенной. Новые открытия творческой способности природы к самоорганизации. – М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2011. – 254 с. – С. 145.

них «планетарних систем», скільки існує видів атомів згідно з періодичною системою елементів Д.І. Менделєєва. При цьому константа електромагнітної взаємодії не може відхилятися від свого значення $1/137$. Якби вона стала, наприклад, $1/80$, всі частинки, що мали масу спокою, анігілювали б (взаємно знищились) і всесвіт складався б тільки з частинок без маси, тобто не було б матерії.

Тонке налаштування фізичних постійних у перші хвилини існування всесвіту – швидкості розширення, взаємодії частинок антиматерії та матерії, електромагнітних та ядерних взаємодій, яка фактично виключає випадковість, може бути могутнім аргументом на користь геніального творчого божого замислу, до якого входило створення живих істот та людини. Щоправда, існують теорії, згідно з якими сприятлива для життя комбінація постійних фізичних величин виникла у нашому світі випадково серед інших світів, більшість з яких непридатні для життя. Проте всі ці теорії надумані і не підтримуються ніякими доказами, у той час як на підтримку віри у творення всесвіту Богом можна навести й інші свідчення. Упорядкований, а не випадковий всесвіт демонструє наявність грандіозного замислу.

Отже, приблизно через 380 тисяч років після Великого Вибуху, при температурі 2000 градусів, всесвіт почав перетворюватися на водно-гелієву суміш (“бульйон”) і перебував у такому стані до 1 мільярда років після вибуху. Завершився етап творення так званого «гарячого всесвіту». У добу рекомбінації матерія стала прозорою для космічного електромагнітного випромінювання, яке утворилось ще в більш гарячу ранню епоху існування всесвіту (фазу баріогенезу). Це випромінювання не згасло з розширенням всесвіту і збереглося, тільки сильно охолоджене, до нашого часу. Вільно поширюючись у просторі через мільярди років, воно дійшло до нас. У 1948 р. академік астрофізик Г.А. Гамов (1904–1968) та його співробітники зуміли орієнтовно встановити, що температура цього випромінювання має бути дуже низькою, близькою до абсолютного нуля і дорівнювати приблизно 3 К (кельвіна). Кельвін – одиниця виміру температури, набагато нижча від Цельсія. $1\text{ К} = 1\text{ С} - 273,45^0$, тобто на $273,45^0$ нижче від 1^0 Цельсія. У 1955 р. радіоастроном Тигран Шмаонов експериментально виявив надвисоке частотне випромінювання з температурою 3 К. У 1961 р. американські астрофізики також

виявили космічне випромінювання і виміряли його температуру. Вона дорівнювала 3 К. Таким чином, теорія Г.А. Гамова повністю підтвердилась. У наш час це випромінювання називається реліктовим (давнім). У 2003 р. супутник WMAP виміряв з високою точністю анізотропію реліктового випромінювання і вік всесвіту. У 2009 р. був запущений супутник ПЛАНК, який нині вимірює анізотропію реліктового вилучення зі ще більшою точністю.

Якщо пов'язати події першого дня творення світу, описані в Біблії, із даними сучасної фізики і космології, цей день розпочався приблизно $13,7 \pm 0,18$ мільярда років тому. Після створення духовного світу Бог розпочав творення матеріального світу. Внаслідок Великого Вибуху первісного ядра, породженого Ним з нічого, Господь розпочав творення цеглинок матерії, яке спочатку відбувалося у розширенні простору за трильйонні частки секунди. Перехідною речовиною до матерії були найелементарніші частинки – бозони Хіггса, утворені коливаннями енергетичного вакууму. Вони стали основою для подальшого формування інших елементарних частинок: кварків та глюонів. Окремо ці частинки існували від 10^{-43} сек. до 10^{-4} сек. У наступну фазу баріогенезу (від 10^{-4} сек. до 1–3 хвилин) кварки і глюони об'єднались, утворивши баріони: протони, нейтрони, позитрони та електрони, тобто складові атома. Внаслідок зіткнення протонів та антипротонів, позитронів та електронів вони анігілювали, утворюючи фотони – кванти електромагнітного випромінювання – світла, яке фіксується приладами до нашого часу. Далі, від 1-3 хвилин до 380 тисяч років після вибуху, тривала третя епоха нуклеосинтезу (утворення атомних ядер), коли протони і нейтрони об'єднувались в атомні ядра гелію і ще кількох легких ізотопів. Через 380 тисяч років після Великого Вибуху, коли відбулось подальше зниження температури всесвіту до 2000 градусів, настала ера рекомбінації – поєднання протонів, нейтронів, позитронів і електронів у атоми водню та гелію. З атомних часток утворювались молекули – первісна газова речовина, до складу якої в першу чергу увійшли гази водню та гелію. Всесвіт перетворювався на водно-гелієву суміш і в такому стані перебував до 1 мільярда років після вибуху.

Таким чином, у перший день творення, який тривав приблизно 1 мільярд років (від $13,7 \pm 0,18$ до $12,7 \pm 0,18$ мільярда років тому), Господь створив духовний світ ангелів, який фізики називають 2-м рівнем реальності. За ним було створено 3-й рівень

реальності – енергетичний вакуум, з якого утворились елементарні частки: бозони Хіггса, кварки, глюони, протони, нейтрони, позитрони та електрони, 4-й рівень реальності – електромагнітне випромінювання – світло, 5-й рівень реальності – гази. Завершився етап творення так званого «гарячого всесвіту».

3.2. Другий день творення світу

У Книзі Буття сказано, що на другий день Бог створив «твердь» – це видиме небо або космос. «І сказав Бог: хай буде твердь посеред води, і нехай вона відділяє воду від води. І сталося так, і створив Бог твердь. І відокремив Бог воду, яка під твердю, від води, яка над твердю. І назвав Бог твердь небо» (Бут. 1: 6-8). Згідно з тлумаченням біблійного тексту сучасними богословами і вченими, на другий день творення з первісної речовини (воднево-гелієвої суміші) починається формування планет, сонячних систем і галактик. У всесвіті, що розширюється, з'являються і розвиваються ущільнення речовини. Сили тяжіння всередині ущільнення проявляють себе більш помітно, ніж поза ним. Тому незважаючи на розширення всесвіту, речовина в ущільненнях гальмується і щільність поступово наростає. Поява таких ущільнень стала початком народження великомасштабних структур всесвіту – галактик. Стиснення водно-гелієвої плазми в цих ущільненнях неминуче призводило до підвищення температури, що породжувало нестійкість ущільнення і його розпад на менші підсистеми, які стали зародками сонячних систем. Своєю чергою, ці системи, досягаючи стану нестійкості, розпадались на більш дрібні ущільнення, які стали зародками зірок першого покоління.

Отже, через 1 мільярд років після Великого Вибуху незмірно величезна маса первісної воднево-гелієвої суміші розділилась на мільярди окремих газово-пилових куль, які за велінням Божим закружляли по своїх осях і помчали кожна по своїй чітко визначеній окремій орбіті.¹⁴¹ Оскільки газово-пилові кулі ще не мали закінченої будови, при описі другого дня творення у Книзі Буття до них застосовується метафоричний термін «вода», який підкреслює їхню незавершеність, відсутність у них якоїсь визначе-

¹⁴¹ Закон Божий. Укладено за книгою протоієрея Серафима Слободського. [Текст] – Почаїв : Видавництво Свято-Успенської Почаївської лаври, 2000. – С.82.

ної форми. Сам простір з газово-пиловими кулями називається у Біблії «небесною твердю», тому що у цьому новоствореному просторі рух небесних куль, які ще тільки формувалися, був за-тверджений Богом незмінно (твердо) законом всесвітнього тяжіння або гравітації (від лат. «gravitas» – тяжкість) так, що мільярди мільярдів планет не стикаються одна з одною і не заважають одна одній рухатися чітко визначеними небесними шляхами, і змінити ці шляхи неможливо. «Вода над твердю» – це новостворені газово-пилові кулі, які ще не мали форми, а «вода під твердю» – це наша планета, яка ще також не була остаточно сформована.

Біблійний текст про другий день творення світу підтверджується кількома науковими теоріями походження небесних тіл. Варто згадати одну з перших теорій визначного французького ученого П'єра Симона Лапласа (1749–1827), згідно з якою наша сонячна система представляла собою первинну розріджену газіву туманність з ущільненням у центрі. Тяжіння її частинок, притаманне всім тілам, привело до ущільнення (стиснення) туманності і зменшення її розмірів. При стисненні тіла, яке обертається, швидкість обертання збільшується. Отже, у центрі туманності частинки обертались швидше, ніж по краях, наростала відцентрова сила, завдяки якій більша кількість частинок відірвалася від інших. Навколо центра утворилось кільце. Весь час ущільнюючись та збільшуючи швидкість свого обертання, туманність відшаровувала від себе кільце за кільцем, які обертались в один і той самий бік. У результаті наша сонячна система представляла собою кілька газових кілець. Але щільність частинок у кожному кільці була різною. Найбільш ущільнені місця притягували до себе інші частинки. Так кожне кільце перетворилось на великий газовий клубок, який обертався навколо власної осі та навколо центра. Через мільярди років, охолоджуючись, газові клубки перетворились на планети (це був четвертий день творення світу). Найбільша частина туманності, яка залишалась в центрі, не охолола до цього часу і стала сонцем.

Найбільш поширені сучасні теорії походження небесних тіл дещо подібні до теорії П.С. Лапласа. За гіпотезою російського вченого, засновника астрофізики В.Г. Фесенкова (1889–1972), планети і зірки утворились з волокон газово-пилових туманностей. Академік О.Ю. Шмідт (1891–1956) також вважав, що всі планети нашої Сонячної системи утворились з газово-пилових

куль, які складались із холодних твердих частинок речовини. Згідно з теорією О.Ю.Шмідта, навколо Сонця була газovo-пило-ва хмара, частинки якої поступово почали рухатись у одному напрямку. Вони притягувались одна до одної, поєднувались і швидко росли в розмірі. Поступово більша частина пилинок зібралася в кілька гігантських клубків речовини, які згодом стали планетами. Найбільші клубки речовини утворились усередині Сонячної системи (це майбутні Сатурн і Юпітер), а ближче і далі від Сонця газovo-пилові клубки були значно менших розмірів (наприклад, майбутній Плутон). Внаслідок нагрівання сонцем пилинок з них виділялись гази. Найбільш легкі з них, такі як водень, розсіювались у просторі назавжди. Але так було тільки поблизу Сонця, яке прогрівало товстий шар пилу тільки до певної частини. А там, де промені не пробивались крізь шар пилу, водень залишався. Оскільки у цій частині газovo-пилової хмари було дуже холодно, водень замерзав і виступав на пилинках подібно до інею. Цим пояснюється, що у складі планет, які сформувались найближче до Сонця, водню майже немає, а в складі планет, які виникли далеко від Сонця, його багато. Тому речовина, з якої складаються далекі планети, набагато легша за речовину планет, ближчих до Сонця.

Вищезгаданий американський фізик-теоретик Девіс Пол зазначає, що вчені дивуються точності розрахунків руху планет, зокрема планет нашої Сонячної системи. «Планетарним орбітам, – пише він, – притаманний незвичайний і навіть загадковий ступінь порядку. Візьмемо для прикладу знаменитий закон Тіціуса–Боде, що стосується відстані між планетами і Сонцем. Виявляється, що проста формула: $r(n) = 0,4 + 0,3 \cdot 2^n$ градуси, де $r(n)$ – радіус орбіти планети n щодо Сонця в одиницях орбіти Землі, розміщує всі планети в діапазоні кількох процентів за винятком Нептуна і Плутона. Закон Тіціуса–Боде правильно передбачив існування планети Уран, а також передвіщає існування невідомої планети, якої не вистачає там, де розміщується пояс астероїдів. Незважаючи на всі ці успіхи, закон Тіціуса–Боде не має загальноприйнятого теоретичного обґрунтування. Або упорядковане розташування планет – це збіг, або діє деякий до цього часу нез'ясований механізм, який організує Сонячну систему таким чином».¹⁴²

¹⁴² Пол Д. Проект вселенной. Новые открытия творческой способности природы к самоорганизации. – М.: Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 2011. – 254 с. – С. 153–154.

Виникнення планет у вигляді газово-пилових хмар відбувалось дуже довго. Академік О.Ю. Шмідт вперше в історії науки зміг підрахувати, що з того часу як Земля зібралася з газово-пилових частинок, минуло 6–7 мільярдів років. Таким чином, можна припустити, що другий день світу, коли розпочалось творення планет, сонячних систем та галактик і визначались траєкторії їхнього руху, тривав приблизно від $12,7 \pm 0,18$ мільярда до 6–7 мільярдів років тому.

3.3. Третій день творення світу

Третій день був днем творення Землі і життя на ній. Опис цього дня у Книзі Буття починається словами: «І сказав Бог: «Нехай збереться вода з-під неба до місця одного, і нехай суходіл стане видний. І сталося так». «І назвав Бог суходіл землею. А зібрання вод назвав морем; і побачив Бог, що це добре» (Бут. 1:9-10). Ці рядки трактуються сучасними богословами таким чином, що в третій день з газово-пилової речовини нашої планети утворювалось два види речовини: земна твердь (суходіл) і вода. Первісна речовина поступово згущувалась і застигала, в одних місцях вона підіймалася, а в інших опускалася. Підвищені місця звільнялись від води і ставали суходолом, а впадини наповнювались водою, що зливалася у них, і утворювали моря. Виникнення планети з газово-пилової хмари відбувалось мільярди років. З того часу, як Земля була зібрана з газово-пилових частинок, минуло 6–7 мільярдів років. А утворення найдавніших шарів земної кори (літосфери), які існували вже як тверда речовина і не перемішувались з іншими речовинами, що виходили зсередини землі або з космічного простору, відбулось 4,53 мільярда років тому. Отже, з газово-пилової кулі Земля формувалась приблизно 2–3 мільярди років, хоча на той час наша планета не була подібна до теперішньої. На ній були інші материки: Пангея, Лавразія, Годвана, які то роз'єднувались, то, навпаки, стикались між собою. Сучасного вигляду Земля набула тільки в період пліоцену (5,3–2,5 млн років тому).

Згідно з теорією утворення нашої планети О.Ю. Шмідта, при зіткненні пилинок, з яких складалась газово-пилова куля Землі, із них виділялось тепло. Ще більше тепла виділялось при розпаді урану та радію, які входили до складу пилинок. Із ущільненням

земної кори це тепло зосереджувалось в надрах Землі, не встигаючи вийти в простір. Таким чином, Земля подібна до грубки, у якої раніше холонуть стінки, тобто утворюється холодна тверда кора. Але всередині Земля має температуру 1 500–3 000 градусів. За такої високої температури кам'яні породи стають в'язкими і нагадують м'який віск. У такому середовищі до цього часу відбувається перемішування речовини. Тяжке залізо опускається донизу, а легкі речовини підіймаються догори. Коли такі перемішування відбуваються різко, настають землетруси. Місцями під корою нагромаджується багато урану та радію, а кам'яні породи перебувають у розплавленому стані. З цих місць при підвищенні тиску відбувається виверження розплавлених порід на поверхню.

Вік земної кори 4,53 мільярда років визначається радіометричними методами датування – часом розпаду урану та радію, які перетворюються на гелій. По тому, скільки урану чи радію залишилось у гірській породі і скільки там утворилось гелію, можна визначити, скільки часу відбувається розпад, а отже, вік різних шарів земної кори. Проте не всі вчені погоджуються з таким методом датування і вважають, що Земля набагато молодша. Як вже зазначалось вище, у своїй монографії «На початку...» американський біолог Аріель Рос намагається довести, що сучасні методи датування віку Землі є дуже неточними та відносними і що вік Землі значно менший. За його словами, «...земна історія набагато коротша, ніж свідчить шкала геологічного часу».¹⁴³ Однак дата, якої він дотримується – 10 000 років, є дуже приблизною. Для неї у Біблії немає ніяких підстав і доказів. Навіть він сам зазначає, що «...у Біблії немає майже нічого, що б виключало значний вік всесвіту».¹⁴⁴

У монографії А. Роса наводиться цікавий факт про те, що в Антарктиці був виявлений метеорит Асука, який, очевидно, впав із Місяця. П'ять різних методик датування, застосованих для визначення віку метеориту, що саме по собі вже заслуговує на авторитетність, дали результати, які варіювали від 3 мільярдів 718 мільйонів до 3 мільярдів 940 мільйонів років. За словами вченого, деякі младаземельні креаціоністи пов'язують такі давні радіометричні датування з тим, що матерія, з якої були створені

¹⁴³ Рос А. В начале... : Пер. с англ. – Заокский : «Источник жизни», 2001. – 430 с., ил. – ISBN 86847-414-7. – С. 396.

¹⁴⁴ Названа праця. – С.258.

Земля і Місяць, включаючи і метеорит Асука та інші планети, могла існувати задовго до тижня творення світу Господом. На їхню думку, у Біблії не сказано, що наш всесвіт був створений з нічого. Отже, давня матерія була в руках Господа. Інші креаціоністи Молодої Землі, які вважають, що Господь створив неорганічну матерію з нічого і відносно недавно, пояснюють таке давнє датування зміною темпів радіоактивного розпаду.¹⁴⁵ Обидва ці припущення є помилковими, адже гіпотези про заміну значень фізичних констант у минулому, з допомогою чого можна було б урятувати уявлення про Молоду Землю, суперечать і теоретичним моделям, і експериментальним даним. Помилково вважати й те, що «давня матерія була в руках Господа». У Біблії чітко сказано, що Господь створив всесвіт з нічого. У єврейському тексті першого дня творення вживається слово «бара», яке означає зробив з нічого, створив, на відміну від іншого єврейського слова «асса», яке означає споруджувати, створювати, утворювати із вже наявного матеріалу. Слова «бара» вживається при створенні світу три рази: 1) у першому творчому акті; 2) при створенні «душі живої» – перших живих істот; 3) при створенні людини. Давній вік метеориту – близько 4 мільярдів років – збігається із традиційною геологічною шкалою часу утворення гірських порід, за якою вік Землі близько 4,53–3,9 мільярда років.

Аріель Рос описує явища, які суперечать такому датуванню. Спираючись на аналіз темпів ерозії материків, виверження вулканічних порід і підняття гірських хребтів, він показує їхню величезну невідповідність стандартній шкалі. Наприклад, на думку А. Роса, якщо темпи ерозії материків раніше дорівнювали, як і тепер, 61 мм за 1000 років, то до теперішнього часу (якщо вважати, що всі континенти утворились 3–4 мільярди років тому), не залишилось би жодного континенту. За цей час вони всі були б розмиті водою. Навіть при найнижчих темпах ерозії 1 мм за 1 000 років, – пише А. Рос, – всі континенти були б розмиті до рівня океану за 625 мільйонів років.¹⁴⁶ Ці розрахунки є неточними, адже, як вже зазначалось, 4 мільярди років тому на Землі були інші континенти. Сучасного вигляду Земля набула тільки в період пліоцену (5,3–2,5 млн років тому). Навіть при темпах ерозії 61 мм за 1 000

¹⁴⁵ Рос А. В начале... : Пер. с англ. – Заокский : «Источник жизни», 2001. – 430 с. – С. 294–295.

¹⁴⁶ Названа праця. – С.282.

років, за 4 мільярди років було б розмито 244 000 км², а загальна площа всіх континентів Землі близько 149 мільйонів км².

На думку Аріеля Роса, спостерігається невідповідність між стандартною геологічною шкалою і виверженням вулканічної породи. Якби всі вулкани світу вивергали навіть 1 кубічний кілометр вулканічного матеріалу, то за 3,5 мільярда років, на думку вченого, вся Земля повинна бути вкрита семикілометровим шаром такого матеріалу, а якщо цього не сталося, значить земля молодша.¹⁴⁷ А. Рос виявив ще одну невідповідність геологічної таблиці гірських порід з процесом підняття гірських хребтів. При середньому темпі підняття 10 мм за рік, враховуючи і процес ерозії, якщо вік Землі 4,5 мільярда років, висота гірських хребтів повинна була б вже досягати 45 кілометрів. На сьогодні найвища гора світу Еверест має висоту 8,848 км. Із наведених фактів А. Рос робить висновок, що вік Землі, встановлений за стандартною геологічною шкалою 4,5 мільярда років, є неточним і набагато перебільшеним. Якщо б Земля була такою старою, то до сьогоднішнього часу всі континенти були б вимиті ерозією до рівня океану, Земля була б вкрита семикілометровим шаром вулканічних вивержень, а гірські хребти сягали б 45 км заввишки. З іншого боку, – пише вчений, – ці геологічні процеси не вписуються і в модель, згідно з якою вік Землі не більше 10 000 років. Щоб вийти з цієї суперечності, А. Рос списує підвищення темпів усіх процесів на всесвітній потоп. «Нинішні темпи геологічних змін, – пише він, – легко вписуються у концепцію недавнього створення і наступного катастрофічного потопу і ставлять під сумнів обґрунтованість стандартної шкали геологічного часу».¹⁴⁸

На наш погляд, якщо не списувати швидкі геологічні зміни на потоп, оскільки невідомо, якими темпами вони тоді відбувались, наведені А. Росом темпи ерозії, вулканізму та підняття гірських хребтів не можуть визначати вік Землі, оскільки є змінними величинами. Натомість, як вже зазначалось, визначення віку Землі 4,53 мільярда років за часом розпаду урану і радіо скоректовано з урахуванням змінних чинників і є загальноприйнятим у науці.

Певний проміжок часу після формування планети у тверде тіло життя на ній не було, тільки мертві скелі похмуро дивили-

¹⁴⁷ Рос А. В начале... : Пер. с англ. – Заокский : «Источник жизни», 2001. – 430 с. – С. 303.

¹⁴⁸ Названа праця. – 299.

ся у вмістилища вод. Перші живі організми з'явилися на землі приблизно 3,9 мільярда років тому. Згідно з матеріалістичними поглядами, життя – це найвища з відомих форм існування матерії, досягнута нею в процесі еволюції.¹⁴⁹ Перевага живої матерії над неживою полягає у тому, що різноманітність хімічних компонентів та складність їхнього поєднання у величезному ступені перевершує все в неживій природі. Швидкість і різноманітність перетворення матерії на кілька порядків перевершує все, що відбувається у неживій природі. Найважливішими ознаками живого є самоупорядкованість, саморегуляція, саморухання та самовироблення – продовження самих себе. Загальноприйнято вважати, що найбільш простими елементами живої природи є органічні клітини – носії біологічних процесів, які володіють усіма атрибутами живого, хоча, на думку деяких вчених, зокрема, О.О. Кулябка, клітина – це занадто складна система, і першими носіями життя є ультрамікроскопічні тільця.

Відповідно до теорії біологічної еволюції, живі організми зародились самі по собі з неживої природи, а саме із хімічних сполук. У 1924 р. майбутній академік О.І. Опарін (1894–1980) опублікував статтю «Походження життя», в якій виклав свою схему самозародження життя – абіогенезу. Він припустив, що в розчині високомолекулярних з'єднань можливе самовільне утворення зон високої концентрації, які О.І. Опарін назвав коацерватними краплями. Ці органічні зони могли об'єднуватись у багатомолекулярні комплекси – коацервати, які могли розростатися, бути відносно відділеними від зовнішнього середовища і разом з тим підтримувати обмін з ним. Можливо, саме вони були першоосновою життя. Подібні погляди висловлював також англійський біолог Джон Холдейн (1892–1964).

У 1953 р. теорію Опаріна-Холдейна перевірів американський хімік Стенлі Міллер (1930–2007). Він пропускав електричні розряди через колбу, у якій містилася суміш простих газів та гарячої води – неорганічні з'єднання, які, очевидно, існували у газово-пилових хмарах первісного космічного «бульйону» на ранніх стадіях формування космосу. У результаті експерименту утворилося багато амінокислот, які є матеріалом для виникнення біл-

¹⁴⁹ Энгельгардт В.А. На путях к раскрытию тайны жизни [Текст] / В.А.Энгельгардт // Наука и религия: научн.-попул. журн. / глав. ред. А.С.Иванов. – М. : Знание, 1970. – № 6. – С. 11–13. – С. 12.

ків. Міллер зробив висновок, що теоретично органічні сполуки, у тому числі і амінокислоти, могли формуватися із неорганічних з'єднань в умовах давньої землі, що еволюція життя могла розпочатися з розчину коацерватів. Проте така система не може сама себе відроджувати.¹⁵⁰ Отже, теорія Опаріна-Холдейна могла б бути обґрунтованою, якби не було цієї важливої проблеми, на яку довго закривали очі. Якщо спонтанно в коацерватах з амінокислот і виникали одиничні вдалі конструкції білкових молекул, то вони не були ще живими організмами. Яким чином вони могли копіюватися для поширення всередині коацервата, а тим більше для передачі коацерватам-нащадкам? На це теорія Опаріна-Холдейна не знала відповіді.

У середині ХХ ст. вченим здавалося, що вони наблизилися до розгадки таємниці життя, коли було відкрито структури дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК), рибонуклеїнової кислоти (РНК), а також процес біосинтезу білка. Ще в 1865 р. чеський біолог Грегор Мендель висловив думку, що в клітинах містяться структури, які є носіями спадкової інформації при синтезуванні білкових молекул. У 1869 р. швейцарський біохімік Фрідріх Мішер першим виділив з ядра клітини речовину, яку назвав нуклеїн (від лат. *nucleus* – ядро). Вчений визначив, що у ній є атоми водню, кисню, вуглецю і фосфату. Пізніше цю речовину назвали дезоксирибонуклеїновою кислотою (ДНК). На початку ХХ ст. німецький дослідник Вільгельм Ру висловив припущення, що якщо при поділі клітини кожна хромосома в її ядрі ділиться на дві половини і вони відходять до полюсів клітини, це означає, що вона містить життєво важливі структури, які були названі генами (ген – буквально «начало»). У 1952 р. стало відомо, що гени є частинками молекули ДНК. Враховуючи дані рентгеноструктурного аналізу, отримані американським дослідником М. Уілкінсом, його співвітчизник Джеймс Уотсон і англійський фізик Френсіс Крік відкрили структуру молекули ДНК. У кожній із 46 хромосом ядра клітини міститься 10 тисяч молекул ДНК. Кожна молекула ДНК представляє собою подвійну спіраль, подібну до гвинтових сходів. Якщо розкрутити цю спіраль, вона буде нагадувати драбину, бічні частини якої утворені вуглецево-фосфатними ланцюжками, а чотири перекладини – це попарно з'єднані

¹⁵⁰ Возникновение жизни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.Wikipedia.org/wiki/ – Заголовок з екрана.

чотири основи: аденін (А), тимін (Т), гуанін (Г) і цитозін (Ц). Навпроти основи «А» завжди стає основа «Т», а навпроти основи «Г» – основа «Ц». Ці чотири основи молекули ДНК і є генами. Вони кодують спадкову інформацію і відповідають за синтез амінокислот. Послідовність чотирьох основ становить генетичний код, від якого залежать здібності, характер, зовнішній вигляд живої істоти. З допомогою генетичного коду відбувається біосинтез 20 амінокислот, із яких складаються білки – будівельний матеріал усіх організмів. Три основи ДНК відповідають за біосинтез однієї амінокислоти. Наприклад, три основи: аденін, аденін, аденін утворюють амінокислоту лізин.

ДНК міститься у хромосомах ядра клітини, а біосинтез білка відбувається в цитоплазмі клітини. Перенесення інформації з ядра у цитоплазму здійснюється молекулами рибонуклеїнової кислоти (РНК). Молекули інформаційної РНК утворюються на різних ділянках ДНК, копіюють генетичний код, як ксерокси, проникають через пори ядерної оболонки (мембрани) у цитоплазму клітини, знаходять там 5–6 вільних рибосом і прикріплюються до них. Ці 5–6 рибосом, з'єднаних однією інформаційною РНК, отримали назву полісоми. Вона служить матрицею, із якої виробляється білкова молекула. На цю матрицю транспортні РНК доставляють і нанизують амінокислоти. Причому, для кожної з 20 амінокислот існує свій носильник. Один кінець транспортної РНК впізнає амінокислоту (що складається з трьох основ), а інший кінець нанизує її на матрицю. Крім того, існує ще 20 ферментів, без яких транспортування амінокислот неможливе. Кожна з рибосом «прокочується» вздовж ланцюжка інформаційної РНК і зісковзує з неї, перетворюючись на молекулу білка. Ця молекула самовільно скручується в клубок, форма якого характерна тільки для цього білка.

Отже, вчені дослідили процес біосинтезу – утворення білка з амінокислот шляхом зчитування генетичного коду ДНК і перенесення цієї інформації РНК в цитоплазму клітини на полісому, на яку транспортні РНК нанизують амінокислоти, щоб синтезувати саме той білок, котрого не вистачає організму. Досліджено також, що під час поділу клітини кожна спіраль ДНК розкручується, розходить на дві половинки і добудовує себе із наявного в клітині хімічного матеріалу. Але таємниця життя все одно залишилась нерозгаданою. Незрозуміло, що керує цими процесами.

ми, як із білка, який ще не є живою клітиною, утворюється жива клітина, чому одна клітина, із якої починається утворення живого організму, не копіює себе, а утворює різні тканини і органи, чому кожний вид організмів має середню біологічну тривалість життя, який механізм вмикає чи вимикає у певні періоди життя залози внутрішньої секреції. Кількість інформації, зашифрованої в основах ДНК, величезна. У кожній хромосомі міститься 10 000 молекул ДНК, які лежать позовж неї. У кожній молекулі ДНК є 20 000 основ. Отже, 46 хромосом у ядрі клітини можна порівняти із 46 томами енциклопедії, у кожному томі якої тисячі тисяч сторінок. Але клітина не використовує всю інформацію, і більшість сторінок залишаються закритими. Чого і як відкриваються і закриваються сторінки ДНК, також невідомо.

На початку ХХІ ст. з'явилась нова теорія зародження життя. Оскільки молекули РНК володіють ферментативною активністю і тому можуть поєднувати функції, які у звичайних клітинах окремо виконують білки та ДНК – каталізу біохімічних реакцій і збереження спадкової інформації, припускається, що першими живими істотами були РНК, які здатні були прискорювати синтез своїх копій без ДНК.¹⁵¹ Але тепер постає питання, як з'явилися перші РНК? Існує гіпотеза, що вони виникли від поліциклічних ароматичних вуглеводів, але ця гіпотеза потребує доведення. Залишається загадкою, як могли виникнути ДНК і генетичний код. Молекули ДНК, які кодують інформацію, самі є продуктом реалізації закодованих інструкцій. З'ясувалось, що крім генів, існують плазмогени і не вся інформація закодована в ДНК. Очевидно те, що хоч як би вчені далеко заглиблювались в історію виникнення життя, вони все одно не можуть розгадати цієї загадки.

До останнього часу теорія самозародження життя не підтверджувалася шляхом наукового експерименту. Якби сприятливі умови не створювали вчені для молекул білків у лабораторіях, вони не перетворювались на живі клітини. Аналізуючи ситуацію, що склалася, академік В.Є. Хаїн зізнався, що на «корінне запитання, як саме по собі може виникнути життя, наука не дала ще відповіді і навряд чи вона буде отримана у найближчому доступ-

¹⁵¹ Марков А.В. Рождение сложности. Эволюционная биология сегодня: неожиданные открытия и новые вопросы [Текст] : моногр. – А.В. Марков. – М. : Астрель, Сogrus, 2010. – С.60.

ному для огляду майбутньому».¹⁵² Біолог К. Ю. Єськов також був змушений констатувати, що «провалля, яке відділяє повний набір амінокислот і нуклеїнів від найпростішої за устроєм бактеріальної клітини, у світлі сучасних знань почало здаватися ще більше неподоланим».¹⁵³ Щоправда, в інтернеті є запис діалогу між С.П. Капіцею з К.Ю. Єськовим, у якому останній із задоволенням констатував, що все ж таки жива клітина штучно створена вченими. Так чи інакше це не доводить самозародження життя. Ймовірність випадкового виникнення життя на базі взаємодії складних систем, якими є білки та нуклеїнові кислоти, є настільки малою, що це було б практично неможливим без втручання вищої сили. Навіть Чарльз Дарвін у своїх листах писав: «Я ніколи не був атеїстом у розумінні заперечення існування Творця. У першу клітину життя повинен був вдихнути Творець».¹⁵⁴

Неможливість самозародження життя довів французький мікробіолог Луї Пастер (1822–1895). «Життя виникло тільки з життя, – писав він, – а не з мертвої матерії». До такого ж висновку дійшов німецький медик і патолог Рудольф Вірхов, який сформулював положення, що «кожна клітина походить тільки з клітини». Біохімія свідчить, що основні біомолекули – білки і нуклеїнові кислоти – дуже досконалі. Вони не могли утворитись випадково, шляхом проб і помилок, бо ймовірність цього близька до нуля, а альтернативна ймовірність їхнього цілеспрямованого створення Господом близька до 100%. Відомий біохімік, лауреат Нобелівської премії Френсіс Крік, який у 1953 р. відкрив разом з Уотсоном структуру ДНК («подвійну спіраль»), висловився, що ХХІ століття буде століттям «теологічної біохімії».¹⁵⁵ Отже, вчені дійшли висновку,

¹⁵² Див. Лаломов А.В. Антропология ХХІ века – наука или идеология? На примере книги А.А.Зубова «Палеоантропологическая родословная человека (Институт этнологии и антропологии РАН, Москва, 2004) [Текст] / Матеріали науково-практичної конференції «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду» – Острогоз : Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2009. – Випуск 1. – 548 с. – С. 150–171. –С.251.

¹⁵³ Названа праця. – С.252.

¹⁵⁴ Цитата з праці: Левпельський В. Так от кого же на самом деле произошел человек? // Планета. – Май. – 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Planeta /article/ 217](http://Planeta/article/217).

¹⁵⁵ Малюк В.І. Наука і Біблія [Текст] / Матеріали науково-практичної конференції «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до

що біомолекули не перетворюються самі по собі на живі клітини, неживе не породить живого. Неживій матерії життя міг дати від себе лише Творець, який володіє життям вічним.

До найбільш давніх організмів, залишки яких вчені виявили у найглибших шарах земної кори, утворених в археозойську еру (3,9–3,5 мільярда років тому), належать ціанобактерії – одноклітинні мікроорганізми, які не мають ядра (прокаріоти). Можливо, що бактерії не найперша форма життя на землі, деякі вчені вважають, що перед бактеріями існували археї, але який вигляд мали ці попередники, науці поки невідомо, оскільки ніяких залишків цих істот не збереглось. За свідченням палеонтологів, найпростіші одноклітинні бактерії, названі екстремофілами, могли жити при високих температурах (більше 100⁰), а також у холодному середовищі при низьких температурах, і в дуже солоній, кислій або лужній воді. Вчені вважають, що необхідну енергію вони могли виробляти, розщеплюючи неорганічні з'єднання. Клітини могли витягувати вуглець з метану, а також з окису і двоокису вуглецю, розчинених у воді. Із сірководню й інших з'єднань вони могли витягувати водень. Усі ці елементи клітини використовували для відтворення нової живої матерії. Подібні бактерії у наш час трапляються навколо гарячих мінеральних джерел і діючих вулканів.

Джерелом енергії для перших бактерій був також фотосинтез. Згідно з біблійною оповіддю, Сонце засяяло на тверді небесній на четвертий день, пізніше від того, як на землі з'явились перші живі організми, а згідно з науковими даними, Сонце утворилось раніше від появи перших організмів. Зазначимо, що існує точка зору, згідно з якою до четвертого дня Сонця просто не було видно на небі через товстий шар хмар. Вік Сонця, вирахований за допомогою комп'ютерних моделей зіркової еволюції, становить 4,57 мільярда років. Навіть якщо небо було вкрите хмарами, сонячне світло потрапляло на землю. Отже, перші процеси фотосинтезу з'явились у ціанобактерій ще в археозойську еру, 3,9–2,7 мільярда років тому.¹⁵⁶

Фотосинтез, при якому в клітинах із вуглекислого газу і води з допомогою світла і хлорофілу утворюється високоенергетичний продукт АТФ, що служить для клітини джерелом енергії, супро-

інтегрованого світогляду» – Острог : Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2009. – Випуск 1. – 548 с. – С.295–302. – С. 302.

¹⁵⁶ Фотосинтез/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.wikipedia.org/wiki/ Заголовок з екрана.

воджується виділенням як побічного продукту кисню. Це привело до поступового насичення атмосфери землі киснем. Найдавніші живі організми могли обходитися і без Сонця. Як вже зазначалось, світло, створене Господом у перший день творення, існувало само по собі як електрична енергія у Північному сяйві. Досліди вчених показали, що для фотосинтезу необов'язкове сонячне світло, достатньо й електричного. Біолог А.С.Фамінцин, який досліджував можливість симбіотичного походження зелених рослин через об'єднання з організмами, забарвленими у зелений колір, у 1891 р. досяг важливих результатів фотосинтезу навіть з допомогою простої газової лампи.

У вищому шарі земної кори, що належить до протерозойської ери (2,7–2,5 мільярда – 542 мільйони років тому) знайдено рештки водоростей та грибів. На зміну синьо-зеленим прокаріотам приходять зелені водорості – еукаріоти – організми, які мали ядро (вмістилище генів), складні клітинні органели (своєрідні органи клітини) і володіли досконалим способом статевого розмноження, коли спадковий матеріал зосереджувався у парних хромосомах. Поряд із вільно плаваючими водоростями з'явилися такі, що були прикріплені до дна. Життя було зосереджено у воді, але починало виходити на землю, ставало геологічним чинником, Живі організми змінювали форму і склад земної кори, формували її верхній шар – біосферу.

Приблизно 2,4 мільярда років тому відбулась так звана «киснева катастрофа». Завдяки діяльності організмів, які використовували фотосинтез, атмосфера Землі зазнала кардинальних змін, вміст кисню у ній зріс з 1% до 21%. До цього атмосфера складалась в основному з вуглекислого газу, якого було до 90%. Киснева катастрофа призвела до вимирання анаеробних організмів і поширення аеробних організмів, що створило умови для розквіту життя на землі у подальші епохи.¹⁵⁷ Господь точно визначив найбільш оптимальний склад атмосфери, в якій 21% кисню. Вчені стверджують, що якби кисню було не 21%, а, наприклад, 50%, то все горюче на Землі спалахнуло б, а блискавка, яка влучила у дерево, викликала б такий сильний спалах, від якого горів би цілий ліс. Навпаки, якби кисню було 10%, на Землі вогню взагалі б не було. У пророцтвах Ісаї сказано, що Господь розпростер над

¹⁵⁷ Киснева катастрофа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki. – Заголовок з екрана.

землею небеса, як тонку тканину, як шатро (Іс. 40). Атмосферний пояс навколо Землі завширшки в 200 миль справді здається тонкою тканиною порівняно з товщею безповітряного простору.

В ордовікський період наступної палеозойської ери, який тривав приблизно 542–438 мільйонів років тому, з'явилися перші наземні рослини – псилофіти. Це в основному відповідає тексту Книги Буття, де в метафоричній формі сказано, що на третій день за велінням Божим з'являються різні рослини: «І сказав Бог: нехай земля вродить траву, ярину, що насіння вона розсіває, і дерево плодове, що за родом своїм плід приносить, у якому насіння його на землі. І сталося так. І земля траву видала, ярину, що насіння розсіває за родом її, і дерево, що приносить плід, що насіння його в ній за родом його. І Бог побачив, що добре воно. І був вечір, і був ранок: день третій» (Бут. 1:11-13).

Отже, третій день творення світу Господом, якщо зіставити з біблійною оповіддю наукові дані щодо часу формування з газово-пилової кулі твердого тіла Землі і виникнення перших живих організмів, розпочався приблизно 6–7 мільярдів років тому. Утворення найдавніших шарів земної кори (літосфери) відбулось 4,53 мільярда років тому. Визначення межі третього і четвертого дня утруднюється тим, що послідовність біблійних подій не зовсім збігається з науковими даними. Згідно з біблійним текстом, спочатку з'явилися рослини, а потім Сонце, а згідно з науковими дослідженнями, навпаки, спочатку Сонце (4,57 мільярда років тому), а потім перші живі організми (бактерії) і водорості (3,9–2,7 мільярда років тому) і наземні рослини (500 мільйонів років тому). Таким чином, на сьогодні можна тільки констатувати, що межа між третім і четвертим днем коливається десь між цими датами. Хоча можна сподіватись, що у майбутньому вченим вдасться виявити більш давні форми перших організмів і рослин.

3.4. Четвертий день творення світу

Згідно з біблійною оповіддю, на четвертий день творення Божою силою завершилось формування небесних тіл, систем, галактик, які на другий день творення мали вигляд газово-пилових туманностей. У Книзі Буття 4-й день описується такими словами: «І сказав Бог: нехай будуть світила на тверді небесній для відділення дня від ночі, і нехай вони стануть знаками і часами

умовленими, і днями, і роками, І нехай вони стануть на тверді небесній світилами, щоб світити на землю». І сталося так. І вчинив Бог обидва світила великі, – світило велике, щоб воно керувало днем, і світило мале, щоб керувало ніччю, також зорі. І Бог умістив їх на тверді небесній, щоб світили вони над землею, і щоб керували днем та ніччю, і щоб відділяли світло від темряви. І Бог побачив, що це добре. І був вечір, і був ранок, – день четвертий» (Бут. 1:14-19). Повеління Господа: «Нехай будуть світила...» треба розуміти не як нове створення, а як їхнє остаточне повне формування. Світила існували вже на другий день творення (12 мільярдів років тому) у вигляді газово-пилових куль, які не мали ще остаточної форми, були ще незавершеними. Протягом другого, третього, четвертого дня за велінням Божим із цих безформних газово-пилових туманностей творилися галактики, сонячні системи і небесні тіла. За свідченням космологів, 12 мільярдів років тому почали утворюватися галактики, 9 мільярдів років тому – почала формуватися наша протогалактика, 8 мільярдів років тому – почали утворюватися перші зірки, 7–6 мільярдів років тому в газово-пилову кулю була зібрана Земля, 4,53 мільярда років тому почали утворюватись перші шари земної кори, приблизно у цей же час, 4,8 мільярда років тому з газової туманності почала утворюватись наша сонячна система. Вік сонця, визначений з допомогою комп'ютерних моделей зіркової еволюції, становить приблизно 4,57 мільярда років, вік Землі 4,53 мільярда років, вік Місяця 4,36 мільярда років. Завершилось формування космосу в основному на четвертий день. Одні газово-пилові кулі влаштовані були так, що перетворились на світила у власному розумінні цього слова, завдяки термоядерним реакціям у них, вони стали палаючими зірками, як, наприклад, наше Сонце і нерухомі зорі. Інші, навпаки, подібно до нашої Землі, охололи, ущільнились і перетворились на планети. Коли над Землею засяяли Сонце та Місяць, визначились земні проміжки часу, пов'язані з обертанням Землі навколо своєї осі (доба), обертанням Місяця навколо Землі (тиждень, місяць) та обертанням Землі навколо Сонця (рік).

Згідно із законом гравітації планети кружляють навколо центрів своїх сонячних систем, а сонячні системи – навколо центрів своїх галактик. Фізики відзначають, що ми багато знаємо про закон тяжіння, але про сутність сили тяжіння, про те, звідки взялась ця сила, не знаємо зовсім нічого. Єдиною можливою відповіддю

є надання цієї сили Творцем Всесвіту. Гравітація є також свідченням Його точних розрахунків. Існує дивне узгодження енергії всесвіту, що розширюється, і гравітаційної енергії, яка притягує планети та галактики, створюючи з них упорядковану систему. Доктор Рейнхард Брайер зазначає, що якби гравітаційна взаємодія була більш слабкою, тиск, який здійснюється гравітацією на внутрішні частини зірок, був би меншим і не зміг би підняти температуру до рівня, необхідного для реакції ядерного синтезу, Сонце не змогло б світити. Значення фундаментальних констант гравітаційних електромагнітних взаємодій такі, що забезпечують виникнення зірок, у тому числі і стабільних, у яких термоядерні реакції відбуваються протягом мільярдів років.

Математик і фізик Фридман Дайсон пояснює, що сила взаємодії елементів у ядерних реакціях слабка рівно настільки, наскільки потрібно, щоб водень на Сонці горів з маленькою і постійною швидкістю. Термоядерна реакція полягає у тому, що 4 ядра водню перетворюються на 1 ядро гелію. Щосекунди в надрах Сонця 564 мільйони тонн водню перетворюються на 560 тонн гелію, а 4 мільйони тонн водню переходять у вилучення. Якби взаємодія між елементами була сильніша чи слабша, то знову під загрозою було б існування будь-яких форм життя, що залежать від зірок, подібних до Сонця.¹⁵⁸ Відстань від Землі до Сонця 144 мільйони кілометрів є найбільш оптимальною для життя. Професор Девід Блок відзначає, що якби відстань від Землі до Сонця була хоча б на 5% меншою, то приблизно 4 мільярди років тому на Землі почався б невідворотний парниковий ефект (перегрів Землі). З іншого боку, якби відстань від Землі до Сонця була хоча б на 1% більшою, то близько двох мільярдів років тому на Землі почалося би некероване заledenіння – покриття більшої частини земної кулі величезним шаром льоду.¹⁵⁹ В обох випадках життя на планеті було б неможливим. Творець точно розрахував і вагу Землі ($5,9736 \cdot 10^{21}$ т), і швидкість її обертання навколо Сонця (19 миль за секунду). За одну добу Земля проходить 500–600 миль.¹⁶⁰ Якби Земля була легшою й оберталась би повільніше, вона б віддалялась від Сонця і врешті опинилась би на краю галактики. А

¹⁵⁸ Томпсон Б. Научные доказательства сотворения. [Електронний ресурс] Lid.– Режим доступу: rus. Ec / B_171964/ read. – Заголовок з екрана

¹⁵⁹ Названа праця.

¹⁶⁰ Названа праця.

якби, навпаки, була б тяжчою й оберталась би швидше, то врешті наблизилась би до Сонця так, що просто згоріла б. Сонце і Землю можна порівняти, як великий гарбуз і маленьку горошинку (маса Сонця більша за масу Землі в 333 000 разів). Зникнення цієї маленької горошинки пройшло б непомітно для всесвіту, але Господь не допустив цього.

Дані астрофізики можна розглядати як беззаперечне свідчення наявності Творця Світу. Наш світ потрапив у вузький інтервал характеристик, сумісних із життям. Усі фізичні константи мають таку величину, щоб уможливити існування високорозвинутої живої матерії та людини. Навіть незначна зміна параметрів всесвіту, або співвідношення між фундаментальними фізичними константами, призвела б до того, що життя у такій системі стало б неможливим. Спираючись на дослідження постійних фундаментальних фізичних величин, у 1973 р. Б. Картер у книзі «Космологія: теорія і спостереження» сформулював тезу, відому як антропний космологічний принцип (АКП): «Всесвіт і, відповідно, фундаментальні постійні, від яких він залежить, повинен бути таким, щоб у ньому на певному етапі еволюції передбачалось існування спостерігачів».¹⁶¹ АКП тісно пов'язаний з темою мети і смислу глобальної еволюції універсуму і наближує дискусії на цю тему до впливової традиції «творчої еволюції» (еволюції за замислом Божим). Тонке налаштування всесвіту свідчить, що все в ньому створено не випадковим чином, а згідно із спеціальним планом Творця.

Формування небесних тіл відбувалось від другого до п'ятого дня творення, що відповідає проміжку часу приблизно від 12 мільярдів років до 800 мільйонів років тому. За цей час Господь створив неосяжний всесвіт, кінець якого неможливо побачити навіть у найпотужніших телескопах. Відстані між небесними тілами настільки величезні, що вимірюються у проміжках часу, потрібних світлу, щоб пройти цю відстань. За одну секунду світло проходить 300 000 кілометрів. Від Землі до Місяця – світло проходить за 1 та $\frac{1}{4}$ секунди, до Сонця – за 8 хвилин, до Плутона – за 5,5 години, а до найближчої до нас зірки Альфа Центавра –

¹⁶¹ Цитата з праці: Балашов Ю.В. Антропные аргументы в современной космологии [Текст] / Ю.В.Балашов // Вопросы философии: научн.-теор. журн. / гл. ред В.А. Лекторский. – М. : Правда, 1988. – № 7. – С. 7–117. – С. 109.

більше 4 світлових років, до найближчої галактики Туманності Андромеди – 2 мільйони світлових років, а до галактики у Сузір'ї Лебедя – 300 мільйонів світлових років. Діаметр астрономічного всесвіту, який можуть спостерігати вчені сучасними технічними засобами спостережень (телескопами і радіотелескопами), дорівнює 10^{10} світлових років, або 10 мільярдів світлових років.¹⁶²

Наша сонячна система входить до галактики Чумацький Шлях («Млечный путь»). Тільки одна ця галактика включає більше 150 мільярдів зірок. Сонячна система посідає у ній скромне місце. Вона розташована вдвічі далі від центру, ніж від краю галактики. Зі швидкістю 250 км за секунду Сонячна система кружляє навколо ядра галактики, утвореного величезним скупченням зірок, і облітає його за 185 мільйонів років. Відстань від неї до центральної ділянки галактики 23 000 світлових років, а від одного краю галактики до другого світловий промінь проходить за 85 000 світлових років. Неозброєним оком можна побачити три галактики: Туманність Андромеди та Велику і Малу Магелланові хмари. До 1990-х років було відомо 30 галактик. Кількість їх значно зросла після запуску телескопа Хабла. У досяжній для спостереження з допомогою сучасних приладів частині всесвіту понад 30 000 галактик, які відділені одна від одної беззоряним простором. На сьогодні точна кількість галактик невідома, але припускають, що їх нараховується близько 100 мільярдів. Розміри галактик від 16 до 80 тисяч світлових років, або від 5 до 250 кілопарсек. Найбільша галактика відома на 2012 р. IC 1101 має діаметр 600 кілопарсек.

Усі галактики становлять лише частину незмірно більш грандіозної космічної системи – метagalактики. Можливо, що метagalактика є також часткою ще більшої космічної системи, а та частиною всесвіту. Найпотужніші телескопи не можуть побачити краю всесвіту. Сучасні радіотелескопи здатні сприймати випромінювання від зірок, які ще далі і недоступні найпотужнішим оптичним телескопам. Це означає, що ці світила знаходяться від нас на відстані багато мільярдів світлових років, можливо, на кордоні метagalактики.

Як вже зазначалось, визначення межі третього і четвертого дня ускладнюється тим, що послідовність біблійних подій не зо-

¹⁶² Викторов В. Космос, галактики, звезды [Текст] / В.Викторов // Наука и религия: научн.-попул. журн. / глав. ред. А.С.Иванов. – М.Знание, 1970. – №10. – С.8 – 15. – С.15.

всім збігається з науковими даними (а саме, утворення Сонця 4,57 мільярда років тому випереджає появу перших живих організмів і рослин 3,9–2,7 мільярда років тому). Отже, можна припустити, що його початок є десь між цими датами. Умовно четвертий день творення галактик, сонячних систем, планет і зірок можна співвіднести з протерозойською ерою – найдовшою в історії космосу, яка охоплювала період від 2,7–2,4 мільярда років до 800–570±20 мільйонів років тому. Завдяки «кисневій катастрофі», що відбулась приблизно 2,4 мільярда років тому, навколо Землі утворилась атмосфера, збагачена киснем, було створено всі умови для розвитку життя.

3.5. П'ятий день творення світу

Початок п'ятого дня творення світу можна співвіднести з кінцем протерозойської – початком палеозойської ери (600–570±20 млн років тому). У Книзі Буття сказано, що на п'ятий день Господь створив «душу живу» – перших істот, які могли жити у воді. Згідно з геологічними дослідженнями, найдавнішою «душею живою» був Еозоон канадський – одноклітинний організм, знайдений у Канаді, у нашаруваннях лаврентійського періоду – останнього періоду протерозойської ери, який вчені датують 600 мільйонів років тому.

У перший період наступної палеозойської ери – кембрій, 500 мільйонів років тому, відбувся так званий «еволюційний вибух», в ході якого виникла більшість сучасних видів тварин, відомих науці, включаючи мікроскопічних форамініфер, губок, морських зірок, морських їжаків, морських лілій, різних черв'яків, трилобітів, молюсків, риб та ін. Життя було зосереджено у воді. За велінням Божим природа породила величезну кількість живих форм. Світ став заселений різноманітними багатоклітинними істотами. У бургамських глинистих сланцях дослідник Уїлкот виявив 70 родів і 130 видів різних тварин, які жили у кембрійський період у воді та у мулі. Природа ніби навмисно експериментувала з величезною кількістю багатоклітинних тварин.

Дані наукових досліджень частково відповідають словам біблійної оповіді. У Книзі Буття сказано, що на п'ятий день за велінням Господа у воді з'явилися живі організми, а над землею в небі полетіли птахи. «І сказав Господь: нехай вода виройть дрібні

істоти, душу живу, і птаство, що літає над землею, під небесною твердю». І створив Бог риби великі, і всяку душу живу плазуючу, що її вода вироїла за її родом, і велику пташину крилату за родом її. І Бог побачив, що добре воно. І поблагословив їх Бог, кажучи: плодіться і розмножуйтеся, і наповнюйте воду в морях, а птаство нехай розмножується на землі. І був вечір, і був ранок, – день п'ятий» (Бут. 1:20–23). Ученим не відомі великі птахи, які існували у цей період. Але відомі інші насельники повітря – гігантські бабки, жуки, комахи. Можна припустити, що слово «птахи» в Книзі Буття є метафорою для позначення всіх істот, які мають крила і літають над землею.

Господь творить насельників вод і повітря з їхніх стихій, але саме Божій силі, а не речовинним матеріальним стихіям, належить здійснення творчого акту, завдяки якому в природі з'являється нове вище начало – життя істот, що можуть вільно рухатися і відчувати. Як вже зазначалось, в єврейській мові слово «сотворив» перекладається двома словами: «бара», що означає сотворити з нічого щось абсолютно нове, та «асса», що означає споруджувати, утворювати, формувати із вже наявного матеріалу. У Книзі Буття при описі п'ятого дня вживається слово «бара». Отже, на п'ятий день відбувся не просто утворювальний, а справді творчий акт у повному розумінні цього слова, Господь створив «душу живу» – таке начало, якого ще не було в первозданній природі.

Більшість простих тварин населяли прибережні води морів, які займали у той час більшу частину землі, зокрема, майже вся Європа була тоді морем. У морях кембрійського періоду (570–500 мільйонів років тому) панували трилобіти (членистоногі тварини завдовжки до 90 см), головоногі молюски та примітивні риби. У ордовікський період (500–438 мільйонів років тому) зросло число безщелепних панцирних риб. Крім водоростей, з'явилися перші наземні рослини – псилофіти (з грецької – «ліси» або «голі»), які не мали коріння і листя. У силурійський період (438–408 мільйонів років тому) з'явилися щелепні риби – акантоди та ракоскорпіони. У геологічних шарах цього періоду трапляються корали, черви, морські їжаки. У морях наступного девонського періоду (408–360 мільйонів років тому) панували акули, скати і величезні панцирні риби. Найбільш відома з них – динихтис – досягала 9 м завдовжки. У біблійному тексті говориться, що на п'ятий день Господь створив «риб великих». Цей період називають ще «віком

риб». У морях водились також гігантські молюски – амоніти, розміром до 2–4 м, названі на честь єгипетського бога Амона, оскільки своєю закрученою формою нагадували закручений ріг цього божества. На суші панували кліщі, павуки і комахи. А плавуні і хвощі розвиваються до величезних дерев заввишки 38 м.

Усі первісні рослини і тварини вимерли. Цей факт використовується прихильниками СТЕ, щоб довести правильність своєї теорії і заперечити створення всього живого Господом. Важко уявити, що кожна деталь еволюційного процесу може бути результатом раціонального замислу і плану Господа, тому що в історії тваринного і рослинного світу було надто багато тупикових шляхів і вимерлих видів, надто багато втрат, щоб приписувати всі ці події волі Божій. На думку інших вчених, випадковості, як і закономірності, входять до замислу Бога, у якому є загальний напрямок, але немає докладного плану, тобто передбачені закономірності і випадковості. За такої стратегії порядок швидше постає із хаосу, але не знищує його. Вищезгаданий Роберт Рассел закликав не прирівнювати порядок до добра, а безлад до зла, з причини, що безлад буває необхідною умовою для виникнення нових форм порядку. Вся багатотисячна історія тваринного світу поєднана із стражданнями і втратами, але вона привела до різноманітних і нових форм. Отже, чимало сучасних авторів визнають як закономірність, так і випадковість форм вираження загального божественного замислу всесвіту. За словами Джона Полкінхорна: «...прийнята нами реальна рівновага між випадковістю і необхідністю, можливістю і потенціальністю досить сумісна з волею терпеливого і майстерного Творця, який згодний досягати своєї цілі через розгортання процесу, тим самим допускаючи певний ступінь уразливості та випадковості, які завжди характеризують свободу, що дарується любов'ю».¹⁶³

Підсумовуючи події п'ятого дня, який у часі припадає на кінець протерозойської ери і перші чотири періоди палеозойської ери (кембрійський, ордовікський, силурійський і девонський), можна зробити висновок, що цей день тривав приблизно від кінця лаврентіївського періоду (600 млн років тому) до середини девонського періоду (385 млн років тому), тобто від часу, коли

¹⁶³ Цитата з праці: Барбур И.Г. Религия и наука: история и современность. – М.: Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – Издание второе. – 430 с. – С. 295.

з'явилися перші істоти, які могли жити у воді, до появи перших земноводних. П'ятсот мільйонів років тому виникла більшість сучасних видів тварин, відомих науці. Даруючи новоствореним тваринам благословення розмножуватися, Господь дав їм у власність ту силу, завдяки якій вони самі могли відтворювати нові істоти, кожен за родом своїм. Але пустелею ще залишався суходіл – третя частина землі, яка має найкращі умови для життя.

3.6. Шостий день творення світу

Шостого дня Бог створив тварин, що живуть на землі, і людину. Подібно до того, як у п'ятий день для створення риб Він звертався до води, а в третій день для створення рослинності – до землі, тепер Він знову звертається до землі для створення чотириногих. «І сказав Бог: нехай видасть земля живу душу за родом її, худобу і плазуюче, і земну звірину за родом їхнім. І сталося так. І вчинив Бог земну звірину за родом її, і худобу за родом її, і все земне і плазуюче за родом його. І бачив Бог, що добре воно» (Бут. 1,24–25). «Коли сказав Бог: нехай видасть земля, – говорить святий Василій Великий, – це не означає, що земля (сама) породжує все те, що знаходиться на ній, але Той, Хто дав землі повеління, подарував землі і силу породити» (Бесіди на Шестоднев).¹⁶⁴ Григорій Нисський у своїх бесідах про Шестоднев висловлював подібну думку: «Мойсей всюди відводить небезпеку від нашого розуму, щоб ні одна з істот не уявляла, що вона відбулася без Бога, але погляд кожної із створених істот підводив її до Сотворящего».¹⁶⁵ Немає іншої творчої сили, крім Бога, тобто самостійної творчості матерії. Господь творить, наділяючи природу своїми енергіями.

Ідея божественних енергій, автором якої був Григорій Палама, є важливим містком між еволюціонізмом і креаціонізмом. Вчення Г. Палами, затверджене на Константинопольському со-

¹⁶⁴ Слободський Серафим. Закон Божий [Текст] – Почаїв : Видавництво Свято-Успенської Почаївської лаври, 2008. – 730 с. – С. 92.

¹⁶⁵ Кураев А. Полемичность Шестоднева // Архив. – 1999. – № 1 (12). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: d/iom. Orthodoxy. Ru./arh./012/012. – Kuraev.htm. із посиланням на «Шестоднев» Григорія Нисського. – Григорий Нисский о Шестодневе // Творения. – Ч. 1. – М., 1861. – С. 30.

борі 1351 р., свідчило про тонке розрізнення сутності Бога і Його енергій. Сутність Божества неосяжна, але енергії, якими він творить світ, доступні людині. Божественне верховне начало втілюється у множинність Його енергій, які він передає природі, дає їй силу діяти, творити, розвиватись, еволюціонувати. Тут доречно згадати про те, що у вченні Т. де Шардена Господь наділяє матерію своєю «радіальною енергією», у вченні С. Александера – своїм божественним поривом «нізусом», у вченні А. Бергсона – творчою життєвою енергією, у вченні А. Уайтхеда – Господь ніколи не діє односторонньо, а тільки через відгуки інших істот, у вченні О.Фаррера про подвійну дію Бога. Він не примушує, «не нав'язує речам свій порядок, але діє так, щоб вони робили все природним чином і формували світ будучи самими собою».¹⁶⁶ У тлумаченні С. Булгакова, земля має безмежні можливості, тому що в ній потенційно закладено все. Хоча й після Бога і тільки з Його волі, але матерія також є творчим началом.¹⁶⁷

Досліджуючи шари земної кори, вчені-палеонтологи натрапляють на шар, у якому виявляють залишки перших наземних тварин. Вони з'явилися у середині девонського періоду, приблизно 385–370 мільйонів років тому. У цей час сформувались умови для життя на суші. Клімат був теплий і вологий, земля швидко покривалась багатою фауною. Першими насельниками землі були земноводні – чотириногі хребетні тварини, яких ще називають амфібіями (у перекладі з грецької – ті, що ведуть подвійне життя). Головна відмінність земноводних від риб полягала у наявності легеневого дихання та чотирьох п'ятипалих кінцівок, за допомогою яких вони могли рухатись, спираючись на твердий субстрат. На думку вчених, початок земноводним могли дати кистепері риби, які мають плавники з м'язами. Перші насельники землі поєднували у собі ознаки земноводних і цих риб. Наприклад, Тіктаалік був рибою, але мав рухому голову і відділені від тулуба чотири кінцівки, якими спирався на землю. Іхіостегіди мали хвіст і чотири п'ятипалих кінцівки, зябра і легені, жили у воді і на суші.

¹⁶⁶ Барбур И.Г. Религия и наука: история и современность. – М.: Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – Издание второе. – 430 с. – С. 384.

¹⁶⁷ Булгаков С.Н. Свет невечерний. – М., 1917. – С. 240–241. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.veni.net.bulgakov/svet/index.htm. – Заголовок з екрана.

Наприкінці девонського періоду, 360 мільйонів років тому, на землі з'явилися стегоцефали, відносно невеликі плазуни, голова й тіло яких були вкриті панциром з кісток. Плазуни (рептилії), або ящери особливо поширюються з пізнього кам'яновугільного періоду (карбону), 300–286 млн років тому. Це був перший посправжньому земноводний клас, який взяв гору над амфібіями. Разом з рептиліями у цей період жили комахи, жуки, гігантські бабки та метелики.

Поява наземних тварин у цей час була пов'язана з неймовірним розвитком рослинності, яка завдяки фотосинтезу очищала атмосферу, наповнюючи її киснем, чим створювала сприятливі умови для життя тварин. Вуглецева кислота (вуглекислий газ і вода) є одним з найсуттєвіших елементів життя рослин. Найбільші кам'яновугільні поклади, утворені відмерлими рослинами, це не що інше, як та сама вуглецева кислота, яка перетворилася у тверде тіло рослини і закам'яніла. У кам'яновугільний період, як і у попередній, на землі переважав теплий вологий клімат. Туманна мля водяних парів часто закривала небо. Щодня йшли теплі зливи. Це призводило до повеней рік, утворення озер і заболочення ґрунтів. Усе це викликало пишний розквіт деревоподібних папоротей, які безроздільно панували тоді на всій планеті. Крім деревовидних папоротей, у лісах кам'яновугільного періоду виростали могутні плавуни – лепідодендрони, хвощі – каламіти. Рослини того часу вражають своїми розмірами. Якщо у теперішній час папороть є маленькою рослиною, то 300 мільйонів років тому це було величезне дерево заввишки 30–40 м. Ниточки теперішнього моху були півметра завтовшки. Гігантські відмерлі рослини падали на залитий водою ґрунт. Під час повені річки зносили дерева і заносили їх піском та мулом. Під дією шарів ґрунту й води дерева спресовувались і за мільйони років без доступу кисню перетворювались на торф, а згодом на кам'яне вугілля.

У наступний за кам'яновугільним – пермський період (286–251 млн років тому) клімат вже не був такий м'який і вологий, як у попередній. Пишна рослинність відступила до екватора і щезла, на зміну їй прийшли рослини, які розмножуються не спорами, а насінням. У цей час щезло 50% тваринних сімейств, включаючи трилобітів, амонітів та багатьох земноводних.

У геологічних нашаруваннях тріасового періоду наступної мезозойської ери (251–213 млн років тому) з'явилися велетні-плазу-

ни – архозаври. У морях жили іхтіозаври – величезні риби 13 м завдовжки, з головою дельфіна, зубами крокодила і плавниками на хвості. Найбільш поширеними були динозаври. Суха шкіра з роговим покривом з луски або рогових щитків, яка захищала їх від пересихання, удосконалена легенева система, наявність яйця, захищеного шкаралупою, – все це сприяло тому, що вони панували на планеті протягом всієї мезозойської ери, від 235 до 65 мільйонів років тому. Відомо понад 1 000 видів динозаврів. Їхня довжина коливається від 35 см до 35 м, вага від 110 г до 100 тонн. За зовнішнім виглядом вони були подібні до наших сучасних плазунів: ящірок, черепах, крокодилів. У юрський період (213–144 млн років тому) з’являлись нові види динозаврів, іхтіозаврів та плезіозаврів. Останні мали вигляд гігантських черепах з довгою шиєю до 6 м і відносно невеликою головою із змінним жалом до 2 м завдовжки. У цей же час жили літаючі ящери – птерозаври (нащадки більш ранніх орнітодирів). Найдавніша рептилія, що могла планувати в повітрі, існувала 230–225 мільйонів років тому. Вона була названа Шаровоптерікс, на честь палеонтолога А.Г. Шарова, який виявив її окам’янілість. Довжина Шаровоптерікса була 20 см, а вага приблизно 75 г. Наприкінці юрського періоду (150–147 млн років тому) існував птах Архіоптерікс, завбільшки з ворону, з щелепами і довгим хвостом, як у плазунів, але мав крила і тіло, вкрите перами, як у птахів. У крейдяний період (144–65 млн років тому) продовжувалось панування динозаврів, жили птеродактилі, подібні до кажанів, тільки великих розмірів, виникли перші квіткові рослини, почалось їх тісне «співробітництво» з комахами, які переносили пилок. Наприкінці крейдяного періоду (65 млн років тому) всі динозаври вимерли.

Наступна кайнозойська ера починається добою палеоцену (65–55 млн років тому), у яку панували примітивні хижаки – міациди – предки сучасних хижаків. Головною подією наступної доби еоцену (55,8–38 млн років тому) була поява предків сучасних трав’яних ссавців, насамперед слонів (мастодонтів), а також коней, свиней, носорогів, оленів та інших. Доба олігоцену (38–25 млн років тому) була часом розквіту трав’яних ссавців. У цей час буйні тропічні ліси в результаті похолодання на планеті змінились лісами помірного поясу і з’явилися степи. У міоценову епоху (25–5 млн років тому) внаслідок того, що материки все ще не зайняли свого стабільного положення, то стикались, то відда-

лялись, то з'єднувались знову, тварини мігрували з одного материка на інший, слони перейшли з Африки в Азію, а жирафи, свині і буйволи – у зворотному напрямку. Одними з найбільших звірів того часу були динотерії (з латинської – жажливий звір), висота яких досягала 3,5–4,5 м, а череп – 1,2 м. Загнутими донизу бивнями динотерії могли здирати кору дерев, викопувати коріння. У міоцені з'явилися перші мавпи, у тому числі і людиноподібні. У пліоцені (5,3–2,5 млн років тому) материки зайняли свої остаточні місця, на яких вони перебувають і в наші дні, з'явилася більшість видів сучасних тварин. Шотландський геолог Чарльз Лайєль, який дав назву періоду, пояснив це тим, що головна частина окам'янілостей цієї доби може бути співвіднесена із сучасними видами тварин. У плейстоцені (2,5–1,8 мільйона – 11,7 тисяч років тому) настало велике заledenіння. Деякі тварини пристосувались до похолодання, з'явилися вкриті шерстю мамонти, шерстисті носороги, печерні леви, бізони, гігантські олені, дикі коні, верблюди, ведмеді, гепарди, гієни, страуси, антилопи та інші тварини, але багато ссавців щезло з землі. Із початком голоцену (11,7 тис. років тому), коли настало потепління, фауна землі набула теперішнього вигляду.

Розглядаючи поступову появу різних тварин, вчені ставлять питання, як вони утворилися. Чи представляють вони незмінні форми, що отримали свій початок у творчо-створювальному акті Господа, чи утворювалися поступово природним шляхом один від одного. Згідно з працею Ч. Дарвіна «Походження видів...», різноманітність видів виникає під дією природи, яка відбирає найбільш сильних і пристосованих до життя. Адаптація тварин до різних природних середовищ призводить до того, що шляхом довготривалих мутацій з одних видів тварин виникають інші. Вчений вказував на те, що в природному середовищі один вид перетворюється на інший, але від кого походить найперший вид, який стоїть на початку еволюційного ланцюжка, він не писав.

Сучасна синтетична теорія еволюції так само розглядає утворення одного виду з іншого. Випадкова мутація і рекомбінація генів у ДНК постачають вихідну сировину для змін генотипу, а природний відбір залишає нові позитивні зміни, які сприяють життю і розмноженню популяції. Вважається, що еволюційний акт відбувся, коли виникло і збереглося вигідне нове сполучення генів, нетипове для історії виду, тобто виник новий вид. Отже,

СТЕ розглядає мікроеволюцію, яка передбачає виникнення різновидів у популяціях одного роду в результаті адаптивної змінованості. Характерний приклад утворення нового виду наводить Ієн Барбур. «Зрідка серед метеликів, що мають світлий колір, у результаті мутації з'являються темні, які більше помітні на тлі світлих стовбурів дерев, і тому частіше стають здобиччю птахів. Проте на тлі вкритих кіптявою дерев у промислових районах темні метелики менше помітні; у деяких областях Англії вони за останнє століття повністю витіснили світлу різновидність».¹⁶⁸ Англійський етолог-еволюціоніст Клінтон Річард Доукінз у своїй роботі «Егоїстичний ген» (1976) намагається довести, що кожна популяція еволюціонує, щоб підняти до максимуму свою загальну пристосованість, тобто кількість своїх генів, взятих у цілому (за контрастом до генів окремої особини). Наприклад, коли пташка своїм криком попереджує зграю про небезпеку, вона сама може загинути, зате рятує інших і тим самим допомагає виживанню своєї групи, яка має спільні гени. Американський біолог Стівен Джей Гоулд, досліджуючи сухопутних равликів із Бермудських та Карибських островів, яких налічується більше 600 різновидів, вирішував проблему, як при найменшій генній різниці досягається таке величезне розмаїття форм, і намагався знайти загальне правило еволюції форми на генному рівні всередині одного виду.

Дослідження Стівена Гоулда, Річарда Доукінза та інших вчених пояснюють адаптивну змінюваність виду і підтверджують мікроеволюцію (виникнення нових видів). Проте прихильники СТЕ вважають, що таким самим чином, через зміни в генах, відбувається і макроеволюція – утворення нових родів і нових сімейств. Тобто вони не роблять ніякого суттєвого розрізнення між мікроеволюцією і макроеволюцією, вважаючи другу продовженням першої у більших масштабах. Таке судження є помилковим. Мікроеволюція доведена експериментально і спостерігається у природі. Є багато різновидів тварин, зокрема, собак, котів, курей, голубів, сотні сортів троянд і гвоздик, виведених людьми. Усе це наслідок мікроеволюції – всезагальної стратегії природи, яка дозволяє адаптуватись організмам до різних умов життя. Але в природі ніколи не спостерігалось, щоб з одного роду утворив-

¹⁶⁸ Барбур И.Г. Религия и наука: история и современность. – М.: Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – Издание второе. – 430 с. – С. 271.

ся інший рід. Адаптаційна змінюваність не стосується значущих ознак роду, що кодуються мономорфними генами.

Явище генетичного мономорфізму було відкрито академіком Юрієм Петровичем Алтуховим (1936–2006). Суть його відкриття полягає у тому, що весь генетичний матеріал будь-якого організму можна розділити на поліморфну частину, яка змінюється і складає 1/3 частину, та мономорфну, яка не змінюється і складає 2/3 частини. Найбільш важливі ознаки кожного роду тварин кодуються мономорфними генами, які передаються з покоління в покоління і дуже важко піддаються зміні.¹⁶⁹ Завдяки «консерватизму» (незмінності) мономорфних генів на землі зберігається постійність родів живих організмів. Найяскравішим прикладом постійної спадковості є виявлена у водах Індійського океану риба латимерія, яка існує мільйон років без особливих змін.¹⁷⁰ Мономорфні гени настільки важливі для життя організму, що найменша зміна у них є загрозою для його існування, і тому жодні зміни у мономорфних генах недопустимі. За словами мікробіолога Майкла Дентона, «...на молекулярному рівні кожний клас унікальний, ізольований від інших і не зв'язаний проміжними ланками».¹⁷¹ Ці висновки заперечують теорію макроеволюції.

Теорія макроеволюції передбачає наявність великої кількості проміжних форм, що могло б служити її переконливим доказом. Однак у геологічних шарах Землі дослідники не знаходять таких проміжних форм. І хоча прихильники природної еволюції на основі палеонтологічних знахідок будують філогенетичні ряди тварин і рослин, які послідовно змінювали одне одного протягом мільйонів років, креаціоністи справедливо зауважують, що, по-перше, ці ряди є не повними, а з великими пропусками, а по-друге, реконструкції викопних тварин роблять на основі фрагментів і тому не є точними. Ті «перехідні форми», які демонструють еволюціоністи, іноді бувають сфабрикованими, черепи і скелети,

¹⁶⁹ Генетический мономорфизм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.Wikipedia.org/wiki/. Назва з екрана.

¹⁷⁰ Астахова В.К. К истокам живого [Текст] / В.К.Астахова // Наука и религия: научн.-попул. журн. / глав. ред. А.С.Иванов. – М. : Знание, 1970. – №6. – С.17–25. – С. 21.

¹⁷¹ Левпельский В. Так от кого же на самом деле произошел человек? // Планета. – Май. 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Planeta/article/217. – Заголовок з екрана.

представлені ними, зібрані з дрібних кісток, що належали різним істотам.¹⁷² Наприклад, у 1912 р. було опубліковано повідомлення про виявлення у Пілтдауні (Англія) людського черепа і примітивної мавпячої щелепи, які нібито належали доісторичній напівмавпі-напівлюдині, але аналіз цих кісток радіоактивним методом показав, що це груба помилка: щелепа належала сучасній мавпі.¹⁷³ Один з провідних сучасних палеонтологів Джордж Сімпсон визнає, що «більшість нових видів, родів і сімейств і майже всі категорії вище від рівня сімейств з'являються в геологічних відкладеннях несподівано. Їм не передують ніякі поступові, безперервні перехідні форми».¹⁷⁴ Отже, на відміну від мікроеволюції, макроеволюція, яка передбачає поступовий перехід від нижчих категорій до вищих, не зафіксована наявністю проміжних форм, що пояснюється неможливістю змін у мономорфних генах. Палеонтологія виявила багато останків людиноподібних мавп, а також давніх людей. Але не може знайти проміжного екземпляра. Пропуски у філогенетичних рядах є у всіх видів тварин.

Відсутність неперервних рядів перехідних форм між родами виправдовує вищезгадана теорія перерваної рівноваги, розроблена Клінтоном Джеєм Гоулдом та Нільсом Елдріджем. Згідно з нею мільйони років тривали довгі періоди застою («стоазиси»), коли відбувались, як свідчать дослідження викопних залишків, лише дуже незначні зміни. «Стоазиси» різко переривались періодами, у які за відносно невеликі проміжки часу, протягом кількох поколінь, відбувались еволюційні зміни. Ця теорія зазнала критики з боку багатьох вчених – прихильників сучасної СТЕ, які пояснюють відсутність проміжних форм просто неповнотою палеонтологічних даних. Зокрема, англійський біолог-еволюціоніст Джон Мейнард Сміт назвав теорію перерваної рівноваги «неправильною картиною еволюції».

Креаційна модель стверджує, що всі основні роди тварин були створені Богом. У Біблії сказано, що тварини, як і рослини, були

¹⁷² Креаціонізм [Електронний ресурс] – Режим доступу: [uk / Wikipedia. Org. /wiki/](http://uk.wikipedia.org/wiki/). – Заголовок з екрана.

¹⁷³ Ляшевский С. Библия и наука о сотворении мира. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [lib.eparhia – Saratov.ru./books/111 / lashevsky/science / scence. Pdf](http://lib.eparhia-Saratov.ru/books/111/lashevsky/science/scence.Pdf). – Заголовок з екрана.

¹⁷⁴ Моррис Г. Сотворение мира. Научный подход. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Webridng ru/ religion –rel / Genri Morris – Sotvoreniye mira– nauchnij podhod/](http://Webridng.ru/religion-rel/GenriMorris-Sotvoreniye-mira-nauchnij-podhod/). – Заголовок з екрана.

створені «за родом своїм», тобто не одна тваринна чи рослинна форма, а багато тварин і рослин. Єврейське слово «мін», тобто «рід», яке ми зустрічаємо у Книзі Буття при описі шостого дня творення, має дуже широке значення, набагато ширше, ніж «вид» за сучасною термінологією. Воно не збігається точно ні з одним із термінів класифікації тваринного світу, запропонованої К. Ліннеєм (вид, рід, сімейство, загін, клас, тип), і більше від всіх категорій наближається до сімейства. Рід означає спершу створену категорію тваринного або рослинного світу, всередині якої можливі варіації, удосконалення форм, але перехід з одного роду в інший, із нижчої категорії у вищу неможливий. У різноманітному світі природи немає ані найменшого натяку на те, щоб якийсь один рід тварин міг перейти в інший, наприклад, травоядна тварина у хижу. Але варіації всередині кожного роду, пристосування до кліматичних умов, удосконалення форм можливі.

Сучасні богослови не відкидають теорію мікроеволюції, але заперечують, що без божої сили могла відбуватися макроеволюція, з нижчих категорій організмів природа сама по собі могла утворювати вищі. Професор Московської духовної академії О.І.Осипов писав, що Господь міг всі існуючі роди творити відразу в завершеному вигляді, або поступово «створювати із води і землі від нижчих форм до вищих силою закладених Ним у природу законів».¹⁷⁵ За словами російського філософа Володимира Соловйова, «вищі більш позитивні і повні образи стану Буття існують метафізично раніше за нижчі, хоча приходять (у світ) пізніше за них. Цим не заперечується еволюція: її не можна заперечити, вона факт. Але стверджувати, що еволюція створює вищі форми з нижчих, тобто остаточно з нічого, означає представити як факт логічну нісенітницю. Еволюція нижчих типів буття не може створювати сама по собі вищих, але вона виробляє матеріальні умови або дає відповідну середовище для одкровення (з'явлення) вищого типу. Таким чином, кожна поява нового типу буття є нове творення, але таке, яке менш за все визначене як творення з нічого, тому що матеріальною основою для виникнення нового служить тип попередній, а по-друге, власний позитивний зміст нового типу не виникає знову з небуття, а існує відвіку, і лише вступає в певний момент процесу в іншу сферу буття – у світ явищ. Умова

¹⁷⁵ Томпсон Б. Научные доказательства сотворения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Lid.rus.Ec/B_171964/ read. – Заголовок з екрана.

походить від еволюції природи, а явлення (церковносл. «являемое») від Бога».¹⁷⁶

Креаціоністи стверджують, що людина була створена Господом на завершальному етапі творення світу. Прибічники теорії природної еволюції називають носіїв цих поглядів «малограмотними релігійними мракобісами, які заперечують сучасну науку». Вони доводять, що людина утворилася шляхом поступового удосконалення від мавпоподібного предка. Щоправда, відчуваючи недостатність принципу випадковості у виникненні людини, еволюціоністи намагаються ввести ідею «наростання необхідності (неминучості) гомінізації»,¹⁷⁷ заданості людини наперед. Цю ідею висунув ще Чарльз Дарвін. «Земля довго готувалась до прийняття людини, – писав вчений, – і з одного боку, це суворо справедливо, тому що людина зобов'язана своїм існуванням довгому ряду предків... Від мавп Старого Світу виникла у віддалений період часу людина – чудо і слава всесвіту».¹⁷⁸ Отже, навіть на думку еволюціоністів, людина з'являється як необхідна закономірна (а не випадкова!) остання крапка розвитку всього тваринного світу, всього живого на Землі. Ніби вже з самого початку існування Землі передбачалось закономірне виникнення людини.

Сучасні еволюціоністи доводять, що теза «людина походить від мавпи» є вульгаризацією (спрощенням) еволюційної біології, оскільки поняття «людина» неоднозначне, людина як предмет фізичної антропології не тотожна людині як предмету філософської антропології. Отже, говорячи, що людина походить від мавпи, матеріалісти мають на увазі тільки фізичну людину. У рамках еволюційної матеріалістичної парадигми це питання вважається остаточно з'ясованим, і науковому обговоренню підлягають лише часові, географічні та біологічні деталі цього процесу.

Деякі богослови також визнають міжвидову еволюцію до виникнення «людського тіла», яке ще не було «одушевлене» без-

¹⁷⁶ Томпсон Б. Научные доказательства сотворения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Lid.rus.Ec/B_171964/read. – Заголовок з екрана.

¹⁷⁷ Див. : Лаломов А.В. Антропология XXI века – наука или идеология? На примере книги А.А.Зубова «Палеоантропологическая родословная человека» (Институт этнологии и антропологии РАН, Москва, 2004). – С.267.

¹⁷⁸ Цитата з праці : Ларичев В. Поиски предков Адама (Рассказы археолога) [Текст] – В.Ларичев. – М. : Политиздат, 1978. – 127 с. – С. 22.

смертною людською душею. Зокрема, вищезгаданий теолог-еволюціоніст Тейяр де Шарден у своїй монографії «Феномен людини» представив концепцію, згідно з якою Господь вдихнув душу в людське тіло, що шляхом еволюції виникло з тварини. Вчений виступив проти ортодоксальної концепції моногенізму, тобто походження людського роду від одної пари прабатьків Адама і Єви, створених Богом. З його точки зору, під поняттям «першої людини» розуміється множинність людей, і юність цієї «узагальненої першої людини» тривала тисячі й тисячі років. Отже, на його думку, правом на існування повинна користуватися теорія полігенізму, яка стверджує, що людина виділяється з віяла антропоїдів, підпорядковуючись при цьому, як і всі антропоїди, законам всієї живої матерії, тобто еволюції.

Унікальність Т. де Шардена полягає у тому, що він, будучи природознавцем і теологом, поєднував матеріалістичні та ідеалістичні погляди. Початком і кінцем еволюції він вважав надприродний Дух – Господа. Але коли йшлося про духовність людини, вважав, навпаки, що матерія первісна, а дух вторинний продукт матерії. За його словами, матерія – мати духа, а дух – найвищий стан матерії. «Мислячий дух» (свідомість) не дається людині від Бога в готовому вигляді, а проходить етапи еволюції і є результатом закону рекурентності – наростаючої складності матерії.¹⁷⁹ В останньому Т. де Шарден частково мав рацію. Більш високий рівень психіки відповідає більш високому рівню складності матеріального утворення – мозку. Але мозок розвиває психічна діяльність людини, яка все більше й більше ускладнюється.

Теорію Т. де Шардена підтримали його співвітчизники – богослови Поль Шошар, Клод Тремонтан та німецький богослов Карл Ранер (1904–1984). Подібну точку зору щодо походження людини пропонує вищезгаданий американський професор релігії Ієн Барбур. Намагаючись поєднати Святе Письмо з еволюцією, він висуває теорію людини як ієрархії рівнів. За словами вченого, «...сприйняття людини як багаторівневої єдності, яка являє собою і біологічний організм, і відповідальну особистість, цілком узгоджується як з науковою, так і з біблійною точкою зору. Ми можемо уникнути дуалізму та матеріалізму, якщо приймемо холістичний погляд на

¹⁷⁹ Бабосов Е. На распутье между наукой и христианством [Текст] / Е.Бабосов // Наука и религия: научн.-попул. журн. / глав. ред. А.С.Иванов. – М. : Знание, 1971. – №6. – С.55 – 59. – С. 56.

людину як на ієрархію рівнів. Якись із них у нас загальні з усім матеріальним світом, якись із всіма живими істотами, тоді як деякі з них, очевидно, притаманні тільки людям».¹⁸⁰ Що ж до походження людини, то Ієн Барбур висловлює думку про те, що вона виникла від предків, спільних із мавпами: «Дані молекулярної біології та палеонтології, – пише вчений, – свідчать про те, що людина і сучасні африканські людиноподібні мавпи виникли від загальних предків... В африканських шимпанзе і горил 99% ДНК аналогічні ДНК людини.... Сьогодні біологи повністю приймають еволюційну нерозривність між людськими і долюдськими формами, але при цьому приділяють увагу появі відмінних людських здібностей до мислення, до символічної комунікації і до формування культури».¹⁸¹ З цього робиться висновок, що Господь не створив людину окремим актом творення. Він тільки дав людині можливість безмежно удосконалюватись, підніматись на нові рівні духовної еволюції. Духовне удосконалення, на думку І. Барбура, є продуктом діяльності її головного мозку. Отже, це фактично і матеріалістична позиція, і заперечення Святого Письма, хоча вчений пише, що узгоджує науку із біблійною точкою зору.

Ідея поступового утворення людського тіла з віяла антропоїдів не відповідає біблійному тексту, згідно з яким тіло людини було створене Богом окремим актом творення. Зокрема, Святитель Ігнатій Брянчанинов (1807–1867) у своїй праці «Визначення людини» наводить слова апостола Павла: «...храм Божий – святий, а цей храм – ви» (1 Кор. 3:17). Не тільки душа, але й «...тіло ваше є храм Духа Святого... Отже, прославляйте Бога у тілі своєму і в душі своєму, бо вони Божі» (1 Кор. 6:19-20). Спираючись на ці вислови апостола Павла, святитель Ігнатій дає таке визначення людини: «Людина є Богом створений храм Божества по душі й тілу».¹⁸² І душа, і тіло людини створені Богом.

Справді, у людиноподібних мавп і людини є багато спільного. Зокрема, волосяний покрив на тілі в плода мавпи такий самий

¹⁸⁰ Барбур И.Г. Религия и наука: история и современность. – М.: Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – Издание второе. – 430 с. – С. 342.

¹⁸¹ Названа праця. – С. 88.

¹⁸² Брянчанинов И. Определение человека [Текст] / И. Брянчанинов // Мгарский колокол: всеукраїнський журнал, видається Мгарським Спасо-Преображенським монастирем. – 2011. – № 11 (106) – листопад. С. 22–24. – С. 23.

незначний, як у дорослої людини. Із цього був виведений принцип неотенії – збереження ювенільних (зародкових) ознак предка в дорослому організмі еволюційного нащадка. Для доведення спільності предків між людиною і мавпою використовується закон подібності зародків у всіх хребетних, сформульований в 1901 р. Карлом Бером. У всіх зародків хребетних є зачатки зябрових дуг, хвіст, одне коло кровообігу. Але хоча зародки схожі, первісно людині був даний особливий набір генів. Набір ДНК людини відрізняється від ДНК людиноподібної мавпи лише на 1%, але в цьому одному проценті містяться всі відмінності людини. Головні відмінності генома людини від генома мавпи включають 35 мільйонів змін окремих основ нуклеотидів (А,С,Т,Г та ін.), з яких складаються молекули ДНК та РНК і, крім того, 5 мільйонів видалень і вставок. Отже, хоча зародки мавпи і людини схожі, генний код у них абсолютно різний.

На думку еволюціоністів, спільним предком людини та мавпи був пропліопітек, який жив 45 мільйонів років тому.¹⁸³ Від нього 25 мільйонів років тому утворилось три головних гілки мавп: гібон, орангутанг і дріопітек. Від дріопітеків утворилися горили і шимпанзе і ті мавпи, які еволюціонували у людей.

Загальноприйнятим є твердження антрополога Ле Гро Кларка, що людським можна вважати череп від 700 куб. см.¹⁸⁴ У шимпанзе об'єм мозку 380–450 куб. см. За останнє століття археологи виявили тринадцять видів черепів людиноподібних мавп, які були поставлені в ряд у міру зменшення їхньої давнини і збільшення об'єму, щоб продемонструвати поступовий розвиток мавпи до людини. Проте точно встановити, яким був об'єм мозку викопних істот, неможливо, оскільки похибка вимірів навіть при оцінці розумових здібностей сучасної людини, що визначається на основі багатьох тисяч вимірів, становить 30-40%. А при зменшенні числа спостережень (викопних черепів є одиниці) похибка оцінки значно зростає. Це означає, що якщо буде знайдено один, два або три черепи первісної людини з об'ємом

¹⁸³ Горов Ф. Почему сейчас человек не происходит от обезьяны? [Текст] / Ф. Горов // Наука и религия: научн.-попул. журн. / глав. ред. А.С.Иванов. – М. : Знание, 1971. – №. 7. – С.54–55. – С.55.

¹⁸⁴ Матюшин Г.Н. Археологический словарь [Текст] – Г.Н.Матюшин. – М. : Просвещение : АО «Уч. лит.», 1996 – 304 с. : ил. – ISBN 5-09-004958-0. – С. 282.

800 куб. см, то насправді «розбіжність значень» буде коливатися на 40% вище або на 40% нижче від цієї цифри, тобто від 480 до 1120 куб. см.

Першу позицію філогенетичного ряду представляє найдавніший череп людиноподібної мавпи, виявлений в 2002 р. у Республіці Чад, біля південного краю пустелі Сахари. Його об'єм становив 350 куб. см. Володар черепа, якого назвали Сахелінтропом, жив 7–6 мільйонів років тому. На наступній сходинці еволюціоністи поставили людиноподібну мавпу Мілленіум, останки якої були знайдені в 2000 р. у Кенії. Її вік 6 мільйонів років. У 1997–2000 рр. в Ефіопії було розкопано рештки Африкануса Каддиби, якому 5,4–5,8 мільйона років. У 1995 р. знайдено кістки Ардипітекуса Рамідуса, що жив 4,4 мільйона років тому. Трохи молодшим за нього є Кус Анатенсіс, вік якого 4,17–4,12 мільйона років.

На наступній сходинці стоїть австралопітек, який жив 3,6–2,5 мільйона років тому. Відкриття цієї істоти належить Раймонду Дарту. Він виявив останки австралопітека Африкануса в 1924 р. у Південно-Африканській Республіці і ввів у науку термін австралопітек – південна мавпа. У середині 60-х років XX ст. сліди австралопітеків були виявлені Мері Лікі на розкопках у Летолі (Танзанія), у шарі застиглої попелу, що датується 3,6 мільйонами років.

Особливо цікавою була знахідка археолога Дональда Джохансона. Наприкінці 70-х років XX ст. у Ефіопії, в центрі пустелі Афар (місцевість Хадар), у долині річки Аваш, він відкрив стоянку Гона, на якій було виявлено досить добре збережений скелет особи жіночої статі (Люсі), віком 25–30 років, що жила 3–4 мільйони років тому. Переважна більшість сучасних вчених вважають Люсі різновидом австралопітека (південної мавпи). Крім її скелета, було знайдено ще близько 350 кісток, які належали австралопітекам Афаренсісам, проте головною знахідкою була Люсі. Якщо раніше реконструювати гоміноїд доводилося за фрагментарними останками, які були знайдені за сотні кілометрів один від одного і розділені у часі сотнями тисяч років, то скелет Люсі зберігся майже весь. Це був найдавніший, досить добре збережений скелет гоміноїда.

Майже одночасно з цією знахідкою у Кенії Дональд Джохансон виявив череп, який вразив усіх тим, що був плоским, тобто не мав

виступаючих надбрівних дуг та щелеп. Володаря черепа назвали Кеніатропус платиопс (*Keniatropus platyops*) – «плосколиций чоловік», хоча це також була людиноподібна мавпа, що жила 3,5 мільйона років тому. Ще один різновид австралопітека Гархі (*Garhi*), розкопаний в Ефіопії в 1997 р., жив 2,5 мільйона років тому; об'єм його черепа був близько 380–450 куб. см.

На думку прибічників природної еволюції, саме австралопітеки дали початок істотам, із яких утворились люди. Цьому сприяла зміна клімату і зменшення лісів, що відбулось 2,5 мільйона років тому і примусило деяких мавп спуститися на землю. Це і стало головним поштовхом для еволюції мавпи в людину. Наступні істоти – Парантроп Боссеї, який жив 2,3–1,8 мільйона років тому, та Парантроп Робустус, що жив 2–1,5 мільйона років тому і мав об'єм черепа – 520 куб. см, завершують список людиноподібних мавп. Парантроп перекладається як «сусід людини», «біля людини», «пара людині» Після парантропів у філогенетичному ряду стоїть людина вміла (*Homo Habilis*).

У монографії «Палеоантропологічна родословна людини» О.О. Зубов пише, що група австралійських та новозеландських вчених запропонувала об'єднати в рід Номо (людина) вид *Homo sapiens* (людину розумну) та людиноподібних мавп: вид *Homo gorilla* (горилу) та *Homo niger* (шимпанзе).¹⁸⁵ «Не виключено, – стверджує О.О. Зубов, – що ті відмінності між людиною і шимпанзе, які здаються нам якісними, мають значною мірою кількісний характер».¹⁸⁶

Помилковість цього твердження доводять численні наукові дослідження та експерименти. Головною відмінністю людини від людиноподібної мавпи є не тільки більший об'єм мозку, але й здатність виготовляти знаряддя праці. Дослідники виявили, що мавпи можуть тільки використовувати готові предмети, наприклад, палки для розширення отворів при відкриванні ящиків, але ніхто ніколи не бачив, щоб вони використовували камінь для різання і копання і щоб вони самі не просто використали дане їм природою, а зробили хоч би найпростіше знаряддя. Вони ніколи не перейдуть якісну межу, яка відділяє їх від людини. І хоча де-

¹⁸⁵ Зубов А.А. Палеоантропологическая родословная человека [Текст] – А.А.Зубов. – М. : Институт этнологии и антропологии РАН, 2004. – 551 с. – С.82.

¹⁸⁶ Названа праця. – С.90.

які шимпанзе та горили навіть вчаться говорити мовою глухонімих і від народження сплять на ліжку, людьми все одно ніколи не стануть.¹⁸⁷ Прихильники природної еволюції стверджують, що 2,5 мільйона років тому жили інші мавпи, але й біля останків вищеназваних парантропів археологи не знаходять жодного, хоч би найпростішого кам'яного знаряддя праці. І хоча еволюціоністи інтерпретують всі вищеназвані форми людиноподібних мавп як свідчення їхнього послідовного перетворення на людину, це твердження залишається недоведеним за відсутністю у них знаряддя праці. Нерозривність між людиною і людиноподібною мавпою не підтверджується даними палеонтології. Як пише Віктор Левпельський, палеонтологія виявила багато останків мавп, багато останків давніх людей, але ніяк не може знайти проміжну форму між мавпою і людиною.¹⁸⁸

Щоб вийти з цієї ситуації, еволюціоністи вдаються до різноманітних припущень: одні стверджують, що знайти знаряддя просто неможливо, тому що парантропи часто переходили з місце на місце; інші кажуть, що поступового переходу від мавпи до людини не було, а «зміни відбувалися стрибками без проміжних форм». Однак цьому немає доказів, і тому такі пояснення можуть бути кваліфіковані лише як припущення. Неможливість доведення того, що поступово людиноподібні мавпи почали виготовляти знаряддя праці, означає тільки те, що вони не були предками людей. За висловом Б. Франкліна, значення якого підкреслював у свій час ще К. Маркс, «Людина є тварина, що створює знаряддя праці».¹⁸⁹ Парадоксальність цієї дефініції впливає з того безсумнівного факту, що тварини не створюють знаряддя праці. Отже, істота, що створює знаряддя праці, вже не є твариною.

Залишається визнати, що людина – це якісно нове створіння, кардинально відмінне від усього іншого в природі. Ця карди-

¹⁸⁷ Матюшин Г.Н. Археологический словарь – М. : Просвещение : АО «Учеб. лит», 1996. – 324 с. – С. 279.

¹⁸⁸ Левпельський В. Так от кого же на самом деле произошел человек? // Планета, май, 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Planeta / article/ 217/.

¹⁸⁹ Ойзерман Т.И. Номо sapiens преодолевает свою видовую ограниченность [Текст] / Т.И.Ойзерман // Вопросы философии: научн.- теор. журн./ глав. ред. В.А.Лекторский. – М. : Наука, 1988. – № 4. – С. 3–16. – С. 3.

нальна відмінність полягає не тільки у прямоходінні і більшому об'ємі мозку, але й насамперед у тому, що людина завдяки своєму розуму може робити нові речі, змінювати природу, творити щось нове, чого немає у світі. Ця здатність підтверджує концепцію творення. Здатність робити щось нове була дана Господом тільки людині, адже вона була створена за образом і подобою Творця. Виготовлення перших знарядь, нехай ще зовсім примітивних, було для давніх людей вже творчістю.

Прихильники теорії креаціонізму Старої Землі не визнають еволюційної нерозривності між людиною і людиноподібними мавпами, але визнають доведену наукою еволюцію людини, що триває від 1,8 мільйона років тому і продовжується донині. Еволюційний процес розглядається у 3-х напрямках: 1) інцефалізація (збільшення об'єму головного мозку), 2) прямоходіння, 3) виготовлення знарядь праці.

Першими представниками людства, відомими на сьогодні науці, були насельники ущелини Олдувай (Танзанія), останки яких були виявлені в 1964 р. археологом Луїсом Лікі. Вчений назвав їх *Homo habilis* («людина вміла»). Перші викопні залишки (5 фаланг пальців, кістки лівої стопи, п'ятка, кістки щиколотки та ін.) свідчили про те, що *Хомо хабіліси*, які жили 1,8–1 мільйон років тому, ходили на прямих ногах. Але найбільш цікавою була рука. Незважаючи на деяку масивність і зігнутість пальців, ця рука була подібна до руки сучасної людини і була здатна до праці. Вона володіла захватом досить великої сили. Ні в однієї мавпи таких особливостей немає. Об'єм мозку *Homo habilis*, визначений за фрагментами черепів, коливався від 539 до 868 куб. см.

У 2001 р. у Дманісі (Грузія) було знайдено три черепи (об'єм 600–680 куб. см) і частину скелета, що належали істотам – *Homo georgicus* (людина грузинська), а біля них кам'яні знаряддя праці олдувайського типу, вік яких 1,8 мільйона років. Ця знахідка показала, що найдавніші люди жили не тільки в Африці, але і на інших континентах (у Європі, Азії). У Біблії сказано, що Господь створив перших людей в Едемському саду, який був розташований між річками Тигром і Євфратом. Відтак не виключено, що рештки перших людей будуть знайдені й на місці Едемського саду. Принагідно зауважимо, що у час появи перших людей – 1,8 мільйона років тому настав третій період плейстоценового похолодання, частина Європи та Азії була покрита

товстим шаром льоду, але на півдні Європи та Азії і в Африці клімат був субтропічний – теплий і м'який; природа щедро годувала людей. Тому археологи жартують, говорячи, що тут перші люди жили «як у Бога за пазухою». Найдавніших людей сучасні художники зображують дещо подібними до мавп. Але наскільки достовірні ці зображення – судити дуже важко, оскільки точно відтворити вигляд людини за фрагментами кісток, що від неї залишились, неможливо.

Призначення створеної людини полягало у прилученні до Бога, у з'єднанні з благодатним Божественним життям. У своїй проповіді в ареопазі апостол Павло говорив, що «...з однієї крові створив Він увесь рід людський для життя по всій землі... щоб вони шукали Бога, чи не відчують Його і не знайдуть, хоч Він недалеко від кожного з нас, бо Ним ми живемо, рухаємось і існуємо» (Дії, 17:26-28). Через людину як царя всього тварного світу повинно було відбутись преображення всієї природи. За словами св. Максима Сповідника, людина повинна була «з'єднати любов'ю природу тварну з природою нетварною». Але скоївши гріх і потрапивши поза межі раю, людина деградувала. Згідно з біблійним оповіданням, сини Адама і Єви – Авель, Каїн, Сиф – знали землеробство і скотарство. Згідно з археологічними дослідженнями, найдавніші люди займалися полюванням і збиральництвом, а землеробство і скотарство пізнали лише через тисячі років, у добу неоліту. Цю суперечність можна пояснити словами святого Августина, який писав, що втрапивши безпосередній контакт з Господом, люди поступово забули про Нього і розгубили надані їм знання. Після вигнання з раю око людини, спрямоване у природу, пошкодилося, око, спрямоване до Бога, осліпло зовсім. Однак, перемістивши людину з райського саду та позбавивши її безпосереднього контакту з Собою, Господь дав людині особливу якість – нескінченно розвиватися своєю працею, безмежно удосконалювати себе для того, щоб знову досягнути втраченого раю. Минули тисячі років, доки людина знову почала відчувати Творця. Протягом тисячоліть розвивався її мозок, мислення, пам'ять, увага, почуття, а також зовнішність, руки, тіло, обличчя.

Виявлені археологами останки первісних людей дають змогу простежити, як збільшувався об'єм головного мозку людини, удосконалювався їхній зовнішній вигляд. Homo habilis (люди вмілі) виготовляли нескладні кам'яні знаряддя праці (чопери), не

знали вогню, мали об'єм мозку від 539 до 868 куб. см. Проте аналіз внутрішньої поверхні їхніх черепів виявив на них зачатковий виступ у зоні Брока, який пов'язаний з мовою.

Донині між вченими продовжується дискусія стосовно того, чи були *Homo habilis* людьми. У монографії О.О. Зубова «Палеоантропологічна родословна людини» її описано на 16 сторінках. Вивчаючи щелепу з 13 збереженими зубами, знайдену в ущелині Олдувай, спеціаліст Д.Т. Робінсон заявив, що не бачить суттєвої різниці між зубами *Homo habilis* і австралопітека.¹⁹⁰ Такої ж думки дотримуються Б. Вуд, М. Коллард, Дж. Можди-Чеккі. На підставі вивчення зубів і хребта хабілісів, вони вважають, що найдавніші насельники Олдувая ближчі до австралопітеків і їх потрібно виключити з роду *Homo*. Проте переважна більшість вчених має протилежну точку зору. Не менш важливою ознакою, ніж будова зубів і хребта, є об'єм мозку і вміння виготовляти знаряддя праці. Саме це є головним свідченням того, що хабіліси були люди. Цій найважливішій відмінності людини від тварини дослідники, які вважають хабілісів мавпами, намагаються не надавати значення і презирливо беруть їхні знаряддя праці в лапки, ніби не вважаючи їх знаряддями. Так, доктор історичних наук П.В. Волков пише, що «ніякої еволюції знарядь праці не було, а Олдувайська археологічна культура є результатом активності давніх мавп, які навчились розколювати камінь і користуватись такими найпростішими «знаряддями». *Homo habilis* із своїми дрібними «виробами» з колотої гальки людьми насправді не були.¹⁹¹ Річ у тому, що, як вже зазначалось, жодна найбільш розвинена мавпа не додумається до того, що треба розколоти камінь, і не зробить хоча б найпримітивнішого знаряддя, а користується тільки готовими.

Точку зору П.В. Волкова поділяє й О.В. Лаломов. «На основі отриманих експериментально-технологічних даних про найдавніші кам'яні інструменти, – пише вчений, – можна з упевненістю сказати, що генетичного взаємозв'язку між технологіями виробни-

¹⁹⁰ Матюшин Г.Н. Археологический словарь – М. : Просвещение : АО «Учеб. лит.», 1996. – 324 с. – С. 281 – 282.

¹⁹¹ Див. : Лаломов А.В. Антропология XXI века – наука или идеология? На примере книги А.А.Зубова «Палеоантропологическая родословная человека (Институт этнологии и антропологии РАН, Москва, 2004). – С. 263.

цтва знарядь «Олдувая» і знарядь «Ашелья» не існує. Ашельська культура унікальна, виникла несподівано, без коріння, що фіксується археологічними методами.¹⁹² Це твердження є абсолютно безпідставним. Навпаки, археологічні знахідки доводять, що ашельська культура (1,6 млн – 150/120 тис. років тому), яка змінила Олдувайську (близько 2–1 млн років тому) була тісно пов'язана з попередньою. Найбільш ранні рубила ашельської культури були знайдені у другому шарі Олдувайської ущелини, який датується 1,6–1 мільйон років тому.¹⁹³ В Олдувайській ущелині було виявлено два археологічних шари. У більш давньому і глибшому, першому шарі знайдено найпростіші знаряддя, зроблені з гальки – чопери (ударники, від англійського *chop* – удар). А в другому шарі, розташованому вище, який зараховується археологами до перехідного періоду від олдувайської до ашельської культури, було знайдено як ті ж самі примітивні чопери, так і більш складні двосторонні рубила (так звані біфаси). Отже, між олдувайською та ашельською культурами був прямий зв'язок.¹⁹⁴

Зробити перші знаряддя праці було нелегко. Сировиною для олдувайських майстрів слугував овальний або грушоподібний камінь, обточений і заокруглений водою. Люди вибирали камінь такої величини, щоб його було зручно затиснути в руці. Для виготовлення знаряддя достатньо було сильно вдарити ним по великому каменю або покласти його на великий камінь і вдарити по ньому іншим каменем, щоб відбити від нього скалку. Ще удар – і відлітає ще одна скалка. У результаті знаряддя отримує вузький зубчастий край, достатньо гострий, щоб різати ним м'ясо, розтинати суглоби та хрящі, вискоблювати шкури, загострювати палки. Чопери були і маленькі, і більших розмірів, поперечник яких дорівнював 7,5–10 см. Знаряддями служили і відбиті скалки (відщепи). Вони також були гострі, і також використовувались для того, щоб різати і шкребти. Такі знаряддя, як вже зазначалось, були знайдені у найдавнішому першому шарі Олдувайської

¹⁹² Див. : Лаломов А.В. Антропология XXI века – наука или идеология? На примере книги А.А.Зубова «Палеоантропологическая родословная человека» (Институт этнологии и антропологии РАН, Москва, 2004). – С. 262.

¹⁹³ Матюшин Г.Н. Археологический словарь – М. : Просвещение : АО «Учеб. лит.», 1996. – 324 с. – С. 17.

¹⁹⁴ Названа праця. – С. 286.

ущелини й у верхньому шарі, але, крім них, тут було знайдено й більш досконалі вироби наступної ашельської культури.

Що стосується датування виявлених в Олдувайській ущелині найдавніших останків людини, то для цього було застосовано кілька методів, зокрема геомагнітний, заснований на зміні полярності магнітного поля Землі, який дозволяє робити датування до 4,45 мільйона років тому. Протягом останніх чотирьох мільйонів років нараховується чотири великі епохи різної полярності: 1) Гільберт (зворотна полярність) – 4,45–3,23 млн років тому, 2) Гаусс (пряма полярність) – 3,23–2,43 млн років тому, 3) Матуяма (зворотна полярність) – 2,43–0,7 млн років тому, 4) Брунес (пряма полярність) – від 0,7 млн років тому до сьогодні. Найбільш ранні знахідки останків первісної людини за геомагнітним методом датування припадають на кінець епохи Гаусс – початок Матуями (2,43–1,88 мільйона років тому).¹⁹⁵ З метою перевірки відкриття Луїса Лікі було організовано 150 наукових експедицій, на розкопі побувало більше 1 500 вчених. Усі вони підтвердили, що Лікі знайшов залишки найдавніших людей і найдавніші знаряддя праці, якими розтинали туші убитих тварин.

Одночасно з *Homo habilis* (людиною вмілою) існувала *Homo ergaster* (людина працююча) – паралельна лінія в еволюції давніх людей. Виявлення *Homo ergaster* спростувало теорію лінійної еволюції, згідно з якою неможливе одночасне існування двох еволюційно споріднених видів. Останки *Homo ergaster* було знайдено в Африці, Іспанії, Франції. У 1972 р. Річард Лікі на стоянці Кообі Фор, на березі озера Турхан (колишнє озеро Рудольф) у Кенії, знайшов череп, який увійшов в історію археології під номером KNM-ER 1470, його об'єм становив 775 куб. см, вік 1,8–1,6 мільйона років, як і вік насельників Олдувайської ущелини. Від назви озера Рудольф володаря цього черепа назвали *Homo Rudolfensis*.¹⁹⁶ У 1984 р. на тому ж озері Турхан був виявлений збережений на 90% скелет хлопчика 12–14 років, вік якого 1,6–1,5 мільйона років. Ця знахідка була особливо важливою, тому що продемонструвала повну ідентичність скелета «ранніх людей» сучасній людині. У своєму підлітковому віці Турхан

¹⁹⁵ Матюшин Г.Н. Археологический словарь – М. : Просвещение : АО «Учеб. лит.», 1996. – 324 с. – С.43–44.

¹⁹⁶ *Homo Rudolfensis* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.Wikipedia.org/wiki/. – Заголовок з екрана.

ський хлопчик мав зріст 1,68 см, об'єм мозку 900 куб. см. Екстраполюючи ці дані на більш зрілий вік, можна припустити, що до 19 років він мав би зріст 2 м, а об'єм мозку 1000 куб. см.¹⁹⁷ У наступні роки в Африці було виявлено ще кілька подібних останків первісних людей, зокрема, в 1984-1985 рр. у Нарикотомі знайшли кітки людини, вік яких 1,65 мільйона років.

У порівнянні з людиною вмілою, людина працююча була більш розвинута. Об'єм черепа коливався від 750 до 1250 куб. см, тобто середній об'єм становив 900 куб. см. Дослідження відповідних зон черепа показало, що у *Homo ergaster* збільшились відділи мозку, які відповідають за абстрактне мислення і за мову (зони Брока). Людина працююча володіла мовою. Щоправда, її мова дуже відрізнялася від мови сучасної людини; вчені називають її лалія (лепетання, коли слова вимовляються зливо).

Наступну сходинку розвитку людства після *Homo ergaster* представляє *Homo erectus* (людина прямоходяча), що належить до Ашельської культури. Припускають, що еректуси з'явились у Східній Африці в добу середнього плейстоцену і вже 1,8 мільйона років тому через територію Близького Сходу широко розселилися на території Євразії аж до Китаю. Об'єм мозку *Homo erectus* досягав 900–1200 куб. см. Ці люди жили у печерах, користувались вогнем, виготовляли більш досконалі знаряддя праці ашельського типу. Характерною ознакою ашельських рубил є те, що вони оббиті не з одного боку, як олдувайські, а з двох, тому отримали назву біфаси. Техніка виготовлення рубил Ашеля була природним розвитком виготовлення чоперів Олдувайської культури. Ріжучий край біфасів, ретельно оброблений з двох боків, виходить більш прямим і гострим. Крім того, біфаси нерідко підрівнювали з усіх боків, поки вони не отримували бажану величину, форму і вагу. Вони були доволі масивними. Їхня довжина 10-20 см, а вага – 0,5–1 кг. Подібними рубилами користувались ще в XIX ст. племена тасманійців. Як і чопери, біфаси тримали за заокруглений кінець (п'ятку), а гострим краєм розрізали туші тварин, рубали дерева, виконували багато інших операцій.

Ручне рубило було головним знаряддям праці раннього палеоліту. Але були й інші знаряддя. У першому і другому шарі Ол-

¹⁹⁷ Человек работающий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru. Wikipedia.org / wiki/ – Заголовок з екрана.

дувайської ущелини Мері Лікі виявила 18 різних типів знарядь. Крім чоперів та рубил, тут були знайдені кам'яні кулі, шкребла, різці, шила, кам'яні ковадла і відбійники. Крім того, було виявлено велику кількість скалок, які зазвичай накопичуються у тому місці, де довгий час обробляють каміння. Нарешті були виявлені манупорти – камені без слідів обробки. Майже всі знаряддя були кварцові. У цій місцевості такої породи не трапляється. Отже, каміння доводилося приносити за 3–15 км від стоянки.¹⁹⁸

Одним з варіантів *Homo erectus* вчені вважають пітекантропа, останки якого (корінний зуб, черепну кришку і фрагмент стгенової кістки) вперше знайшов в 1890-1891 рр. лікар Ежен Дюбуа на острові Ява в Індонезії.¹⁹⁹ Термін «пітекантроп» був запропонований німецьким природознавцем і філософом Геккелем ще в 1866 р. для позначення гіпотетичної проміжної ланки між мавпою і людиною. Дюбуа дійшов висновку, що знайшов мавполюдину. Проте конференція берлінського Товариства антропологів, проведена в грудні 1895 р., поставилася до знахідки Дюбуа скептично. А президент Товариства Рудольф Вірхов заявив, що глибокий шов на черепі між верхнім склепінням і нижнім краєм орбіт є тільки у мавп, тому цей череп повинен належати мавпі.²⁰⁰ У 30-ті роки ХХ ст. голландський палеонтолог Генріх Густав фон Кенігсвальд виявив на Яві краще збережені рештки пітекантропа. Біля кісток не було виявлено знарядь праці. Але в тих самих археологічних шарах з тією ж самою фауною було виявлено знаряддя ашельського типу, що спонукає до висновку про виготовлення їх пітекантропом. Сумніви щодо належності пітекантропа до роду *Homo* зникли. Пітекантропи жили 700–27 000 років тому. Об'єм їхнього мозку становив 900–1200 куб. см. Але вони являли собою ізольовану групу *Homo erectus* і не стали предками сучасної людини.

До одного з видів *Homo erectus* належить також синантроп – китайська людина, вік якої 600–400 тисяч років. Вперше її рештки було виявлено в 1930 р. на розкопках у містечку Джоу Коудянь, за 40 км на південний схід від Пекіна. Тут були знайдені

¹⁹⁸ Матюшин Г.Н. Археологический словарь – М. : Просвещение : АО «Учеб. лит.», 1996. – 324 с. – С. 256.

¹⁹⁹ Названа праця. – С. 278.

²⁰⁰ Питекантроп [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>. – Заголовок з екрана.

фрагменти черепа, крем'яні знаряддя праці і зола від вогнища. У 1938 р. із печери Джоу Коудянь, що мала довжину 175 м, ширину 50 м і глибину 50 м, вчені дістали залишки кісток не менш як 38–40 людей, з яких п'ятнадцять були діти. Із збережених черепів перший, найбільш давній, мав об'єм 915 куб. см, ще чотири черепи – 1 075 куб. см, шостий череп – 1 140 куб. см.

Крім острова Яви та Китаю, останки *Homo erectus* і сліди їхньої життєдіяльності були виявлені в різних місцях Африки, Азії та Європи. Зокрема, найбільш відомою стоянкою Ашеля в Африці є Олоргесейліє, де в 1942 р. було знайдено величезне скупчення рубил; там же було виявлено кістки 66 вимерлих самопітеків (предків сучасних бабуїнів), вбитих і з'їдених еректусами. У Терра Амате, біля м. Ніцци, на півдні Франції, збереглися залишки подібних до куренів жител еректусів. На стоянці Лазаре, на тому ж південному березі Франції, у печері, було знайдено сліди намету, вік якого 400 тисяч років, вкритого шкурами тварин. В Іспанії на стоянках Торальба і Амбронне виявили залишки жител, викладених камінням.²⁰¹

Архаїчний підвид *Homo erectus* – *Homo antecessor* (людина-попередник), останки якої було виявлено в 1994 р. у печері Аталуерка та в 2007 р. у печері Сіма дель Елефанте (Іспанія), жила 1,2 мільйона – 800 тисяч років тому, мала об'єм мозку 1 000 куб. см. На думку більшості вчених, *Homo antecessor* – прямий попередник *Homo geidelbergensis* (гейдельберзької людини), що також належить до виду *Homo erectus*. Гейдельберзькі люди жили 800–200 тисяч років тому, користувались не тільки рубилами, але й короткими списами. У Німеччині знайшли їхні списи, зроблені зі стовбурів ялинок, вік яких 400 тисяч років.

Подальший розвиток людства представляють неандертальці та кроманьйонці, котрі належать до виду *Homo sapiens* (людини розумної). Неандертальці (*Homo Neandertalis*) заселяли Європу і Азію від Іспанії до Узбекистану 200–28 тисяч років тому. Назва цих людей походить від ущелини Неандерталь (біля Дюссельдорфа), названої на честь археолога Іоахима Неандера. З погляду деяких вчених, нічого спільного між неандертальцем і сучасною людиною немає.²⁰² Проте останні дослідження показали, що не-

²⁰¹ Матюшин Г.Н. Археологический словарь – М. : Просвещение : АО «Учеб. лит.», 1996. – 324 с. – С.18.

²⁰² Див.: Лаломов А.В. Антропология XXI века – наука или иде-

андертальці належать до виду *Homo sapiens*. За об'ємом черепної коробки (1400–1700 куб. см), будовою зубів, кісток таза, кистей рук вони майже нічим не відрізнялись від сучасної людини, і якби нині оживити неандертальця, помити, побрити, вбрати у сучасний одяг і пустити у багатолюдне метро, на нього мало хто звернув би увагу. При порівнянні генома сучасної людини і неандертальця виявилось, що від 1 до 4 генів сучасні люди успадкували від неандертальців. Ідентичність гену *FOXP-2*, який пов'язаний з мовою, будова голосового апарата і мозку дозволяє зробити однозначний висновок, що в неандертальців була мова.²⁰³ Дослідження показали, що ДНК сучасної людини і ДНК, взяті з кісток неандертальця, яким 38 000 років, ідентичні на 99,5%. У 2010 р. гени неандертальця було знайдено в геномах низки сучасних народів (в експерименті брали участь представники Франції, Китаю, Африки, Папуа–Нової Гвінеї).

Кроманьйонці мали вигляд сучасної людини й об'єм мозку 1600–1800 куб. см.²⁰⁴ Найдавніші кістки цих людей, яким 195 тисяч років, були виявлені в Африці. В Європі вперше залишки кроманьйонців було знайдено у печері Кро-Маньйон у 1868 р. Експансія кроманьйонців з Африки в Азію та Європу почалась 80–60 тисяч років тому, приблизно 45–40 тисяч років тому відбулось друге переселення кроманьйонців. Близько 40–28 тисяч років тому кроманьйонці та неандертальці жили на одній території Європи.²⁰⁵ Археолог П.В. Волков та протоієрей Стефан Ляшевський, намагаючись узгодити археологічні знахідки з біблійним оповіданням, висловили думку, що неандертальці були нащадками Каїна, а кроманьйонці – нащадками Сифа.²⁰⁶

ологія? На примере книги А.А.Зубова «Палеоантропологическая родословная человека (Институт этнологии и антропологии РАН, Москва, 2004). / Матеріали науково-практичної конференції «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду» – Острог : Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2009. – Випуск 1. – 548 с. – С. 150–171. – С. 260.

²⁰³ Неандерталец [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.Wikipedia.org/wiki/. – Заголовок з екрана.

²⁰⁴ Кроманьёнец [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.Wikipedia.org/wiki/. – Заголовок з екрана.

²⁰⁵ Эволюция людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uk.Wikipedia.org/wiki/. – Заголовок з екрана.

²⁰⁶ Неандерталец [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

На думку деяких вчених, неандертальці ворогували з кроманьйонцями і були переможені ними як більш сильними і розумними. Проте археологічні дослідження довели, що неандертальці майже не поступалися кроманьйонцям за об'ємом мозку (1 400–1 700 куб. см) і навіть перевершували сучасних людей. І неандертальці, і кроманьйонці не відрізнялись шляхетністю поведінки. На стоянках кроманьйонців знаходять обгризені кістки неандертальців із слідами зубів. Із зубів неандертальців кроманьйонці робили собі наміста. На стоянці кроманьйонців Сунгір, за 200 км від Москви, у похованні знайшли гомілкову кістку неандертальця з відсіченим суглобом, всередині якої був насипаний порошок червоної вохри, тобто її використали як шкатулку. Проте, що неандертальці були каннібалами, свідчить і той факт, що із 300 знайдених на їхніх стоянках скелетів тільки 12 були цілими, на інших є сліди відділення м'яса від кісток або сліди зубів, у багатьох кістках – мікроскопічні скалки кременю. Але, крім ворожих стосунків між неандертальцями і кроманьйонцями, існували й мирні дружні взаємини. Є низка доводів, що у них існували змішані шлюби, від яких нащадки мали гібридні риси. Отже, асимілюючись з кроманьйонцями, неандертальці стали предками сучасної людини.

Неандертальці представляють той етап у розвитку людства, коли в умах *Homo sapiens* зароджувалось незрозуміле усвідомлення існування вищої надприродної сили, іншого надприродного світу, загробного життя, а в душах людей розвивались перші паростки духовності, з'являлись такі почуття, як жалість, співчуття, відповідальність. Про співчуття і жалість до поранених родичів говорить той факт, що неандертальці вміли складати зламані кістки. Із 36 виявлених археологами зламаних кісток неандертальців 24 були складені правильно. У печері Шанідар (Іран) знайшли кістяки двох людей, які, очевидно, залишились самі, коли всі інші пішли на полювання. Вони загинули випадково через обвал печери. В одного чоловіка були рани на ребрах, а в іншого – на черепі.

Своїх померлих родичів неандертальці не тільки поїдали, але й хоронили, супроводжуючи їх у загробне життя різними обрядами і речами, які мали не тільки утилітарне, але й магічне значення. Наприклад, у печері Тешик-Таш (Кавказ) навколо померлого хлопчика було поставлено три пари рогів гірського козла. У

печері Ля-Шапель-о-Се (Франція) скелет померлого, похованого у позі ембріона, був покритий червоною вохрою. Червоний колір – колір сонця і крові – був символом життя. Ховаючи людину в позі ще ненародженого плоду в череві матері і посипаючи вохрою, родичі готували її до нового народження і нового життя. Біля померлого були залишені квіти, знаряддя праці, яйця і м'ясо. В Іраку було виявлено скелет сорокарічного чоловіка, на якого поклали чимало квітів, біля нього було багато квіткового пилку. Все це свідчить про зародження уявлень про потойбічний світ і в зв'язку з цим зародження магічно-релігійної практики.

Крім культу потойбічного життя, у неандертальців зароджувався культ промислових звірів і у зв'язку з цим – мисливська магія. Про це свідчать знайдені на стоянках черепи ведмедів і зубрів. На стоянці Пронятин (Україна) була виявлена кістка, вік якої 40–30 тисяч років, з продряпаним на ній зображенням леопарда. На стоянках Арсі-Сюр-Кюр, Очокіро, Молодова розкопані кістки з продряпаними лініями. У 2003 р. на березі Луари, біля містечка Ля-Роше-Катар, був знайдений камінь (10 см), який мав величезну подібність з людським обличчям. Одним з перших культів неандертальців був також культ сонця. Можливо, з ним пов'язаний виявлений у печері Ля Феррасі камінь із заглибленнями, вкритими червоною вохрою. Є дані, які дозволяють припустити наявність у неандертальців місячно-сонячного календаря.

28 000 років тому неандертальці щезли з нашої планети. На землі запанували неантропи – кроманьйонці. Вони залишили по собі сотні розписів у печерах, скульптури людей і тварин, величні мегалітичні храми, сотні археологічних культур, які відкрили шлях для подальшого розвитку давніх цивілізацій.

З викладеного аналізу філогенетичного ряду гомінід від дріопітека до кроманьйонця можна дійти висновку, що викопні рештки істот не доводять поступового перетворення мавпоподібного предка в людину, оскільки не дають змоги простежити виникнення знарядь праці у людиноподібних мавп. Всі досить повно збережені викопні істоти можна зарахувати або до мавп, або до давніх людей. Між людиною та рештою живих істот існують три нездоланні відмінності: тільки людина може творити щось нове, змінюючи навколишній світ, тільки вона може нескінченно розумово розвиватись, тільки вона відчуває й усвідомлює свій зв'язок із Вищим Розумом, який стоїть понад цим світом.

Ступеневий розвиток тварини, «посилення» її свідомості до людського рівня абсолютно неможливі. Між духовним людським та тваринним біологічним буттям існує таке «онтологічне провалля», що, за словами доктора філософії Петра Гусака, жодний розвиток, жодна «зміна стану» (Тейар де Шарден), жодна «перервана рівновага» (Джей Гоулд), жодний перехід кількості в якість (діалектичний матеріалізм) не може його засипати.²⁰⁷

Одним із найголовніших доказів божественного походження людини є існування даної людині Богом вічної душі, що підтверджується науковими дослідженнями медиків і психологів, які вивчали передсмертні видіння умираючих. Перше систематичне вивчення цих явищ було розпочато в 1924 р. англійським фізиком Уільямом Барретом (1844–1925). Його послідовники Карліс Озис, Ерлендур Харальдсон разом з іншими вченими у 50-70-ті роки ХХ ст. під егідою Американського товариства психічних досліджень зібрали відомості про десятки тисяч випадків видінь на смертному одрі, більше тисячі з яких були вивчені докладно.²⁰⁸ Як правило, видіння з'являються у людей за кілька хвилин до смерті. Вони бачать місця неземної краси, які не можна описати словами, чують прекрасну музику, деякі люди бачать ангелів, Ісуса Христа, Богородицю або своїх померлих рідних і близьких людей, які являються їм у білих сяючих одягах. Ці видіння викликають в умираючих відчуття чогось незбагненного, святого, невимовної радості, щастя, умиротворення. Дослідники висунули низку гіпотез, щоб дати наукове природне пояснення виникненню видінь – ліки, жар, галюцинації, недостатність кисню у головному мозку. Справді, всі ці чинники можуть викликати галюцинації, але вони будуть відображати тільки життя реальне і аж ніяк не будуть пов'язані з видінням потойбічного світу. Дослідження показали, що видіння приходять найчастіше до людей,

²⁰⁷ Гусак П. Чи існує прийнятна теорія еволюції людини? Критичні роздуми про людський філогенез [Текст] / Матеріали науково-практичної конференції «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Випуск 1. – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2009. – С. 123–138. – С. 136.

²⁰⁸ Видення на смертном одре. Ощущения умирающих [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.abcpeople.com/phenoments/death/bt-6.htm. – Заголовок з екрана.

які перебувають у повній свідомості. Як стверджують представники медперсоналу, іноді у момент смерті над тілом утворюється срібляста хмаринка «енергії-душі», у деяких випадках ця «енергія-душа» набуває чітких форм астрального тіла вмираючого, причому ця форма зв'язана сріблястим шнуром з реальним тілом. У момент смерті цей шнур обривається. Ці явища не можуть бути пояснені ні перебігом хвороби, ні дією медичних препаратів, зате можуть свідчити на користь існування потойбічного світу, безсмертної душі, а отже, і божественного походження людини.

Одночасно людина має і вище божественне, і нижче тваринне начало. Сенс життя кожної людини і цілого людства полягає у тому, щоб розвивати у собі свою божественну духовну природу, повернутися від тваринного життя до божественного блаженства. За словами св. Максима Сповідника, «для того Він створив нас, щоб ми стали причасниками Божеського єства і причасниками самої вічності, і явилися Йому подібними по обожненню від благодаті, через яку звершується всяке суще творіння існуючого і виникнення із не сухих».

Духовний розвиток філософи і богослови розуміють по-різному. Духовність у релігійному значенні цього слова – це ступінь наближення людської душі до Бога. У філософському розумінні духовність – це рух людської душі також до вічного трансцендентного духу. Але під словом дух розуміється не Бог. З позицій філософів, дух – це світ ідей, культура, спільна свідомість, що володіє апріорним та об'єктивним статусом щодо індивідів, це не утилітарні, не тимчасові цінності, які виходять за межі одного часу й однієї країни, це може бути наука, релігія, мистецтво. Духовність – це процес і результат залучення душі до вічних загальнолюдських культурних цінностей; за висловом сучасного філософа П.Кравченка, це «зв'язок тимчасового з вічним, суб'єктивного з об'єктивним, індивідуального із загальним. І коли це прилучення здійснюється, тоді відбувається вихід індивіда, його думок і почуттів у безмежність безконечного всесвіту».²⁰⁹ Спільним в обох визначеннях є вихід із земного часу, піднесення над тимчасовістю, прилучення до вічності. Це відбувається тоді, коли «людина знайде серед часової плинності

²⁰⁹ Кравченко П. Бівалентність світоглядної природи духовності та свідомості [Текст] // Філософська думка: наук.-теор. журн. / гл. ред. С.Іваненко, В.Юдашківський. – К., 2000. – № 33. – С. 143–155. – С. 152.

таке, що перебуває над людським визначенням, така душа підноситься з темряви хаосу часу в ефір вічності, парить між дійсністю і духом».²¹⁰ Німецький мислитель Ернст Юнгер (1895–1998) порівнював життя людського роду з таємничим прадавнім лісом, у якому крони дерев підіймаються назустріч сонцю із чаду, спекоти і затхлості. Їхні верхівки обгорнуті благоуханними випаровуваннями і прекрасними квітами, а внизу, у переплетенні коріння, – безмежна ніч і одвічна боротьба диких тварин, жахливі крики жертв, котрих виривають із печер і гнізд у лапи смерті жадібні натреновані у вбивстві щелепи. Так із війни, бруду і крові виводиться найяскравіше світло духовне, чим досягається духовне перетворення світу.²¹¹

Узагальнюючи події шостого дня творення, зазначимо, що його початок можна співвіднести з серединою девонського періоду палеозойської ери (385 млн років тому), коли з'явились перші наземні тварини – амфібії. У добу пізнього кам'яновугільного періоду (300–286 млн років тому) їх витіснили плазуни (рептилії), які набули особливого поширення у наступну мезозойську еру і панували до кінця цієї епохи (235–65 млн років тому). Найбільш поширеними були динозаври, яких відомо понад 1 000 видів. У наступну кайнозойську еру з'явились хижаки – міоциди, потім предки сучасних ссавців – мастодонти. У період пліоцену (5,3–2,5 млн років тому) з'явились сучасні види тварин. У цей же час материка на Землі зайняли стабільне положення. Найдавніші люди з'явились близько двох мільйонів років тому. Очевидно, на цей час припадає кінець шостого дня творення світу.

²¹⁰ Кравченко П. Бівалентність світоглядної природи духовності та свідомості [Текст] // Філософська думка: наук.-теор. журн. / гл. ред. С.Іваненко, В.Юдашківський. – К., 2000. – № 33. – С. 143–155. – С. 155.

²¹¹ Вислів з праці: Халецький О. В. Діє-історично-духовний розвиток анабазис як збільшення його чинників або історичний еволюціонізм [Текст] / О.В.Халецький, О.О.Халецька // Науковий вісник ЛНУВМ та БГ ім. С. З. Гжицького. – Львів : Вид-во ЛНУВМ ім. С. З. Гжицького, 2011. – Т. 13. – № 2 (48). – Ч. 32. – С. 283–296. – С. 292.

ВИСНОВКИ

За висловом дослідника Біблії Вестерманна, «процес творення не був і не може бути встановлений точно... і кожний вік може виражати його способом, відповідним інтелектуальним засобам свого часу».²¹² У цій роботі здійснено спробу представити процес творення настільки реально, наскільки дозволяють це зробити досягнення сучасної науки. Одним із завдань нашого дослідження було визначити на підставі зіставлення біблійного тексту із даними наукових досліджень, скільки приблизно тривав кожний із шести днів творення світу. Узагальнюючи викладений у праці матеріал, можна зробити такі висновки.

В основі Універсуму, який включає у себе світ вищої духовної реальності і світ матеріальної дійсності, є зовнішнє щодо нього Первоначало – Бог (Абсолют). Він є першим вищим рівнем реальності. Протягом шести днів творення за велінням Божим з'являються шість інших рівнів реальності: 1) світ ангелів («торсіонне поле свідомості всесвіту»), 2) енергетичний вакуум, 3) різноманітні поля (електромагнітне та інші), 4) гази, 5) рідини, 6) тверді тіла. У 1-й день Господь створив «небо» – духовний світ ангелів (2-й рівень реальності), який фізики називають «торсіонним полем свідомості всесвіту», і розпочав творення матеріального світу Великим Вибухом первісного ядра, що відбувся приблизно $13,7 \pm 0,18$ мільярда років тому в 10^{-43} сек. після сингулярного стану всесвіту, коли час дорівнював нулю. Почалось стрімке експотенціальне розширення енергетичного вакууму, яке тривало від 10^{-32} до 10^{-11} частки секунди, але за цей час всесвіт збільшився в 10^{50} разів. Із флуктуацій (коливань) енергетичного вакууму утворились найелементарніші частинки – бозони Хіггса (частинки Бога), із них утворилися кварки та глюони, які, своєю чергою, у фазу баріогенезу (10^{-4} сек. – 1 хв.) утворили протони, нейтрони, позитрони та електрони – складові атома. Внаслідок

²¹² Научная и религиозная картина мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www. Bestreferat.ru./referat – 67420.htm](http://www.Bestreferat.ru/referat-67420.htm). – Заголовок з екрана.

зіткнення протилежних частинок: протонів та антипротонів, позитронів та електронів – відбувався процес анігіляції – їхнього взаємного знищення й утворення фотонів – елементарних частинок електромагнітного випромінювання – світла. У період нуклеосинтезу (1 хв. – 380 тисяч років) протони, нейтрони і позитрони об'єднались в атомні ядра гелію та інших легких ізотопів, а через 380 тисяч років, коли температура впала до 2000 градусів, настала ера рекомбінації, що тривала до 1 мільярда років після вибуху. В епоху рекомбінації до атомних ядер приєднувались електрони, таким чином утворились атоми і молекули. Всесвіт тоді представляв собою водно-гелієву суміш («бульйон»), завершилось утворення «гарячого» космосу. Коли утворились атоми, космос став прозорим для електромагнітного випромінювання, яке фіксується приладами до нашого часу. Отже, якщо метафоричний опис першого дня творення у Біблії зіставити з даними науки, цей день тривав приблизно 1 мільярд років, від $13,7 \pm 0,18$ млрд до $12,7 \pm 0,18$ млрд років тому.

Біблійна оповідь про 2-й день творення, коли за велінням Божим виникла «твердь посеред води», трактується Церквою як початок творення планет, сонячних систем і галактик, які не були ще сформованими і представляли собою газово-пилові туманності, тому вони метафорично названі водою, але орбіти їхнього руху названі словом «твердь», оскільки були «затверджені» Творцем назавжди законами всесвітнього тяжіння. Згідно з теорією походження небесних тіл академіка О.Ю. Шмідта, з того часу як Земля була сформована як газово-пилова куля, минуло 6-7 мільярдів років. Таким чином, можна припустити, що другий день творення тривав приблизно від $12,8 \pm 0,18$ до 6-7 мільярдів років тому.

Протягом 3-го дня з газово-пилової речовини Землі утворились нові види матерії: вода і суходіл, таким чином, виникли 6-й і 7-й рівні реальності – рідини й тверді тіла. На Землі з'явилися перші живі організми. Вік найдавніших шарів земної кори, які існували вже як тверда речовина і не перемішувались з іншими речовинами, що виходили зсередини землі або з космічного простору, 4,53 мільярда років. Перші сліди живих організмів (бактерій) було виявлено в шарах архейської ери (3,9–2,7 мільярда років тому). Уже в перших організмах відбувались процеси фотосинтезу, внаслідок чого 2,4 мільярда років тому відбулась так звана «киснева катастрофа»: в атмосфері зменшилась кількість

вуглекислого газу, яка становила до того 90%, і збільшилась кількість кисню до 21%. Це створювало сприятливі умови для розвитку рослин і тварин. Визначення межі третього і четвертого дня утруднюється тим, що послідовність біблійних подій не зовсім збігається з науковими даними. Згідно з біблійним текстом, спочатку з'явилися рослини, а потім Сонце, а згідно з науковими дослідженнями, навпаки, спочатку Сонце (4,57 мільярда років тому), а потім перші живі організми (бактерії) і водорості (3,9–2,7 мільярда років тому). Таким чином, на сьогодні можна тільки констатувати, що межа між кінцем третього і початком четвертого дня знаходиться між цими датами. Хоча можна сподіватись, що у майбутньому вченим вдасться виявити більш давні форми перших організмів і рослин.

Згідно з текстом Книги Буття, на 4-й день творення закінчилось формування небесних світил. Господь завершив створення неосяжного космосу (близько 100 мільярдів галактик), точно розрахувавши фундаментальні фізичні константи, зокрема, відстань Землі до Сонця, вагу Землі і швидкість її обертання, відстань Сонця до центру галактики і швидкість обертання навколо неї, швидкість проходження термоядерних реакцій на Сонці та інші. Найменша помилка унеможлиблювала б життя на Землі. Точне налаштування космосу і Землі для існування різних організмів і людини («антропний космологічний принцип») ще раз підтверджує, що все виникло не випадковим чином, а за задумом Вищого Розуму – Творця. Як ми вже зазначали, визначення межі третього і четвертого дня ускладнюється. Умовно можна припустити, що четвертий день охоплював найдовшу в історії космосу протерозойську еру, яка тривала від 2,7–2,4 мільярда до 800–600 мільйонів років тому.

П'ятий день ознаменувався виникненням «душі живої» – організмів, що могли жити у воді та в повітрі. Першою «душею живою», за даними палеонтології, був Еозоон канадський, виявлений у шарах лаврентіївського періоду протерозойської ери (600 млн років тому). У наступний кембрійський період палеозойської ери, 500 мільйонів років тому, відбувся так званий «еволюційний вибух»: виникла більшість сучасних видів тварин, відомих науці, що жили у воді та у мулі. Палеонтологам не відомі великі птахи, які існували у цей період. Але відомі такі насельники повітря того часу, як гігантські бабки, жуки, комахи. Можливо, слово «птахи»

застосовується у Книзі Буття як метафора, що позначає істот, які літають. П'ятий день тривав приблизно від кінця протерозойської ери (600 млн років тому) до середини девонського періоду палеозойської ери (385 млн років тому), тобто від часу появи перших живих істот у воді до появи перших земноводних.

Початок 6-го дня творення можна пов'язати з серединою девонського періоду (385–370 млн років тому), коли з'явилися перші хребетні наземні тварини – амфібії, головна відмінність яких від риб полягала у наявності легеневого апарата та чотирьох п'ятипалих кінцівок. У добу пізнього кам'яновугільного періоду – карбону (300–286 млн років тому) з'являються плазуни (рептилії), або ящери (архозаври) – перший по-справжньому земноводний клас, який взяв гору над амфібіями. Вони активно поширюються у наступний пермський період (286–251 млн років тому), а на початку тріасового періоду (251–213 млн років тому) стають домінуючим класом тварин на планеті. Динозаври, яких відомо понад 1 000 видів, панували до кінця мезозойської ери (235–65 млн років тому). У юрський період (213–144 млн років тому) з'являлись нові види динозаврів, плезіозаврів та іхтіозаврів, літаючі ящери – птерозаври, птеродактилі та найдавніші птахи (архіоптерікси). У крейдяний період (144–65 млн років тому) продовжувалось панування динозаврів, але наприкінці мезозою (65 млн років тому) вони вимерли. На початку наступної кайнозойської ери, у добу палеоцену (65–55 млн років тому) панували примітивні хижаки – міошиди. У добу еоцену (55–38 млн років тому) з'явилися перші ссавці – предки сучасних трав'яїдних ссавців: слонів (мастодонти), коней, свиней, носорогів, оленів та інших. Доба олігоцену (38–25 млн років тому) була періодом розквіту трав'яїдних ссавців. У цей час тропічні ліси в результаті похолодання змінились лісами помірного поясу і з'явилися степи. У наступну міоценову епоху (25–5 млн років тому) з'явилися перші мавпи, у тому числі і людиноподібні. У пліоцені (5,3–2,5 млн років тому) материки зайняли свої остаточні місця, на яких вони перебувають і в наші дні, тобто завершилось формування Землі. У цей же період завершилось в основному і формування рослинного та тваринного світу, з'явилась більшість видів тварин, які відповідають сучасним. Найдавніші люди, останки яких вперше були виявлені в Олдувайській ущелині, жили близько двох мільйонів років тому. Оче-

видно, на цей час припадає кінець шостого дня творення, який тривав приблизно від 385 мільйонів до 2-х мільйонів років тому.

Прихильники природної еволюції намагаються довести, що людина походить від людиноподібної мавпи, яка еволюціонувала через ряд форм до австралопітека (3,6–2,5 млн років тому), парантропа Боссеї (2,3–1,8 млн років тому) та парантропа Робустуса, що жив 2–1,5 млн років тому і мав об'єм черепа 520 куб. см. Після них у філогенетичному ряду стоїть людина. Але ця версія залишається недоведеною через відсутність знарядь праці біля останків австралопітеків і парантропів. Здібність створювати щось нове, чого немає у первозданній природі, Творець дав тільки людині. Кардинальна відмінність людини від усього живого в природі полягає у тому, що вона, створена за образом та подобою Бога, поєднує у собі тваринне і вище творче божественне начало. Тільки вона може творити, нескінченно розвиватись і відчувати Бога. Тому сенс життя кожної особистості і всього людства у тому, щоб, долаючи тваринне матеріальне єство, розвивати духовну, божественну досконалість і виконати дане їй від Бога призначення – поєднати матеріальний та духовний світи, за словами св. Максима Сповідника, «стати причасниками Божеського єства і причасниками самої вічності... з'єднати любов'ю природу тварну з природою нетварною».

Наведені дані підтверджують правомірність теорії креаціонізму Старої Землі, що обстоює позиції конкордизму – узгодження біблійного тексту з фактами наукових відкриттів і сприяє створенню інтегрованого світогляду, у якому релігія і наука поєднують свої зусилля у пізнанні істини. Астроном Алан Сандаж писав: «Я зрозумів, що світ набагато складніший від того, що може пояснити наука. Проте навела мене на цю думку сама наука. Осягнути тайну буття я можу тільки через надприродне».²¹³ Усе більше сучасних вчених вірять у Бога, причому не як у деяку надприродну силу, присутню у всесвіті, а саме у Божество, до Якого можна звернутись з молитвою.

²¹³ Цитата з праці: Научная и религиозная картина мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www. Bestreferat.ru./ referat](http://www.Bestreferat.ru/referat) – 67420.htm. – Заголовок з екрана.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алферов Т. Понимание бытия в католической традиции (Эссе) / Матеріали науково-практичної конференції: «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». Випуск 2. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. – 644 с. – С. 19–25.
2. Астахова В.К. К истокам живого [Текст] / В.К.Астахова // Наука и религия: научн.-попул. журн. / глав. ред. А.С.Иванов. – М. : Знание, 1970. – № 6. – С. 17–25.
3. Афанасий Великий. Творения. – Т. 2. – Сергиев Посад, Свято-Троицкая Сергиева лавра, 1902 // Репринт. – М., 1994.
4. Ахундов М.Д. Естествознание и религия в системе культуры [Текст] / М.Д.Ахундов, Л.Б.Баженов // Вопросы философии: научн.-попул. журн. / глав. ред. В.А.Лекторский. – М. : Наука, 1992. – № 12. – С. 43–53.
5. Бабосов Е. Иррационализм, христианство и XX век. // Наука и религия: научн.-попул. журн. / глав. ред. А.С.Иванов. – М. : Знание, 1967. – № 2. – С. 66–73.
6. Бабосов Е. На распутье между наукой и христианством [Текст] / Е.Бабосов // Наука и религия: научн.-попул. журн. / глав. ред. А.С.Иванов. – М. : Знание, 1971. – № 6. – С. 55–59.
7. Балашов Ю.В. Антропные аргументы в современной космологии [Текст] / Ю.В.Балашов // Вопросы философии: научн.-попул. журн. / глав. ред В.А. Лекторский. – М. : Правда, 1988. – № 7. – С. 7–117.
8. Барбур И.Г. Религия и наука: история и современность [Текст] : моногр. / Иен Грем Барбур. – М. : Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – Издание второе. – 430 с. – ISBN 5-89647-037-1.
9. Бергсон А. Творча еволюція [Текст] : моногр. / А.Бергсон ; пер. з фр. Р.Осадчука. – К. : Вид. Жупанського, 2010. – 318 с.
10. Биbihин В.В. Философия и религия [Текст] / В.В.Биbihин // Вопросы философии: научн.-попул. журн. / глав. ред. В.А.Лекторский. – М. : Наука, 1992. – № 7. – С. 34–44.

11. Бозон Хигса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.Wikipedia.org/wiki. – Заголовок з екрана.

12. Большой взрыв [Электронный ресурс]. – Режим доступу: ru.Wikipedia.org/wiki. – Заголовок з екрана.

13. Бонхоффер Дитрих [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.Wikipedia.org/wiki/. – Заголовок з екрана.

14. Брянчанинов И. Определение человека [Текст] / И. Брянчанинов // Мгарский колокол: всеукраїнський журнал, видається Мгарським Спасо-Преображенським монастирем. – 2011. – № 11 (106). – Листопад. – С. 22–24.

15. Булгаков С.Н. Свет невечерний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.veni.net.bulgakov/svet/index.htm. – Заголовок з екрана.

16. Бутрын С. Идея спонтанного возникновения материи «из ничего» в космологии XX века [Текст] / С. Бутрын // Вопросы философии: научн.-теор. журн. / глав. ред. В.А. Лекторский. – М. : Наука, 1986. – № 4. – С. 70–88.

17. Буфеев К. О католическом святоотеческом содержании креационного учения: ответ на статью священника Андрея Ромашко «О сектантском происхождении так называемого научного креационизма» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Shestodnev.ortodox.ru/Polemika/view/id/1111333. – Заголовок з екрана.

18. Василий Великий. Беседы на Шестоднев. Творения. – Свято-Троицкая Сергиева лавра, 1900.

19. Видения на смертном одре. Ощущения умирающих [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.abc.people.com/phenomens/death/bt-6.htm. – Заголовок з екрана.

20. Виктор В. Космос, галактики, звезды [Текст] / В.Виктор // Наука и религия: научн.-попул. журн. / глав. ред. А.С.Иванов. – М. : Знание, 1970. – № 10. – С. 8–15.

21. Возникновение жизни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.Wikipedia.org/wiki/. – Заголовок з екрана.

22. Всемирная энциклопедия: философия [Текст] / глав. научн. ред. и сост. А.А. Грицианов. – М. : АСТ, Мн. : Харвест, Современный литератор, 2004. – 1312 с.

23. Гамм, Е.К. Об историчности и научности христианства [Текст] : моногр. / Егор Гамм. – СПб. : Алетейя, 2008. – 368 с. – (Серия «Богословская и церковно-историческая библиотека»). – ISBN 978-5-91419-118-4.

24. Горов Ф. Почему сейчас человек не происходит от обезьяны? [Текст] / Ф.Горбов // Наука и религия: научн.-попул. журн. / глав. ред. А.С.Иванов. – М. : Знание, 1971. – №. 7. – С. 54–55.

25. Грановский Я. Союз христианской теологии с позитивистскими концепциями науки [Текст] / Я.Грановский // Вопросы философии: научн.-теор. журн. / глав. ред. В.А.Лекторский. – М. : Наука, 1976. – № 9. – С. 146–150.

26. Гуреев Г. Под натиском науки // Наука и религия: научн.-попул. журн. / глав. ред. А.С.Иванов. – М. : Знание, 1967. – № 2. – С. 66–73.

27. Гусак, П. Чи існує прийнятна теорія еволюції людини. Критичні роздуми про людський філогенез. [Текст] / Матеріали науково-практичної конференції «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Випуск 1. – Острог : Видавництво НаУОА, 2009. – С. 123–138.

28. Дарвин Чарльз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [ru. Wikipedia.org / wiki /](http://ru.wikipedia.org/wiki/). – Заголовок з екрана.

29. Доказательства эволюции [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [in. tu //evolution.ru/ evidence htm](http://in.tu/evolution.ru/evidence.htm). – Заголовок з екрана.

30. Еволюція людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [ru. Wikipedia. org /wiki/](http://ru.wikipedia.org/wiki/). – Заголовок з екрана.

31. Закон Божий. Укладено за книгою протоієрея Серафіма Слободського. – Почаїв : Видавництво Свято-Успенської Почаївської лаври, 2008. – 730 с.

32. Зельдович Я.Б. Современные тенденции в космологии [Текст] / Я.Б.Зельдович // Вопросы философии: научн.-теор. журн. / глав. ред. В.А.Лекторский. – М. : Наука, 1975. – № 6 – С. 51–62.

33. История населения Земли [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [ru. Wikipedia.org /wiki/](http://ru.wikipedia.org/wiki/). – Заголовок з екрана.

34. Каневец Р.В. К вопросу о возрасте человечества в свете учения В.И.Вернадского о геологическом времени / Матеріали науково-практичної конференції: «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Випуск 2. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. – 644 с. – С. 226–233.

35. Карпов Я.С. Концепції сучасного природознавства [Текст] : підр. / Я.С.Карпов, В.В.Кисільник, В.Г.Кремін та ін. – К. : Професіонал, 2004. – 496 с.

36. Кеніатроп [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.Wikipedia.org/wiki/. – Заголовок з екрана.

37. Киснева катастрофа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uk.Wikipedia.org/wiki. – Заголовок з екрана.

38. Клементьева Т.М. Проблема сближения научного и религиозного мировоззрения: религиозоведческий аспект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dissercat.com/content. – Заголовок з екрана.

39. Климент Александрийский. Строматы. – Санкт-Петербург: издательство Олега Абышко, 2003.

40. Климишин І.А., Рудий А.Б. Учені, які вірили у створення. Проблема першооснов буття та її висвітлення у навчальних закладах [Текст] / Збірка доповідей Всеукраїнської конференції креаціоністів. – № 1-2. – Київ: «Четверта хвиля», 2005. – С. 182–193.

41. Косарева Л.М. Генезис научной картины мира (социокультурные предпосылки) [Текст] / Л.М.Косарева. – М., 1985.

42. Кравченко П. Бівалентність світоглядної природи духовності та свідомості [Текст] // Філософська думка: наук.-теор. журн. / гол. ред. С.Іваненко, В.Юдашківський. – К., 2000. – № 33. – С. 143–155.

43. Креационизм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uk.Wikipedia.org/wk. – Заголовок з екрана.

44. Креационизм и эволюция [Електронний ресурс]. – Режим доступу: WWW.pravmir.ru/Kreationizm_i_evoluatsia. – Заголовок з екрана.

45. Кроманьєнець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.Wikipedia.org/wiki/. – Заголовок з екрана.

46. Кузнецов В. Наука і релігія про землю і всесвіт. – Львів, 1958. – 167 с.

47. Кураев А. О вере и знании без антиномий [Текст] / А.Кураев // Вопросы философии: научн.-попул. журн. / глав. ред. В.А.Лекторский. – М.: Наука, 1992. – № 7. – С. 45–63.

48. Кураев А. Полемичность Шестоднева // Архив. – 1999. – № 12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: d/iom.Orthodoxy.Ru/arh/012/012. – Kuraev.htm. – Заголовок з екрана.

49. Кюнг Г. Начало всех вещей: естествознание и религия [Текст]: моногр. / Ганс Кюнг / пер. с нем. В.Витковского (Серия «богословие и наука») – М.: Библийско-богословский институт св. ап. Андрея, 2007. – 250 с. – ISBN 5-89647-159-9.

50. Лаломов А.В. Антропология XXI века – наука или идеология? На примере книги А.А.Зубова «Палеоантропологичес-

кая родословная человека (Институт этнологии и антропологии РАН, Москва, 2004) [Текст] / Матеріали науково-практичної конференції «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду» – Острог : Вид-во Національного у-ту «Острозька академія», 2009. – Випуск 1. – 548 с. – С. 150–171.

51. Ларичев В. Поиски предков Адама (Рассказы археолога) [Текст] / В.Ларичев. – М. : Политиздат, 1978. – 127 с.

52. Левпельский В. Так от кого же на самом деле произошел человек? // Планета. – Май. – 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Planeta/article/217. – Заголовок з екрана.

53. Ляшевский С. Библия и наука о сотворении мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [lib.eparhia – Saratov.ru./books/111 / lashevsky/science / scence. Pdf](http://lib.eparhia-Saratov.ru/books/111/lashevsky/science/scence.Pdf). – Заголовок з екрана.

54. Макарий (Булгаков) архиепископ. Православно-догматическое богословие. – Т. 1. – Санкт-Петербург, 1857.

55. Малюк В.І. Наука і Біблія [Текст] / Матеріали науково-практичної конференції «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду» – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. – Випуск 1. – 548 с. – С. 295–302.

56. Марков А.В. Рождение сложности. Эволюционная биология сегодня: неожиданные открытия и новые вопросы [Текст] : моногр. / А.В. Марков. – М. : Астрель, Corpus, 2010.

57. Маркова Л.А. Наука и религия: от междисциплинарных отношений к диалогическим [Электронный ресурс]. – Режим доступа: iph.ras.ru/pagt22425505.htm. – Заголовок з екрана.

58. Матюшин Г.Н. Археологический словарь [Текст] / Г.Н. Матюшин. – М. : Просвещение : АО «Учеб. Лит.», 1996 – 304 с. : ил. – ISBN 5-09-004958-0.

59. Мень А. О Тейаре де Шардене [Текст] / А. Мень // Вопросы философии : научн.-теор. журн. / глав. ред. В.А.Лекторский. – М. : Издательство «Правда», 1990. – № 12. – С. 89–102.

60. Митрохин Л.Н. Философы и религия [Текст] / Л.Н.Митрохин // Вопросы философии: научн.-теор. журн. / глав. ред. В.А.Лекторский. – М. : Наука, 1989. – № 9. – С. 16–34.

61. Митрохин Л.Н. Христианство в эпоху научно-технического прогресса // Наука и религия, 1973. – № 6. – С. 28–33, № 8. – С. 9–14, № 11 – С. 29–35.

62. Морис Г. Сотворение мира: научный подход. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.Blagovestnik.org./books/00142.htm. – Заголовок з екрана.

63. Наука и религия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: tu.lapsy.naral.ru/p7m2.htm. – Заголовок з екрана.

64. Научная и религиозная картина мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.Bestreferat.ru/referat-67420.htm/. – Заголовок з екрана.

65. Неандерталец [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.Wikipedia.org/wiki/. – Заголовок з екрана.

66. Новиков М. Православие ищет новые пути [Текст] / М.Новиков // Наука и религия: научн.-попул. журн. / глав. ред. А.С.Иванов. – М. : Знание, 1971. – № 2. – С. 38–42.

67. Новосад М.М. Наука і релігія про створення світу / Матеріали науково-практичної конференції: «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Випуск 2. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. – 644 с. – С. 409 – 416.

68. Ойзерман Т.И. Научная критика идеализма и религии [Текст] / Т.И. Ойзерман // Наука и религия: научн.-попул. журн. / глав. ред. А.С.Иванов. – М. : Знание, 1970. – № 4. – С. 34–39.

69. Ойзерман Т.И. Homo sapiens преодолевает свою видовую ограниченность [Текст] / Т.И.Ойзерман // Вопросы философии: научн.-попул. журн. / глав. ред. В.А.Лекторский. – М. : Наука, 1988. – № 4. – С. 3–16.

70. Пикок Артур Роберт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: WWW.Bogoslov.Ru/persons/295306index.htm – Заголовок з екрана.

71. Питекантроп [Електронний ресурс]. – Режим доступу: org.Wikipedia.org/wiki/. – Заголовок з екрана.

72. Пол Д. Проект вселенной. Новые открытия творческой способности природы к самоорганизации [Текст] : моногр. – Дэвис Пол. – М. : Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2011 – XXIV +254 с. 2-е изд. (серия «Богословие и наука»). – ISBN 978-5-89647-254-4.

73. Полкинхорн Джон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.Wikipedia.org/wiki/. – Заголовок з екрана.

74. Пьер Тейяр де Шарден [Електронний ресурс]. – Режим доступу: iomn.net/P=99. – Заголовок з екрана.

75. Релігійний досвід і наукове знання: історичний контекст і актуальні проблеми взаємодії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [ua.text referat. Com/ referat – 9711–4 htm](http://ua.textreferat.Com/referat-9711-4.htm). – Заголовок з екрана.

76. Рижкова, С. Еволюція космо-етичних уявлень у релігійних та філософських системах: стаття перша [Текст] / С.Рижкова // Філософська думка: наук.-теор. журн. / глав. ред. М.Попович. – К., 2003. – № 6. – С. 103–123.

77. Ромашко А. О сектантском происхождении так называемого научного креационизма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Iriney.ru/polemic/ 026 htm. #_ftn 3](http://Iriney.ru/polemic/026.htm#_ftn3). – Заголовок з екрана.

78. Рос А. В начале... : Пер с англ. – Заокский : «Источник жизни», 2001. – 430 с., ил. – ISBN 86847-414-7.

79. Рябцев А. Год сотворения мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [wa_p_drevlepravoslavie. Forum 24.ru/ 1-1-0-00001 441-000-0-0-1286777767](http://wa_p_drevlepravoslavie.Forum24.ru/1-1-0-00001441-000-0-0-1286777767). – Заголовок з екрана.

80. Смит, Мейнард Джон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [ru. Wikipedia org /wiki/](http://ru.Wikipedia.org/wiki/) – Заголовок з екрана.

81. Сошинский С.А. Шестоднев и наука: проблема согласования или кризис встречи? // «Вся премудростию сотворил еси». Труды семинара «Наука и вера» ПСТГУ. – Вып. 1. – М. : Изд-во ПСТГУ, 2011. С.182–243. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.Bogoslov.ru/ text/ 2618619 htm #_btr 11](http://www.Bogoslov.ru/text/2618619.htm#_btr11). – Заголовок з екрана.

82. Сысоев Даниил. Кто как Бог? Или сколько длился день творения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Daniil Sysoev_Kto_kak_Bog \[pravmedia, com\] pdf](#). A. Dobe.Reader – Заголовок з екрана.

83. Творческая эволюция [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [ru. Wikipedia. org./wiki/](http://ru.Wikipedia.org/wiki/). – Заголовок з екрана.

84. Теїстичний еволюціонізм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.slovopedia.com /6/210/77/222.htm/](http://www.slovopedia.com/6/210/77/222.htm/). – Заголовок з екрана.

85. Теория эволюции [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [ru. Rational wiki. org. /wiki/](http://ru.Rational.wiki.org/wiki/). – Заголовок з екрана.

86. Томпсон Б. Научные доказательства сотворения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Lib. rus. ec / B_ 171964/ read](http://Lib.rus.ec/B_171964/read). – Заголовок з екрана.

87. Тихоплав В.Ю. Физика веры [Текст] : моногр. / В.Ю.Тихоплав, Т.С.Тихоплав. – Санкт-Петербург : ИД «Весь», 2003. – 246 с.

88. Уоллес Альфред Рассел [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [ru. Wikipedia.org/wiki/](http://ru.wikipedia.org/wiki/). – Заголовок з екрана.

89. Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.

90. Фотосинтез/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [ru. Wikipedia.org/wiki/](http://ru.wikipedia.org/wiki/). – Заголовок з екрана.

91. Хаббл Эдвин Пауэлл [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [ru. Wikipedia.org/wiki/](http://ru.wikipedia.org/wiki/). – Заголовок з екрана.

92. Халецький О. В. Діє-історично-духовний розвиток анабазис як збільшення його чинників або історичний еволюціонізм [Текст] / О.В.Халецький, О.О.Халецька // Науковий вісник ЛНУВМ та БГ ім. С.З.Гжицького. – Львів : Вид-во ЛНУВМ ім. С.З.Гжицького 2011. – Т. 13. – № 2 (48). – Ч. 32. – С. 283–296.

93. Цолін Д.В. Біблійна історія створення світу (Бут. 1:1-2:3) як основна парадигма монотеїстичного світогляду / Матеріали науково-практичної конференції: «Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду». – Випуск 2. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. – 644 с. – С. 561–568.

94. Человек работающий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [ru. Wikipedia.org/wiki/](http://ru.wikipedia.org/wiki/). – Заголовок з екрана.

95. Эмергентная эволюция [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dik.akademik.ru/dir.risf/enc-philosophy1411. – Заголовок з екрана.

96. Энгельгардт В.А. На путях к раскрытию тайны жизни [Текст] / В.А.Энгельгардт // Наука и религия: научн.-попул. журн. / глав. ред. А.С.Иванов. – М. : Знание, 1970. – № 6. – С. 11–13.

97. Яблоков И. Основы религиоведения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gumer.info/bogoslov_buks/relig/1abloks_32.php. – Заголовок з екрана.

98. Homo Rudolfensis [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [ru. Wikipedia.org/wiki/](http://ru.wikipedia.org/wiki/). – Заголовок з екрана.

ЗМІСТ

СЛОВО ДО ЧИТАЧА	3
РОЗДІЛ 1.	
ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОДІЇ НАУКИ ТА РЕЛІГІЇ В ПРАЦЯХ ПРОВІДНИХ ФІЛОСОФІВ І БОГОСЛОВІВ	7
РОЗДІЛ 2.	
ГОЛОВНІ ТЕОРІЇ ПОХОДЖЕННЯ СВІТУ ТА ЛЮДИНИ	23
2.1. Теорії природного еволюціонізму. Матеріалістична еволюційна парадигма	24
2.2. Креаціоністські філософсько- теїстичні концепції	33
2.3. Походження всесвіту згідно з теорією креаціонізму Молодої Землі.....	35
2.4. Походження і розвиток світу згідно з теорією еволюційного креаціонізму Старої Землі	50
РОЗДІЛ 3.	
ШІСТЬ ДНІВ ТВОРЕННЯ СВІТУ ЗГІДНО З БІБЛІЄЮ ТА НАУКОВИМИ ДОСЛІДЖЕННЯМИ	73
3.1. Перший день творення світу	73
3.2. Другий день творення світу	84
3.3. Третій день творення світу	87
3.4. Четвертий день творення світу	98
3.5. П'ятий день творення світу	103
3.6. Шостий день творення світу.....	106
ВИСНОВКИ	136
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	141

Наукове видання

Ярослава Віталіївна Бондарчук

**ШІСТЬ ДНІВ ТВОРЕННЯ СВІТУ
(СИНТЕЗ РЕЛІГІЙНИХ
ТА НАУКОВИХ КОНЦЕПЦІЙ)**

Монографія

*Серія «Медіа-текст в системі культури»
заснована Інститутом глобальних стратегій управління
Національного університету «Острозька академія»
у 2013 році. Випуск 1.*

*Дослідження виконано в рамках комплексного науково-дослідницького
проекту «Теоретико-методологічні та практичні аспекти
дослідження текстів культури» (номер державної реєстрації:
РК 0109U001581), керівник – Штурхецький Сергій Володимирович,
кандидат наук з державного управління, старший викладач, завідувач
кафедри документознавства та інформаційної діяльності Національного
університету “Острозька академія”.*

Головний редактор Ігор Пасічник

Технічний редактор Роман Свинарчук

Комп’ютерна верстка Наталії Крушинської

Художнє оформлення обкладинки Катерини Олексійчук

Літературний редактор Людмила Алконова

Формат 42х30/4.

Папір офсетний. Друк цифровий.

Ум. друк. арк. 9,5. Гарнітура “TimesNewRoman”

Тираж 300 прим.

Видавництво Національного університету “Острозька академія”
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.

Свідоцтво про державну реєстрацію

РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.